

Lapikasta lattiaan –
Kansanomaisten kenkien
aineellinen ja aineeton perintö

Anu Skön
Pro gradu -tutkielma
Helsingin yliopisto
Kulttuurien osasto
Kansatiede
Ohjaaja Pia Olsson
Toukokuu 2018

Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion – Faculty Humanistinen		Laitos – Institution – Department Kulttuurien osasto	
Tekijä – Författare – Author Skön, Anu Susanna			
Työn nimi – Arbetets titel – Title <i>Lapikasta lattiaan</i> – Kansanomaisten kenkien aineellinen ja aineeton perintö			
Oppiaine – Läroämne – Subject Kansatiede			
Työn laji – Arbtets art – Level Pro gradu -tutkielma	Aika – Datum – Month and year Toukokuu 2018	Sivumäärä– Sidoantal – Number of pages 88 + 2 liitettä	
Tiivistelmä – Referat – Abstract <p>Tutkielman aiheena on kansanomaisen kenkä. Tässä työssä sillä tarkoitetaan nahkaista, kippurakärkistä pieksukenkää sekä lapikasta. Kansanomaisuus viittaa kenkien valmistuksen osalta tiedon siirtymiseen sukupolvelta toiselle. Tutkielmassa kysytään: millainen esine kippurakärkinen kenkä on, ja miten sitä käytettiin ennen, sekä miten kenkien tekemisen taito ja tieto on suutareiden kautta siirtynyt historian aikana perinteeksi? Lisäksi pohditaan, millaisia merkityksiä kengät kantavat 2000-luvulla.</p> <p>Tutkielman teoreettisessa kehyksessä yhdistyvät klassiset esinetutkimuksen menetelmät esineen luokittelusta, nimityksistä ja tarkoituksenmukaisuudesta materiaallisen kulttuurin tutkimuksen näkökulmiin. Tutkielman keskeisinä aineistoina on käytetty arkistoaineistoja, tieto- ja kaunokirjallisuutta, haastatteluja ja kyselyjä sekä havaintoja valokuvista, elokuvista ja museoista. Aineistoja tulkitaan lähiluvun menetelmällä teemoitellen ja yhdistellen keskenään keskusteltavia aineistoja. Kansanomaisia kenkiä pohditaan suhteessa käsityöperinteeseen, perintöön ja kulttuuriperintöön.</p> <p>Alun perin yksipohjainen pieksu oli talvijalkineena niin sivistyneistöllä kuin tavallisella kansalla. 1800-luvun lopussa, modernisaation ja teollistumisen myötä, pieksukenkä koettiin vanhanaikaisena. Kansallismielisyys ja uudet harrastukset, kuten hiihto ja kansantanssi olivat suopeita pieksukengille. Pieksut hyväksyttiin hiihtojalkineina sekä kansallispuvun jalkineena. 1800-luvun lopussa yksipohjainen pieksusaapas kehittyi pohjatuksi lapikkaaksi, kun materiaalit ja valmistustekniikka kehittyivät. Pieksut ja lapikkaat olivat arjen jalkineita esimerkiksi metsätoissa. Samoissa jalkineissa lähdettiin sotaan: lapikkaiden hiihtofunktio korostui sota-aikana. Sotien jälkeen pieksukenkien ja lapikkaitten valmistus väheni, muttei loppunut. Perinteinen käsityötaito siirtyi sukupolvelta toiselle, isältä pojalle tai koulutuksen kautta. 1960-luvulla pieksukengät ja lapikkaat olivat saavuttaneet perinnejalkineen aseman. Tanhuharrastus työllisti suutareita supikkaan valmistukseen. Samalla säilyi lapikkaiden ja muiden pieksukenkien valmistus. Nykyisin kansanomaisia kenkiä tekevät suutarit, mutta niitä tehdään myös harrastuksena kursseilla.</p> <p>Kansanomaisia jalkineita käytetään edelleen niiden persoonallisuuden ja ekologisuuden vuoksi. Käsintehty käyttöesine on osa kestävästä kulutuksesta. Perinnekäsityö yhdistää sukupolvia toisiinsa. Kansanomaisten kenkien perintö säilyy käyttäjien jaloissa. Perintöä on esitetty elokuvissa ja museonäyttelyissä. Aineellisen perinnön lisäksi kenkään sisältyy aineettomia arvoja tekijän taidosta. Kenkiä tehdään lahjaksi, jolloin ne viestivät perinteisistä arvoista. Kansanomaisten kenkien perintö on säilynyt myös kansan suussa erilaisina sanontoina, kuten: <i>Lapikasta lattiaan!</i></p>			
Avainsanat – Nyckelord – Keywords kansatiede, esinetutkimus, kansanomaisen kenkä, pieksu, lapikas, supikas, perinne, perintö, kulttuuriperintö			
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited Keskustakampuksen kirjasto			
Muuta tietoa – Övriga uppgifter – Additional information			

SISÄLLYS

1. JOHDANTO

1.1. Kysymysten äärellä	1
1.2. Aikaisempi tutkimus	3
1.3. Teoreettinen viitekehys ja keskeiset käsitteet	8
1.4. Aineistot, menetelmät ja tulkinta	13
1.5. Tutkimusetiikka ja refleksiivisyys	16

2. KANSANOMAINEN KENKÄ

2.1. Kuka keksi pieksun kärjen?	17
2.2. Kengän muodot ja nimitykset	19
2.3. Pieksukengät yhteiskunnallisessa murroksessa	28
2.4. Lapikkaat metsätyömiehen tunnusmerkkinä	35
2.5. Lapikkaat sotilasjalkineina	40

3. KÄSITYÖN TAITO JA TIETO PERINTEENÄ

3.1. Suutareita ja rajasuutareita	44
3.2. Käsityöperinne: hiljaista tietoa ja narinaa	50
3.3. Nykyajan oppipoikia	56

4. PERINTÖ

4.1. Identiteetti, persoonallisuus ja perinneviesti	60
4.2. Kenkien ekologisuus ja henkisyys	65
4.3. Kengät menneisyyden ja tulevaisuuden perintönä	68

5. PIEKSUN POHJALTA POHDITTUA

LÄHTEET

Liitteet

1. JOHDANTO

1.1. Kysymysten äärellä

Kiinnostukseni kenkiin heräsi omakohtaisen kokemuksen myötä. Artesaaniopinnoissa Inarissa olin parkinnut nahkaa, ommellut *sisnatossuja*¹ sekä *nutukkaita*². Sitten pääsin kenkäkurssille, tein pieksuni tai lapikkaani, miksi niitä sitten kutsuisin. Esittelin tädilleni kenkiä kesällä 2012. Siitäpä arvo käsityöntekijänä nousi tädin silmissä muutaman asteen. Vasta silloin sain kuulla, että Antti-ukkinen oli tehnyt kenkiä Viitakosken Huhmarniemellä. Tunsin liittyneeni sukupolvien ketjuun. Muistin hämärästi auringon säteiden valaisevan navetan ylisillä roikkuvia lehmäntaljoja. Ne olivat 1970-luvun lapsen silmissä jokseenkin pelottavia. Nyt niillekin löytyi selitys.³

Tässä tutkielmassa tutkin *kansanomaisia* kenkiä. Katseeni kohdistuu nahkaisiin kippurakarkisiin kenkiin, vaikka kansanomaisia kenkiä on ollut toki muitakin. Ajattelen perinteisiä kenkiä perheenä, jonka muodostavat erilaiset yksipohjaiset pieksukengät sekä lapikkaat. Tavoitteeni on tulkita näiden kenkien historiaa ja perinnettä 1800-luvulta nykypäivään. Toivo Vuorela ja Ilmar Talve kirjoittavat kansanomaisesta kulttuurista synonyyminä kansankulttuurille. Kansanomaisuudella on tarkoitettu kansan enemmistölle ominaista tapaa ajatella ja määrittää arkista elämää talonpoikasikulttuurissa ennen teollista aikaa.⁴ Kansanomaista keittämistä tutkinut Maarit Knuuttila on määritellyt, että kansanomaisuus liittyy tiedon siirtymiseen ja välittämiseen sukupolvelta toiselle suullisesti ja toiminnallisesti.⁵ Siksi käytän käsitettä tässä tarkoituksessa myös omassa tutkielmassani. Perinnekenkiä valmistetaan myös teollisesti⁶, mutta rajaan aiheeni käsin valmistettuihin kenkiin.

Viime vuosina olen havainnut selkeää heräämistä kansanperinteen suuntaan. Esimerkiksi kansallispuvut ovat *tuuletuspäivän*⁷ myötä saaneet uutta näkyvyyttä. Opintojemme sivujuonteena olemme perehtyneet kulttuuriperinnön tutkimukseen. Käsityötaidot ja niihin

¹ *Sisna* = kasviparkittua poronahka. (Itkonen 1984 [1948], 316.)

² *Nutukkaat* = poron koipinahasta valmistetut karvakengät. (Itkonen 1984 [1948], 325.)

³ Viitakoski on Nurmijärven kylässä Pielisjärvellä, nykyisessä Lieksassa.

⁴ Vuorela 1975, 5; Talve 1979, 5-6, 301; Kaukonen 1985, 12-13; Knuuttila 2006, 23. Ks. myös Stark & Stark, 2007. Folkloristiikan piirissä puhutaan kansanomaisesta ajattelusta.

⁵ Knuuttila 2006, 19-22. Ks. myös Vilkuna 1953 [1943], 234-243. Vrt. kansanomainen ruokaperinne/ kansanomainen käsityöperinne. Nämä ovat opittuja suullisesti ja tekemisen kautta.

⁶ Esim. <https://toysankenkatehdas.fi/> ja Ruotsissa : <https://www.kero.se/sv/shop/1--skor/7--nabbskor>. (Luettu: 5.4.2018)

⁷ #kansallispukutuuletus. Esim. <http://kansallispuku.blogspot.fi/p/kansallispukujen-tuuletuspiknik.html>. (Luettu: 19.5.2017.)

liittyvät arvot tuntuvat olevan nousussa. Ne ovat juuri sitä perintöä, jota paraillaan tallennetaan Museoviraston *Elävän perinnön wikiluettelo*on.⁸

Aineellisen tutkimuksen keskeisenä tavoitteena voi pitää ihmisen ja esineen välisen vuorovaikutuksen ymmärtämistä.⁹ Esineeseen liittyy hiljaista tietoa ja merkityksiä, joita emme arjessa välttämättä tule ajatelleeksi. Pukeutuminen on näkyvä osa arkista aineellista kulttuuria. Kengät ovat osa pukeutumista, mutta niin itsestään selvä osa, että ne on tutkimuksessa unohdettu miltei kokonaan. Pieksut ja niiden perilliset elävät ajassamme toisin kuin vaikkapa tuohivirsut, jotka ovat jääneet lähinnä seinäkoristeeksi. Tutkin kippurakärkisille kengille annettuja merkityksiä eri ajallisissa kerrostumissa. Tavoitteeni on selvittää millaisia aineellisia ja aineettomia merkityksiä kenkiin liittyy. Tarkastelen aiheeni seuraavien kysymysten kautta:

1. Millainen esine on kippurakärkinen kenkä ja miten sitä käytettiin ennen?
2. Miten kenkien tekemisen taito ja tieto on suutareiden kautta siirtynyt historian aikana perinteeksi?
3. Millaisia merkityksiä kengät kantavat 2000-luvulla?

Perehdyn kenkään esineenä tutustuen sen alkuperään, nimityksiin, muotoihin ja käyttöön. Tulkintani kengän käyttöyhteyksistä metsätöissä ja sodassa perustuvat kirjallisiin aineistoihin ja havaintoihini eri museoissa. Pyrin hahmottamaan myös suutarin työtä ja käsityöperinteen siirtymistä. Lopuksi tahdon tulkita sitä, mitä perinnekenkät kertovat käyttäjistään tai käyttäjät kengistään nykyaikana.¹⁰

⁸ https://wiki.aineetonkulttuuriperinto.fi/wiki/Toiminnot:Oma_kieli/Esittely. (Luettu 1.4.2017.)

⁹ Korhonen 1999a, 30.

¹⁰ Tätä pro gradu -tutkielmaa on tukenut Suomen Kulttuurirahaston Kymenlaakson rahasto vuonna 2016. Niin ikään Kymen Osakeyhtiön 100-vuotissäätiö on tukenut tutkielmaani sekä kansatieteen opintojani vuosina 2015–2017.

1.2. Aikaisempi tutkimus

Esineet ja pukeutuminen ovat olleet keskeisiä tutkimusaiheita kansatieteen alusta lähtien 1800-luvun lopulta. Kansan juuria etsittiin talonpoikaisesta kulttuurista ja sukukansojen keskuudesta suomalais-ugrilaisilta alueilta.¹¹ Kenkien tutkimus kulki kansanpukututkimuksen vanavedessä.

Kansanpukuihin herännyt harrastus oli levinnyt *Suomen käsityön ystäväissä* 1880-luvulla.¹² Ensimmäinen kansanpukuja käsittelevänä teos ilmestyi Theodor Schvindtiltä vuonna 1913. *Suomen kansan pukuja 1800-luvulla* -teoksen ensimmäinen osa käsitteli karjalaisia kansanpukuja. Schvindt jatkoi pukututkimusta eri maakunnissa, mutta jatko-osat jäivät haaveeksi.¹³ Sen sijaan U. T. Sireliuksen *Suomen kansanpukujen historia* ilmestyi vuonna 1915 Schvindtille omistettuna. Sen kuvaus poikkesi Schvindtin vertailevasta tutkimusotteesta käsitellen suomalaisia kansanpukuja kokonaisuudessaan ja esittäen jokaisen puvun osan erikseen. Näin myös *jalkaverhot ja kengät* saivat oman lukunsa. Tuon ajan esinetutkimuksen painopiste oli typologiassa ja evoluutiossa. Sirelius jäljitti kenkien muotoa ja ajassa kulkevaa kehityskaarta.¹⁴ Sireliuksen jälkeen vertailevaa esinetutkimusta suomalais-ugrilaisten kansojen parissa jatkoi Ilmari Manninen perehtyen myös pukineisiin ja kenkiin jättäen jälkensä muun muassa teokseen *Suomen suku*.¹⁵ Sireliuksen työtä kansallispukujen parissa jatkoi Tyyni Vahter, joka kokosi 1930–1950-luvuilla yhteensä 101 kansallispukumallia.¹⁶ Myöhemmin 1980-luvulla kansallispukujen tutkimusta ylläpiti Toini Inkeri Kaukonen. Kansanomaiset jalkineet kulkivat mukana hänenkin tutkimuksessaan.¹⁷

Kenkiä on sivuttu myös rinnakkaisilla tieteenaloilla. Lapin tutkimus eli *lappologia* oli muodissa 1900-luvun alkuvuosikymmeninä.¹⁸ Uraa uurtavaa, kenttätöihin perustuvaa tutkimusta saamelaiden kansankulttuurista teki T. I. Itkonen ennen sotia. Hän on esittänyt kaikki puvunparret sekä niin talvijalkineiden eli *nutukkaiden* kuin kesäisempien *vuota-*

¹¹ Lehtonen 2005, 16–17.

¹² Suomen käsityön ystävät oli perustettu v. 1879 (Haltsonen 1947, 241–245). Myös Kaukonen 1985, 278.

¹³ Haltsonen 1947, 261–262. Syynä siihen, ettei Schvindtiä ei enää julkaistu oli 1. osan heikko menekki ja toisaalta I maailmansodan puhkeaminen.

¹⁴ Haltsonen 1947, 253, 260–262; Sirelius 1915, 220–243. Myös Korhonen 1999a, 13.

¹⁵ Manninen 1934, 369–400. (Puvut III. Jalkaverhot. Lisäosat.)

¹⁶ Spoof 2003b, 253.

¹⁷ Kaukonen 1985, 88–93.

¹⁸ Lehtola 2012, 184.

kenkien valmistuksen aina nahkan parkituksesta kenkien rakenteeseen asti teoksessa *Suomen lappalaiset I*.¹⁹ Taidehistoriassa puolestaan Riitta Pylkkänen on tutkinut sivistyneistön pukeutumista. Pylkkänen on esitellyt suutarin työtä ja jalkineita muun muassa kirjassa *Säätyläisnaisten pukeutuminen Suomessa 1700-luvulla*.²⁰

Laajin pyrkimys kansanomaisten kenkien tallentamiseksi on ollut vuonna 1954 Osmo Vuoriston laatima painamaton laudaturkirjoitus *Pehmeä pohjaisten nahkajalkineiden valmistus ja käyttö Suomessa*. Vuoristo seurasi edeltäjiensä tutkimusparadigmoja luokittelevalla otteella, mutta toi myös esille nahkan parkitsemiseen, jalkineiden valmistamiseen, jopa korjaukseen ja käyttöön liittyvää tietoa. 1930-luvulta muotiin tullut kulttuurialuekartoitus²¹ on huomattavana osana hänen tutkielmaansa. Vuoristo on laatinut peräti 11 erilaista karttaa eri kenkämuotojen tai nimitysten sijainnin mukaan.²² Mainitsemisen arvoisia ovat myös hänen piirtämänsä kuvat, joita tuon tutkielmassani esille. Vuoriston kirjoitus tarjoaa omalle tutkielmalleni mielenkiintoista kaikupohjaa. Vuoristo ennusti nimittäin kansanomaisen *pieksun* valmistuksen varmaa häviämistä.²³

Pukineet ovat kiinnostaneet niin ikään Juhani U. E. Lehtosta. Kengistä hän on kirjoittanut Kotiseutu-lehden artikkelissa *Huovikkaat*. Lehtonen paneutui kotimaiseen talvijalkinekenttään tuoden alkukantaisten *koivikkaiden*²⁴ sekä *pieksusappaiden*²⁵ rinnalle *huovikkaat*²⁶. Huovikaskulttuuri tuli siirrännäisenä Suomeen Venäjältä 1800-luvun lopussa ja osaltaan haastoi pieksukengät talvijalkineina.²⁷

Ensimmäinen kansatieteellinen pukeutumiseen liittyvä väitöskirja on Bo Lönnqvistin vuonna 1972 valmistunut tutkimus pukeutumisesta vuosien 1870–1920 välillä maatalousyhteisöissä ruotsinkielisellä Pohjanmaalla. Lönnqvistin tutkimusote laajensi esinetutki-

¹⁹ Itkonen 1984 [1948], 310–380.

²⁰ Pylkkänen 1982, 339–347. Huom. Pylkkänen on käyttänyt aineistoina peruluetteloita ja muita henkilökohtaisia asiakirjoja.

²¹ Lehtonen 1972, 263.

²² Vuoristo 1954. Helsingin yliopisto. HY.

²³ Vuoristo 1954, 146. HY.

²⁴ Lehtonen 1989 [4-5 /1978], 250. Myös Sirelius 1915, 230. Sireliuksen mukaan *koivikkaita* nimettiin myös *vuotikkaiksi*. Näiden pohjanahka oli sorkkanahkaa. Myös Sihvo 2005, 220.

²⁵ Lehtonen 1989 [4-5 /1978], 250; Vuorela 1975, 590; Sihvo 2005, 223.

²⁶ *Huovikkaat*, huopasaappaat, ovat karstatusta villasta huovuttamalla valmistetut saappaat (Kaukonen 1985, 92).

²⁷ Lehtonen 1989 [4-5 /1978], 250–254.

musta lajitellen puvunparsia käyttötarkoituksen mukaan esimerkiksi rituaalisiin juhla-vaatteisiin ja arjen pukuihin eri vuodenaikoina. Lönnqvist huomioi myös muodin vaikutuksen.²⁸

Suomalainen ja sukukansojen puvusto kiinnosti tutkijoita edelleen. Ildikó Lehtinen jatkoi Kansallismuseossa suomalais-ugrilaisten kokoelmien tutkimista ja kartuttamista 1980-luvulta lähtien.²⁹ Lehtisen kiinnostuksen kohteena ovat olleet pukineet nimenomaan esineinä. Hän on tutkinut ihmisen suhdetta esineeseen, esineen fyysisiä ominaisuuksia sekä käyttö- ja symbolifunktioita. Ildiko Lehtinen on toimittanut Pirkko Sihvon kanssa kirjan *Rahwaan puku*³⁰, joka perustuu Suomen kansallismuseon kansanpukukokoelmiin. Teoksessa Pirkko Sihvo on kuvannut eri materiaaleista valmistettuja kenkiä.³¹ Tämä onkin tuorein tulkinta perinteisistä kengistämme.

Ainuttakaan yksinomaa kenkiin suuntautunutta kokonaisvaltaista tutkimusta Suomessa ei siis ole, jos ei lue mukaan Vuoriston laudaturkirjoitusta. Skandinaaviset kengät ovat silti kiinnostaneet kansainvälisesti. Edellä mainittujen tutkijoiden aineistoja on käyttänyt June Swann³². Hänen tutkimuksensa *History of Footwear in Norway, Sweden and Finland* (2001) on läpileikkaus skandinaaviseen kenkähistoriaan esihistoriasta aina vuoteen 1950. Teos pohjautuu museoesineisiin ja arkistoaineistoihin.³³ Swann perehtyy teoksessa pohjoisten alueiden kenkiin pohtien niiden alkuperää, rakennetta ja vertailee niitä muihin eurooppalaisiin jalkineisiin.³⁴ Swann toteaa tutkimuksessaan, että muuhun pukututkimukseen nähden kenkien tutkimus on ollut kaikkialla Euroopassa lapsen kengissä – tähän mielipiteeseen on helppo samaistua.³⁵

Pukeutumisen tutkimus on edennyt esinelähtöisestä tutkimuksesta yhteiskuntatieteitä hyödyntävään ilmiölähtöiseen suuntaan, jossa yhä enemmän on etsitty symbolisia merkityksiä ja pukeutumisen viestejä.³⁶ Itsenäistymisen jälkeen Suomi alkoi muuttua maatalousmaasta hyvinvointivaltioksi. Tähän uuteen aikaan sijoittuvat 2000-luvulla media-ai-

²⁸ Lönnqvist 1972.

²⁹ Lehtinen 1999, 8-18; Lehtinen 2005, 184–205.

³⁰ Lehtinen & Sihvo 2005.

³¹ Sihvo 2005, 219–227.

³² June Swann on brittiläinen historioitsija Northamptonin museosta (Swann 2001, kansilehti).

³³ Swann 2001, 10, 340.

³⁴ Swann 2001, 12–16, 194–226.

³⁵ Swann 2001, 8.

³⁶ Turunen 2011, 37; Roivainen 2016, 21.

neistoihin perustuvat tutkimukset. Päivi Aikasalon väitöskirja vuodelta 2000 *Seuratkaamme järkevää ja terveellistä muotia* pureutui 1920–1960-lukujen naisten pukeutumisihanteisiin, joita ohjaili uusi aikakauslehti *Kotiliesi*.³⁷ Arja Turunen lähestyi seuraavaksi (2011) aikansa modernia ilmiötä, naisten pukeutumista housuihin, väitöksellään *Hame, housut, hamehousut! Vai mikä on tulevaisuutemme?* Tutkimus toi esille naiseuden ihanteita ja käytännöllisyyden vaatimuksia 1900-luvun alkuvuosikymmenillä.³⁸

Tuoretta näkökulmaa etnologisessa pukeutumistutkimuksessa edustaa Päivi Roivaisen väitöskirja *Puettu lapsuus*. Se kuvaa lasten vaateesta 1800-luvun lopulta tähän päivään *lastenvaatesaari*- metaforan kautta. Näillä *saarilla* tutkija tarkoittaa pukeutumisen merkityksiä eri näkökulmista eri ikäkausina.³⁹ Roivainen tarkastelee lasten vaateesta materiaalisena kulttuurina.⁴⁰ Aineistona ovat museokokoelmat ja lasten haastattelut sekä lastenhoito-oppaat, kaunokirjallisuus ja sosiaalisen median keskustelut.⁴¹ Uutta tässä tutkimuksessa on lasten itsensä osallisuus ja yhteisöllisyys sekä aistien näkökulma; miltä vaate näyttää tai miltä se tuntuu.⁴²

Viimeisin etnologinen pukeutumistutkimus on Jyväskylän yliopistosta. Seija Johnsonin väitöskirja (2018) *I den folkliga modedräftens fotspår* paneutuu kansanomaisen muotipuvun jalanjälkiin Kokkolan seudulla ajanjaksolla 1740–1800. Johnsonin tutkimuksen kohteena on naisten varallisuus, asema ja muotitietoisuus, joihin hän on perehtynyt perukirjojen vaateluelteloiden kautta. Johnsonin aineistoissa kenkiä ja sukkia oli harvemmin luetteloitu perukirjoihin. Kuitenkin aineistoista löytyy viitteitä siihen, että Kokkolan suunnalla on käytetty 1700-luvun lopulla pieksukenkiä (*pjexor*), joita myös lapikkaiksi (*lappskor*) kutsuttiin.⁴³

Perinteisiä arjen pukimia on tutkittu myös käsityötieteessä.⁴⁴ Poikkeuksena kansatieteellisestä esinetutkimuksesta käsityötiede kuvaa käsityön taitoa *prosessina*, kun taas valmis esine on tuote, *produkti*.⁴⁵ Marketta Luutosen väitöskirja *Kansanomainen tuote merkityk-*

³⁷ Aikasalo 2000.

³⁸ Turunen 2011, 14.

³⁹ Roivainen 2016, 14–18, 35–36.

⁴⁰ Mäkikalli 2010, 9–4; Roivainen 2016, 30–33, 37, 46.

⁴¹ Roivainen 2016, 30–32.

⁴² Roivainen 2016, 239.271.

⁴³ Johnson 2018, 10–11, 101–102, 187, 190.

⁴⁴ Anttila 2015, 227 – 235, 243.

⁴⁵ Luutonen 2014, 95.

senkantajana (1997) on tutkimus suomalaisesta villapaidasta. Ilmiö-lähtöisen tutkimustavan⁴⁶ avulla Luutonen on lähestynyt Korsnäsin paitaa ja jussipaitaa tuoden esille niiden historiaa ja aineellisia ja aineettomia merkityksiä kulttuurihistoriassa.⁴⁷

Tässä tutkielmassa esineen tutkimisen ohella etsin syitä siihen, miten ja miksi kansanomaiset pieksukengät ja niiden tekemisen taito ovat periytyneet. Siksi perinne ja perintö ovat keskeisiä käsitteitäni. Käsityötaito on ollut merkittävä osa aineellista ja henkistä perintöä.⁴⁸ Ennen teollistumista kaikki kotien tarve-esineet olivat käsintehtyjä. Talonpoikauskulttuurissa käsityöt olivat selkeästi sukupuolitettuja. Esimerkiksi Toivo Vuorela on sijoittanut miesten työt teknisiin taitoihin, kun naisten kohdalla puhutaan käsityöistä.⁴⁹ Perinteisiä käsityöitä on kansatieteessä tallennettu runsaasti 1900-luvun puolella. Kustaa Vilkunan *Isien työt* esittelee monipuolisesti niin isien kuin äitienkin kädentaitoja, elinkeinoja sekä kansanomaisia arjen esineitä, jotka voi nähdä myös kansantaiteena.⁵⁰ Kansatieteen väitöksissä 1970–1980-luvuilla olivat esillä miesten kädentaidot: Osmo Vuoristolta *Suomalaiset haarikka-astiat* ja Leena Sammallahdelta *Suomalainen kansanomainen jalaskehto*.⁵¹ Viime aikoina tutkimus on keskittynyt enemmän naisten tekemiin käsityöihin. Esimerkkinä käsityöperinteen tutkimuksesta mainittakoon *Tiltun kapiot* (2003). Teokseen on dokumentoitu perinteisiä tekstiilejä ja pukimia sekä haastateltu käsityöiden tekijöitä. *Tiltun kapiot* viittaavat tyttärien äidiltään saamaan käsityöperintöön, ja se kertoo tekstiilien kulttuurihistoriasta 1900-luvulla Kymenlaaksossa, Iitissä.⁵²

Käsityötä voi verrata myös muuhun arkiseen taitoon. Arki ja perinne ovat esillä Maarit Knuuttilan väitöskirjassa *Kansanomaisen keittämisen taito* (2006). Knuuttila on tarkastellut ruokakulttuuria, keittämisen taidon perinnettä ja muutosta 1900-luvun alusta tähän päivään, sekä ruokaa materiaalisena ja immateriaalisena ilmiönä.⁵³ Keittämisen arkitaito oli perinteisesti naisten omaisuutta. Knuuttila tähdentää, että kansanomaiset taidot siirtyivät sukupolvelta toiselle ja, siksi taitojen alkuperä on tärkeä tuntea.⁵⁴

⁴⁶ Luutonen 1997, 39, 55–59.

⁴⁷ Luutonen 1997, 149–150; Luutonen 2007, 100–109.

⁴⁸ Spoof 2003a, 12.

⁴⁹ Vuorela 1975, 10.

⁵⁰ Vilkuna 1953 [1943], 5–9.

⁵¹ Vuoristo 1978. Sammallahdi 1980.

⁵² Spoof 2003a, 12–18. *Tiltun kapiot* teoksen lähtökohtana on ollut alun perin Helsingin yliopiston Kansatieteenlaitoksen kenttätöyökurssi vuonna 1994 ja sittemmin yhteistyöprojekti yliopiston ja Iitin maa- ja kotitalousnaisten kanssa.

⁵³ Knuuttila 2006, 11–17, 27–28.

⁵⁴ Knuuttila 2006, 11–13, 43.

1.3. Teoreettinen viitekehys ja keskeiset käsitteet

Kansatieteellinen aineellinen tutkimus on muuttunut sadan vuoden kuluessa museokeskeisestä esinetutkimuksesta ilmiölähtöiseen suuntaan. Tieteenalan pioneerit pohtivat talonpoikaisia esineitä luokitellen niitä typologisesti ja vertailevasti. Luonnontieteeseen pohjautuva evoluutio-oppi, kielitiede ja arkeologia olivat kansatieteilijöiden johtotähtiä.⁵⁵ Edellisten paradigmojen täydentäjäksi tuli 1930-luvulta Kustaa Vilkun toimesta tarkoituksenmukaisuusteoria eli kysymys esineen funktionaalisuudesta.⁵⁶ Funktionaalinen näkökulma huomioi niin esineen valmistajan, valmistustekniikan, muodon ja koristelun, ylipäänsä kaiken esineen käyttöyhteydestä sen toimivuuteen. Sotien jälkeen esinetutkimuksessa voimistui 1930-luvulta muotiin tullut kulttuurialueiden maantieteellinen kartoitus, jonka perustana oli Sigurd Erixonin ajatus esineen sijoittamisesta kansatieteen kolmen keskeisen käsitteen alle: aika, paikka (tila) ja sosiaalinen yhteys.⁵⁷

Perinteinen esinetutkimus oli voimissaan vielä 1960-luvulle, jonka jälkeen se väistyi muiden tutkimusaiheiden tieltä. Ihminen, pienyhteisöt ja muutos menneisyydestä nykyisyyteen tulivat mielenkiinnon kohteiksi. Kansatiede otti vaikutteita muista ihmistieteistä, kuten sosiologiasta.⁵⁸ Kulttuuri-ilmiön keskiöön nostettiin ihminen, jonka toimintaa haluttiin ymmärtää. Esinetutkimuksen menetelmiksi tulikin 1970-luvulla kulttuurisia ja sosiaalisia ilmiöitä selittävä strukturalismi sekä semiotiikka, jotka analysoivat esineitä kommunikaationa eli viestinnän välineinä. Strukturalismi, perustuu sosiaaliantropologi Claude Levi-Straussin ajatuksiin kulttuurista järjestelmänä ja tiedostamattomina merkitysrakenteina. Strukturalismiin kiinnittyvä aineellisen kulttuurin tutkimus tarkastelee, miten esineen merkitys on rakentunut kulttuurisessa perinteessä.⁵⁹ Semioottista näkemystä on käyttänyt käsityötieteessä Marketta Luutonen muun muassa jussipaitojen merkityksiä tutkiessaan. Vinoruutukuvioinen jussipaita on ollut kulttuurihistoriansa aikana rooliasuna 1920-luvulla *Pohjalaisia*-näytelmässä ja elokuvassa sekä Helsingin yliopiston Etelä-Pohjalaisen osakunnan pesäpallojoukkueen paitana. Eri vaiheiden saattelemana jussipaita ja sen kuviot viestivät edelleen symbolisesti pohjalaista, miehistä identiteettiä. Paita onkin

⁵⁵ Korhonen 1999a, 12–18. Ks. myös Lehtonen 2005, 12–13.

⁵⁶ Lehtonen 2005, 13.

⁵⁷ Korhonen 1999a, 13–21; Lehtinen 2005, 196.

⁵⁸ Lehtinen 2005, 198. Lehtinen kirjoittaa esinesosiologeista: mm Arjun Appaduraista ja Pierre Bourdieusta.

⁵⁹ Korhonen 1999a, 26–27. Myös Layton 2012, 29, 33–35.

näin oiva esimerkki kulttuuriperinnöstä.⁶⁰ Vastaavasti, kuten jussipaita on edustanut pohjalaisuutta, olen nostanut omassa työssäni pieksukengät symboloimaan metsätyömiehen ammattia.

Esinetutkimusta laajentamaan on tullut Suomeen 1990-luvulta Amerikasta ja Englannista lähtenyt materiaalisen kulttuurin tutkimuksen suuntaus (*Material Culture Studies, MCS*).⁶¹ Materiaalisen kulttuurin tutkimus kokoaa yhteen eri tieteenaloja ja materiaallinen käsitys on laajempi kuin aiempi esineen tarkasteleminen museoesineenä.⁶² Materiaalisen kulttuurin juuret ovat 1970–1980-lukujen sosiaalitieteissä, antropologiassa ja arkeologiassa sekä kulttuurisessa käänteessä (*cultural turn*⁶³). Lisääntyvä materiaalisuus ja kuluttaminen alkoivat määrittää yhä enemmän sosiaalista elämää. Tutkimusparadigman virallisena alkusysäyksenä pidetään Daniel Millerin toimittaman *Journal of Material Culture* -lehden johdantoa ja materiaalisen kulttuurin tutkimuksen määritelmää vuodelta 1996. Määritelmän mukaan materiaallinen kulttuurin tutkimus tarkkailee ihmisen ja esineen suhdetta ajassa ja tilassa, paikallisesti tai globaalisti. Katse voi olla menneisyydessä tai tässä päivässä. Esinettä, rakennusta tai maisemaa voi eri tieteenloista käsin tutkia syvemmältä kuin vain sen fyysistä olotilaa: – millaisia vaikutuksia, symboliikkaa tai tunteita se herättää.⁶⁴ Daniel Millerin keskeisin ajatus materiaalisesta kulttuurista on selvittää, miksi jotkut asiat (esineet) merkitsevät jotakin.⁶⁵

Materiaalisen kulttuurin tutkimus auttaa siis ymmärtämään esineisiin liittyviä sosiaalisia ja taloudellisia rakenteita, erilaisuutta, ihmisen toimintaa, tunteita ja merkityksiä. Esineet kantavat viestejä persoonallisuudesta ja käyttäytymisestä. Niihin liittyy arvoja ja normeja. Materiaalisen kulttuurin tutkimuksen näkökulmasta esine ei ole pelkkä objekti, vaan sitä voi tarkastella myös subjektina, itsenäisenä toimijana.⁶⁶

⁶⁰ Luutonen 2007, 100–110. Vinoruutu-kuosia ovat käyttäneet esiintymisasuina niin *Rehupiikles*-yhtye kuin Lauri Tähkä ja *Elonkerjuu*. Kuviota on jatkojalostettu myös muihin tuotteisiin.

⁶¹ Mäkilä 2010, 10–11.

⁶² Esim. sosiologia, historia, arkeologia, antropologia, maantiede, arkkitehtuuri, psykologia, museologia, design tai kulutustutkimus. Miller 1996, *Editorial. Journal of Material Culture* 1/1996, 5.

Ks. myös Woodward 2007, 10–11.

⁶³ Ks. Hicks 2010, 59. Materiaalisen kulttuurin käänne juontaa juurensa 1980-luvun sosiaaliantropologiasta kulutustutkimuksesta.

⁶⁴ Miller 1996, *Editorial. Journal of Material Culture* 1/1996, 5. Woodward 2007, 11–12. Myös Mäkilä 2010, 11; Roivainen 2016, 46.

⁶⁵ Miller 1997, 10–11. Myös Palmsköld 2007, 26.

⁶⁶ Woodward 2007, 11; Mäkilä 2010, 12.

Jos materiaalsen kulttuurin tutkimuksen piiriin voi ymmärtää useat eri tieteen alat, niin yhtäläillä sen sisään mahtuu laaja kirjo vanhoja sekä uusia näkökulmia marxismista semiotiikkaan, teknologiasta kulutustutkimukseen ja aina kulttuuriperintöön asti. Eri näkökulmia yhteen kokoava kirja *Handbook of Material Culture* (2012) esittää materiaalisia ilmiöitä monipuolisesti erilaisissa viitekehyksissä.⁶⁷

Suomalaiseen aineellisen kulttuurin tutkimukseen materiaalsen kulttuurin tutkimus on tullut vahvemmin vasta viime vuosina. Ihmisen suhdetta esineisiin on tarkasteltu 2010-luvulla teoksissa *Esine ja aika*⁶⁸ sekä *Aineen taikaa*⁶⁹. Arja Turunen tutkimuksessaan *Hame, housut ja hamehousut* (2011) painottaa, että museaalsen pukuhistorian tutkimuksen ja sosiologisen, semioottisen, symboleita etsivän kulttuurintutkimuksen yhdistämisellä ei ole ristiriitaa. Esinetutkimus ja materiaalsen kulttuurintutkimuksen näkökulmat eivät ole toisiaan poissulkevia vaan täydentäviä, kuten Turunen lainaa Millerin ajatusta. Turusen väitöskirjassa onkin keskiössä housuihin liittyvä yhteiskunnallinen merkitys.⁷⁰

Päivi Roivaisen väitöskirjassa *Puettu lapsuus* museologinen esinetutkimus ja materiaalsen tutkimuksen mahdollisuudet kulkevat sulassa sovussa. Roivainen on tutkinut lastenvaatteita monesta näkökulmasta. Museoesineen lisäksi hän on tulkinut vaateen käytännöllisyyttä, puhtautta ja siisteyttä, muotia ja kauneusarvoja, värejä suhteessa sukupuoleen sekä aistien välittämää materiaalisuutta. Keskeistä on myös esineen sijoittaminen historialliseen kontekstiin tai nykyaikaan.⁷¹

Ruotsalaisessa etnologissa Anneli Palmsköld on omaksunut myös Daniel Millerin ajatuksia materiaalsen kulttuurin tutkimuksesta käytöteksteihin perustuvassa tutkimuksessaan *Textila tolkningar* (2007). Palmsköld näkee, että erilaisia lähteitä käyttämällä materiaalsuuden näkökulma auttaa tutkijaa näkemään esineen taakse, kuten mitä jokin esine merkitsee sille, joka sitä käyttää tai joka sen valmistaa.⁷² Palmsköld on tutkinut esineen tekemisen prosessia ja sen feminiinisesti suuntautunutta luonnetta. Hän tähdentää, että usein museoesine on keräilyn kohde, jolloin esineen tekijä jää anonymiksi ja käsityön osaajan leima tuntemattomaksi.⁷³ Näin ollen osa tarinasta jää avoimeksi.

⁶⁷ Tilley, Keane, Kuechler-Fogden, Rowlands & Spyer, 2012. Myös Mäkilä 2010, 13.

⁶⁸ Mäkilä & Laitinen 2010.

⁶⁹ Nieminen, Olsson, Ruotsala & Siivonen 2011.

⁷⁰ Turunen 2011, 35.

⁷¹ Roivainen 2016, 9-10, 275.

⁷² Palmsköld 2007, 26-27.

⁷³ Palmsköld 2007, 155-174.

Omassa työssäni yhdistän klassisen esinetutkimuksen menetelmiä ja materiaalisen tutkimuksen näkökulmia. Monet kenkäkäsitteet ovat nykyihmiselle vieraita, siksi kartoitan kansanomaisten kenkien nimityksiä, muotoa sekä käyttöfunktioita eli kengän tarkoituksenmukaisuutta. Esineen funktionaalisuus käsittää esineen prosessin omaisen luonteen, ja koska kengän teossa on käsityöstä kysymys, tulee myös funktionaalisuus esille.⁷⁴ Materiaalisen kulttuurin tutkimus korostaa esineen toimijuutta.⁷⁵ Tätä toimijuutta tuon esille kenkien sosiaalisissa käyttöyhteyksissä.

Lähestyn kansanomaista kenkää myös perinteen, perinnön ja kulttuuriperinnön näkökulmasta. Perinteen (*tradition*) käsitteellä pyritään osoittamaan jonkun kulttuuri-ilmion yhteisöllisyyttä ja jatkuvuutta menneestä nykyyhteyteen. Perinne pitää yllään joko positiivisen tai negatiivisen arvolutauksen.⁷⁶ Perinteen voi nähdä avaimena historiaan, joka yhdistää yhteisöjä ja sukupolvia. Käsityö on usein arkipäiväinen esine, jonka tekemisen taito ja tieto ovat siirtyneet ajassa sukupolvelta toiselle. Perinteeseen kuuluu jatkuvuus, mutta myös muutos.⁷⁷

Perintö (*heritage*) on jotakin, joka siirtyy antajalta saajalle ja on edelleen siirrettävissä tuleville sukupolville. Perintöön liittyy tietty vastuu huolehtia siitä. Perintö on henkilökohtaista ja sen lähikäsite perinnöllisyys (*heredity*) korostaa nimenomaisesti omistajan juuria ja sosiaalista kasvuympäristöä.⁷⁸

Perinnöstä tulee kulttuuriperintöä sopimuksen, useinmiten ohjatun kulttuuriperintöprosessin, kautta. Kulttuuriperintö (*cultural heritage*) voidaan nähdä muistona menneisyydestä ja se on kollektiivista perintöä.⁷⁹ Kulttuuriperintö-käsitteellä tarkoitetaan menneisyydestä periytyviä aineellisia ja aineettomia resursseja. Kulttuuriperinnön voi jakaa kahden ryhmään yhteiskunnallisen merkittävyyden perusteella. Virallisesti tunnustettuja ja listattuja kulttuuriperinnön kohteita ovat esimerkiksi museoiden ja arkistojen kokoelmat, suojelurakennukset ja tunnetuimpana luonnollisesti Unescon maailmanperintökohteet. Arkisempi ryhmä kulttuuriperintöä on näkymättömämpi. Se voi olla menneisyyden jälki, jolla on merkitystä ihmisen tai yhteisön identiteetille, esimerkiksi, jokin juhla, perintönä

⁷⁴ Korhonen 1999a, 17–22.

⁷⁵ Mäkilä 2010, 12.

⁷⁶ <http://tieteentermipankki.fi/wiki/Folkloristiikka:perinne>. (Luettu 3.4.2017.) Myös Luutonen 2014, 98.

⁷⁷ Luutonen 2014, 94–98.

⁷⁸ Lillbroända-Annala 2014, 21–24

⁷⁹ Lillbroända-Annala 2014, 20.

kulkeva käsityö tai saunominen.⁸⁰ Myös tätä arkisempaa kulttuuriperinnön muotoa on alettu nyt tallentaa julkisesti.

Unescon *yleissopimus aineettoman kulttuuriperinnön suojelemisesta* hyväksyttiin vuonna 2003. Suomi saattoi sen voimaan 2013. Yleissopimuksen tavoitteena on edistää aineettoman kulttuuriperinnön suojelua, lisätä kunnioitusta ja tietoisuutta kulttuuriperintöä kohtaan niin paikallisesti kuin kansallisella tasolla. Yleissopimus koskee kulttuuriperinnön eläviä ilmaisumuotoja. Näitä voivat olla esimerkiksi esittävät taiteet sosiaaliset käytännöt, rituaalit ja juhlat, luontoon liittyvät tiedot ja käytännöt sekä käsityötaidot.⁸¹

Suomessa Museovirasto vastaa kahdesta suojeluun tähtäävästä listasta. Suojelun ja listauksien tarkoitus on tunnistaa, kuvata ja välittää elävää perintöä. *Elävän perinnön wikiluettelo* on avoin luettelo ja se tarjoaa erilaisille yhteisöille mahdollisuuden esitellä omaa kulttuuriperintöä. Wikiluettelossa on tällä hetkellä muun muassa ryijyperinne, räsymaton kudonta, Korsnäsinpaidan valmistaminen ja tervanpoltto, muutamia mainitakseni. Wikiluetteloon on jatkuva haku.⁸² Toinen lista on *Elävän perinnön kansallinen luettelo*, johon haku oli ensi kertaa vuonna 2017. Seuraava haku on 2019. Tähän listaan on vaativammat valintaperusteet. Valinnoista vastaa Opetus- ja kulttuuriministeriö.⁸³ Aineettoman kulttuuriperinnön tutkiminen on siis ajankohtaista. Siitä osoituksena myös Museoviraston tuore julkaisu *Itsetekemisen perinne, käsityöt elävänä kulttuuriperintönä*.⁸⁴

⁸⁰ Tuomi, Nikula, Haanpää & Kivilaakso 2013, 14–16.

⁸¹ <http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/2013/20130047#idp2321472>. (Luettu 4.4.2017.)

Ks. Blake 2009, 45–48. Myös Marsio 2017, 11–14.

⁸² Marsio 2017, 11–17. Myös: <https://wiki.aineetonkulttuuriperinto.fi/wiki/Esittely>. (Luettu 23.4.2018.)

⁸³ https://wiki.aineetonkulttuuriperinto.fi/wiki/El%C3%A4v%C3%A4n_perinne%C3%B6n_kansallinen_luettelo. (Luettu 23.4.2018.)

Huom. Molemmissa listauksissa on *Kenkien käsityömäinen valmistaminen*. Ilmoituksessa on esitetty perinteen harjoittamista ja eteenpäin viemistä, historiallista taustaa sekä perinteen tulevaisuutta. Nuo kengät ovat kuitenkin moderneja ja koneellisesti ommeltuja, vaikka niissä on käsityönä tehtäviä vaiheita. Ilmoituksen taustalla on Hämeen ammattikorkeakoulu, Ammattiopisto Tavastia sekä Pirkanmaan muotoilu- ja taideteollisuusyhdistys Modus ry.

(https://wiki.aineetonkulttuuriperinto.fi/wiki/Keng%C3%A4n_k%C3%A4sity%C3%B6n_valmistus.) (Luettu 23.4.2018.)

⁸⁴ Kivilaakso, Luutonen & Marsio 2017.

1.4 Aineistot, menetelmät ja tulkinta

Tutkimusprosessini on alkanut jo muutama vuosi sitten ja etnologinen katseeni on tallentanut monenlaisia havaintoja ja aineistoja. Menetelmäkseni olen omaksunut ruotsalaisten etnologien Billy Ehnin ja Orvar Löfgrenin *bricolage*-menetelmän.⁸⁵ Bricolage-käsitteen voi ymmärtää *tee se itse* -menetelmänä tai peräti askarteluna.⁸⁶ Itse ajattelen bricolagen kollaasina, joka koostuu monenlaisista aineistoista. Monimuotoiset aineistot antavat runsaammin mahdollisuuksia tutkijalle, varsinkin jos aluksi tuntuu, ettei aineistoa oikein tahdo löytyä.

Ehn ja Löfgren kuvaavat bricolage-menetelmää ideoiden ja aineistojen alkemiaksi, jossa fakta ja fiktio saavat yhdistyä. Menetelmässä on mahdollista yhdistellä muun muassa omia muistoja, autoetnografiaa⁸⁷, spontaaneja havaintoja, taideilmaisuja tai kirjallisuutta muihin perinteisiin etnografian menetelmiin. Ehnin ja Löfgrenin teos *The Secret World of Doing Nothing* on esimerkki moninaisten aineistojen käytöstä.⁸⁸

Näen aineistokollaasini aarrekarttana. Jokainen havainto on vienyt työtä eteenpäin, muokannut esiymmärrystä ja tulkintaa. Idea kenkätutkimuksesta heräsi omat kengät ommeltuani. Jo ennen kansatieteen opintoja luin Kalle Päätalon romaaneja, kirjasin ylös teokset ja sivunumerot, joissa oli kuvattu kenkiä. Päätalon kirjallisuudessa jos missään on reheviä kuvauksia lapikkaan käytöstä. Päätalon tekstit perustuvat omaelämäkerralliseen aineistoon, niissä on paljon muistitietoa joskin myös fiktiota. Tästä huolimatta pidän niitä tämän tutkimuksen kannalta relevantteina aineistoina. Kun ensimmäisenä opiskeluvuonna kirjaston hyllystä käsiini sattui Ahti Rytkösen kirja *Savupirttien kansaa* ja luin siinä olevan kuvauksen lapikkasuutarin työstä, aloin olla varma, että tässä on tuleva tutkimusaiheeni. Sen jälkeen aineiston kartuttaminen onkin ollut suunnitelmallisempaa. Useilla museovie-railuilla havainnoin, miten pieksukenkiä on käytetty ja esitetty näyttelyissä.

Ensimmäisen haastattelun tein loppukesästä 2016 Rovaniemellä jo ennen varsinaisen seminaarin ja tutkimusprosessin alkua. Tämä haastateltava oli tuttavani, jota voisin luonnehtia lapikkaiden suurkuluttajaksi. Syksyllä 2016 aloin etsiä aktiivisemmin tiedonantajia

⁸⁵ Ehn 2014, 61; Ehn & Löfgren 2010, 219–222. Myös Roivainen 2016, 31.

⁸⁶ Bricolage: [http://tieteentermipankki.fi/wiki/Esitt %C3%A4v%C3%A4t_t%C3%A4iteet: bricolage](http://tieteentermipankki.fi/wiki/Esitt%C3%A4v%C3%A4t_t%C3%A4iteet:bricolage). (Luettu 29.3.2017.)

⁸⁷ Uotinen 2010, 179. Autoetnografialla tarkoitetaan tutkimustapaa, jossa tutkijan omat kokemukset ovat aineistona.

⁸⁸ Ehn & Löfgren 2010, 168–172. Ehn 2014, 60–62.

ja erilaisia aineistoja. Tavoitteenani oli, että tutkielmassa kohtaisi menneisyys ja nyky-aika, jotta hahmottaisin perinteen jatkumon. Tahdoin tutustua myös arkistoon nähdäkseen miten kansatiedettä on tallennettu menneinä aikoina. Arkistoaineistot ja vanhat lukemistot, jopa lorut, veivät minut kansatieteen alkuajoille, kenkien kulttuurihistoriallisiin juuriin. Arkistoaineistoista keskeisimpiä ovat Theodor Schvindtin kansanpukuihin liittyvät keräelmät sekä Verner Hannulan dokumentti *supikkaiden* ompelemisesta Lavansaaressa.⁸⁹ Museoviraston arkiston lisäksi erittäin hedelmällinen ja kotoa käsin saavutettava on ollut Kansalliskirjaston digiarkisto, josta olen etsinyt hakusanalla aiheeseen liittyviä artikkeleita ja tallenteita sanomalehdistä ja aikakauslehdistä.

Aineiston kartuttaminen jatkui kyselyin ja haastatteluin talven ja kevään aikana 2016–2017. Haastatteleman suutarit löytyivät muiden tiedonantajien kautta. Kaikki kolme ovat alkaneet suutaroinnin erilaisista lähtökohdista, minkä näen rikkaudeksi aineistolle. Kävin haastattelemassa Martti Koljosta Tuupovaaralla, Ari Tylliä Lappeenrannassa sekä Martti Murtoa Joutsassa. Haastattelut olivat vapaamuotoista keskustelua, joka eteni haastateltavan kertomuksen mukaan. Omia aineistojani löysin täydentämään Museoviraston arkistosta Lea Saikon tekemän suutarihaastattelun vuodelta 1973. Se loiventaa aineistoni menneisyyden ja nykyisyyden välistä kuilua.

Suutareiden lisäksi lähestyin kyselyin innokkaita pieksujen käyttäjiä. Näistä kaksi kymenlaaksolaista miestä tosin haastattelin samalla testaten kysymyksiä. Käytännön syistä, siis pitkien etäisyyksien vuoksi, en voinut kaikkia haastatella vaan päädyin kyselyissä sähköpostin käyttöön. Toisaalta se oli helppo ja tuottoisa tapa. Haastatteluissa oli toki mahdollisuus lisäkysymyksiin, joten toiselta mieheltä sain myös muistitietoa. Kyselyihin vastanneet olivat käsityöharrastuksen kautta tulleita yhteyksiä. Poikkeuksena yksi vastaaja löytyi sosiaalisen media ryhmästä. Kyselyvastauksia sain siis kaiken kaikkiaan seitsemän, joista kauimmaisivat olivat Lapista. Kaikki vastaajat olivat tehneet myös jonkinlaiset kengät itse.⁹⁰

Aineistokollaasini rakentuu siis arkistoaineistosta, vanhasta tutkimuskirjallisuudesta, etymologian sanakirjoista, kauno- ja tietokirjallisuudesta, kansanloruista, haastatteluista ja kyselyistä sekä valokuvaamistani kengistä ja museorepresentaatioista. Haastatteluissa sivusimme kahta elokuvaa, joten tuon myös esille havaintoja niistä. Kenkähavaintoja tein

⁸⁹ Schvindt 1913. 417. Museovirasto MV; Hannula 1957. 403. MV.

⁹⁰ Kaikki tiedonantajat on esitelty lähdeluettelossa.

Pielisen museolla Lieksassa, Tuupalan museolla Kuhmossa, Suomussalmen ja Taivalkosken kotiseutumuseoilla, Raatteen tien talvisotanäyttelyssä Suomussalmella sekä Kalle Päätalon kotona Kallioniemessä ja Jalavan kaupassa⁹¹ Taivalkoskella. Jalavan kaupalla oli suutarin työlle omistettu museaalinen nurkkaus. Tutustuin myös Juupajoella Koskenjalan nahka- ja kenkämuseoon.

Kuva on tärkeä osa tutkielmaani. Edellä mainittujen aineistojen rinnalla olen tutkinut kuvia kirjoista, Finnan ja Kantapuun kuva- ja esinearkistoista sekä Puolustusvoimien SA-kuva-arkistosta. Kansatieteellisellä valokuvalla on pitkät perinteet. Hannu Sinisalon mukaan valokuvat välittävät tietoa menneestä elämästä, sitä mihin sanat eivät yllä. Vaikka kenkiä voi havainnoida kuvista, niin huomasin myös rajoittavia tekijöitä. Ensinnäkin tavallinen rahvas on päässyt valokuviiin vasta varsin myöhään 1920–30-luvuilta alkaen. Toisaalta kengät eivät ole olleet se asia, mitä kuviin on tallennettu, joten usein ne on rajattu kuvasta pois tai kuvan laatu on huono, jottei kenkiä erota.⁹² Museoarkistojen esinekuvat ovat taas irrallaan kontekstistaan, joten niistä voi vertailla vain kenkien mallia. Työni kuvaliitteisiin käytänkin siis pääasiassa omia kuva-aineistoja sekä niitä täydentämään Osmo Vuoriston piirroksia.

Analyysimenetelmäni on lähiluku. Lähiluvulla tarkoitetaan huolellista, useaan kertaan tapahtuvaa lukemista, joka tähtää ymmärtämiseen ja tulkinnan syventämiseen sekä aineiston kriittiseen reflektioon. Lähilukua voi pitää eräänlaisena luetun ymmärtämisenä.⁹³ Lähilukemalla etsin omista aineistoistani perinteen teemoja tai kenkien käytön merkityksiä. Kuvista luen kenkien mallia ja käyttöyhteyttä suhteessa aikaan ja paikkaan. Myös esinettä voi lähilukea eli tarkastella perusteellisemmin kenkien rakennetta, materiaaleja ja tekotapaa, voi jopa pohtia, kuka on kenkää käyttänyt.⁹⁴

Aineiston tulkinnan olen tehnyt löytämiäni merkitysisältöjä teemoitellen ja laittaen keskenään keskustelevat ideat samaan lukuun. Etnografisen tulkinnan tavoite perustuu ymmärtämiseen, hermeneutiikkaan.⁹⁵ Tahdon ymmärtää kansanomaisten kenkien kulttuurihistoriaa, perinnettä ja perintöä.

⁹¹ Jalavan kauppa on Suomen vanhin samalla paikalla toiminut kauppa. Nykyisin kaupan valikoimaan kuuluu mm. perinneasusteita, myös lapikkaita. <http://jalavankauppa.fi/historia/>. (Luettu 15.8.2017.)

⁹² Sinisalo 1981, 14; Sinisalo 2005, 206–208, 213.

⁹³ Pöysä 2015, 25–37. Ks. myös Pöysä 2010, 331–344; Jouhki & Steel 2016, 30–36.

⁹⁴ Snellman 2011. (Teppo Korhosen haastattelu.)

⁹⁵ Hämeenaho & Koskinen-Koivisto 2014, 14–15.

Tutkielma rajautuu maantieteellisesti Suomeen. Aineisto ei kata koko Suomea vaan kulkee melko lailla itärajaa pitkin, kuten tutkijakin. Kaksi vastaajista on pohjalaisia. Rannikkoseuduilta on aineistossa vain joitain mainintoja. Ajallisesti tutkimus kulkee 1800-luvun lopulta, siitä lähtien kuin kansatiedettä on tutkittu, aina tähän päivään. 1700-luvulta on joitakin mainintoja. Pääasiallisesti käsittelen nahkakenkiä. Aiheeni sivuaa nahkan paritusta, mutta se olisi oma tutkimusaiheensa, joten olen rajannut tämän vaiheen pois työstäni.

1.5 Tutkimusetiikka ja refleksiivisyys

Tutkijaa sitoo ja suojaa tutkijan etiikka. Tässä tutkielmassa pyrin noudattamaan eettisesti kestävästä tieteellisestä käytäntöä. Pyrin olemaan avoin ja rehellinen niin tiedonantajilleni kuin tiedeyhteisölle. Tahdon kunnioittaa tiedonantajieni yksityisyyttä ja pyrin kohtelemaan tutkielmaani osallistuneita tasapuolisesti, jotta jokaisen ääni pääsisi kuuluville persoonallisesti. Olen informoinut vastaajiani tutkimukseni tarkoituksesta ja pyytänyt luvat arkistointiin. Aineistot tallennetaan Suomen käsityön museoon Jyväskylään.

Eettisenä haasteena olen kokenut sen, miten kohtelen tiedonantajiani tunnistettavuuden suhteen. Haastattelemani suutarit toivoivat saavansa esiintyä omilla nimillään, jotta heidän taitonsa jää tässä työssä tunnetuksi. Muiden vastaajien kanssa sovin, että heidän kertomuksensa käsittelen nimettömänä.⁹⁶ Joka tapauksessa vastaajien verkosto on pieni ja tuntuu, että monet käsityöläiset tuntevat toisensa, joten aineistosta voi tunnistaa itsensä ja tuttunsa.⁹⁷ Jokainen vastaaja on antanut aikaansa ja oman panoksensa työlleni. Teen siis parhaani, jotta kenkien perintö siirtyy myös eteenpäin kiinnostuneiden luettavaksi ja että raportointi on luotettavaa.

Reflektiivisyydellä tarkoitetaan sitä, että tutkija tuo avoimesti esille omat valintansa aineiston hankinnan, tutkimusmenetelmien ja tulokannan suhteen. Sen lisäksi, että tutkijan reflektio ohjaa lukijaa, niin se on myös osa eettisyyttä. Tutkija ikään kuin avaa oman etnologisen työkalupakkinsa sisällön tieteellisesti arvioitavaksi.⁹⁸ Tähän olen pyrkinyt.

⁹⁶ Huom. Luonnollisesti olen kysynyt heiltä lupaa ja he ovat tutkimusluvan kirjoittaneet.

⁹⁷ Kuula 2006, 200–201.

⁹⁸ Fingeroos & Jouhki 2014, 88–90. Myös: http://www.elore.fi/arkisto/2_03/fin203c.html. (Luettu 3.4.2017.)

Olen joutunut myös miettimään, missä määrin tutkielmani on autoetnografinen eli olenko itse osa tutkimusaineistoa.⁹⁹ Vaikka oma kokemus herätti kiinnostuksen kenkiin, niin aineistoa etsiessä ja tutkielmaa kirjoittaessani tunnen olevani ulkopuolinen sivusta katsoja, joka kasaa palapelin palasia kokonaiseen hahmoon. Toki oma ymmärrykseni nahkan paritsemisesta, työstöstä, ompelemisesta ja kengän rakenteesta on vienyt minua eteenpäin. Kengän käyttämisen kokemuksen voin myös jakaa. Oma ääneni saattaa kuulua siis rivien väleistä. Tulkintaan vaikuttaa omat intuitiot ja kiinnostuksen kohteet, jotka pyrin tutkielmassa myös kuvaamaan.

2. KANSANOMAINEN KENKÄ

2.1. Kuka keksi pieksun kärjen?

Kenkä-sana, *kängä*, on lainattu suomenkielestä ruotsinkieleen tarkoittamaan varrellista lapikkaan kaltaista kenkää.¹⁰⁰ Kenkä eli jalkine¹⁰¹ on ollut ihmiselle välttämätön kapine jalan suojana eritoten kylmässä Pohjolassa.¹⁰² Ilmari Manninen luonnehti jalkineita ensimmäisenä kulkuneuvona.¹⁰³

Historian kulussa eloon jääneet kenkädokumentit ovat pitkälti U. T. Sireliuksen sekä Ilmari Mannisen käsialaa, joihin myöhempikin ymmärrys nojaa.¹⁰⁴ Sireliuksen teos Suomen *kansanpukujen historia* perustui museoaineistoihin ja arkistoaineistoihin. Teos ei ollut kovin kansantajuinen vaan palveli lähinnä museon tarvetta luokitellen museoesineitä.¹⁰⁵ Sireliuksen näkemys kenkien kehitymisestä oli evolutionistinen: hän kirjoitti jalkaverhoista, joista on edetty kenkiin. Sirelius esitti nämä typologiset kehityssarjat myös piirroksin liitteenä kirjansa lopussa.¹⁰⁶

⁹⁹ Fingeroos & Jouhki 2014, 90–91.

¹⁰⁰ Pylkkänen 1955, 275. Pylkkäsen mukaan *känga*-nimisestä jalkineesta on mainintoja Turun linnan tilikirjoissa 1588.

¹⁰¹ Huom. kenkä ja jalkine sanoja on käytetty synonyymeinä niin vanhoissa kuin uusissa aineistoissa, joten käytän niitä molempia sattumanvaraisesti tarkoittaen samaa.

¹⁰² Swann 2001, 9.

¹⁰³ Manninen 1934, 209.

¹⁰⁴ Esim. Swann 2001, 206–225; Sihvo 2005, 219–277.

¹⁰⁵ Lehtonen 1972, 166.

¹⁰⁶ Sirelius 1915. Ks. Swann 2001, 207, 211. Huom. Lehtonen on Sireliusta käsittelevässä väitöskirjassaan esittänyt kritiikkiä Sireliuksen typologiaa ja evolutionismia kohtaan (Lehtonen 1972, 241–254).

Kengän kehityshistorialla on paikkansa, mutta perusideana voi ajatella, että erilaisia kenkiä on tehty niistä materiaaleista, joita luonto on antanut erilaisia käyttötarkoituksia silmälläpitäen. Tuohivirsut olivat funktionaaliset kaskenpoltossa siinä missä nahkajalkineet olisivat palaneet kuumassa maassa karrelle. Nahkakenkien lisääntyvä käyttö vaati taasen karjanpitoa tai ahkeraa metsästystä, jotta nahkoja ylipäänsä saatiin.¹⁰⁷ Rannikkoseuduilla kenkien materiaalina on käytetty hylkeennahkaa, kun taas sisämaassa enemmän nautaa.¹⁰⁸

Ilmari Manninen on kirjoittanut kenkiä koskevan kappaleen *Suomen suku* -teoksen kolmanteen osaan.¹⁰⁹ Mannisen tutkimusote oli vertaileva tarkkaillen kulttuurivaihdantaa heimoalueilla. Vertailevan tutkimuksen tavoitteena oli selvittää esineiden tai pukimien alkuperää ja niiden omaksumisen maantieteellistä suuntaa tai ajoitusta.¹¹⁰ Manninen etsi suomalaisille kengille vastineita suomalais-ugrilaisilta alueilta. Hän on esimerkiksi esittänyt rinnakkain karjalaisen ja *syrjääniläisen upokkaan*¹¹¹. Näiden upokkaiden Manninen totesi soveltuvan erityisesti hiihtokengiksi.¹¹²

Kippurakärkisten pieksukenkien alkuperä on hämärän peitossa. Saamelaisten kippurakärkinen karvapieksu *nutukas* tuli käytännöllisyydessään tunnetuksi jo 1673 Johannes Schefferuksen *Lapponica*-kirjasta.¹¹³ Kenkähistorioitsija June Swann on pohtinut muotivirtausten siirtymistä kulttuurista toiseen.¹¹⁴ Kulttuurivaikutteet voivat siirtyä useaan suuntaan, mutta yleensä niin päin, että kansanpuku ottaa vaikutteita muotipuvusta. Harvemmin niin, että tavalliselta kansalta siirtyisi vaikutteet sivistyneistön muotiin. Swan pohtikin romanttisen aikakauden tutkimusmatkailun vaikutusta kenkien muotoon ja muotiin viitaten myös ruotsalaiseen Carl von Linnéen ja hänen matkaansa.¹¹⁵ Yleisin tulkinta pieksujen historiasta nojaakin Linnén Lapin matkan havaintoihin ja muistiinpanoihin vuonna 1732. Linné oli saanut käyttääkseen paikalliset pieksumalliset jalkineet ja mieltyi niihin niiden mukavuuden vuoksi.¹¹⁶ Tähän perustaen Sirelius sekä Manninen arvelivat,

¹⁰⁷ Lönnqvist 1979, 23–32.

¹⁰⁸ Sirelius 1915, 229–231. Lapikkaita on tehty myös hevosen ja sian nahkasta (Rytönen 1931, 94).

¹⁰⁹ Manninen 1934, 369–400.

¹¹⁰ Lehtinen 1999, 11. Ks. myös Korhonen 1999a, 15.

¹¹¹ *Upokas*= pieksun mallinen kenkä, jonka *ruojus* (=kengän varsi) on takaa auki. Palaan myöhemmin tähän.

¹¹² Manninen 1934, 379–380. *Syrjäänit eli komit* ovat suomalais-ugrilainen heimokansa Komin tasavallassa. <http://sukukansat.mafun.org/komi.html>. (Luettu 28.1.2018.)

¹¹³ Swann 2001, 14, 116–117.

¹¹⁴ Kulttuurivaikutusten siirtymistä on kutsuttu *diffusionismiksi* (Ks. Lehtonen 2005, 13–14).

¹¹⁵ Swann 2001, 194–195.

¹¹⁶ Sirelius 1915, 229; Sihvo 2005, 219.

että pieksusaappaat syntyivät Pohjois-Suomessa, mistä ne olisivat levinneet etelään 1800-luvun kuluessa.¹¹⁷ Myös Swann jatkaa tutkimuksessaan kenkien tulkintaa tästä lähtökohdasta esitellen saamelaisten *nutukkaat* ja sitten niiden kesämallit, *vilkkimet*¹¹⁸. Vilkkimet voivat hyvinkin olla pieksujen esikuvana, mutta mainittakoon, että saamelaisten ompelutapa on ollut erilainen kuin muualla Suomessa. Toisaalta Manninen esitti, että myös Venäjän puolella on käytetty kippurakärkisiä kenkiä, joten kulttuurilainojen etäisyys antaa syytä epäillä kippuraisen kärjen yhtä ainutta alkukotia, varsinkin jos uskoo kippurakärjen hiihtämiskäyttöön. Kärjen ansiosta kenkä on pysynyt suksen *mäystimessä*^{119, 120}. Onko kengän muoto ollut muoti-ilmiö vai funktionaalinen hiihtämisen kannalta? Aukotonta totuutta kippurasta kärjestä ei ole. Sen sijaan pieksukenkien myöhempi esiintyminen, käyttö sekä perinteen siirtyminen ovat tässä tutkielmassa tarkemman katsonnan alaisena.

2.2. Kengän muodot ja nimitykset

Kansatieteellisen esinetutkimuksen traditioon on kuulunut esineen muodon ja nimityksen määrittäminen.¹²¹ Kansatieteen pioneerien¹²² jälkeen vasta Toini Inkeri Kaukonen 1980-luvulla palasi kansanpukujen rinnalla kenkien tutkimiseen. Hän on eritellyt kengät yksipohjaisiin lapikasjalkineisiin sekä kaksipohjaisiin eli anturallisiin nahkakenkiin. Itse katson kengän muotoa syventyen sen kippuraiseen kärkeen. Mitä eroa ja yhtäläisyyttä on *pieksuilla*, *lapikkailla* ja *supikkailla*? Kun tutustuin aineistoihin, sain huomata, että kenkien nimitykset ovat olleet sekalaisia jo varhaisimmissa lähteissä. Myös omissa kyselyvastauksissani käytettiin samasta kengästä nimityksiä *pieksu*, *vuotakenkä*, *kurpponen* tai *lapikas*. Kurpponen-nimitys ei varsinaisesti sovi lapikkaalle, koska alun perin se tarkoitti kehityksessä varhaisempaa kenkää: yksinahkaista nokkakurpposta.¹²³ Sanakirjoissa kurpponen viittaa karvakenkään, parkitseemattomasta nahasta tehtyyn huonoon kenkään.¹²⁴ Se

¹¹⁷ Sirelius 1915, 231–233; Manninen 1934, 380.

¹¹⁸ *Vilkkimet*= vuotakenkät eli vesikengät, paulapieksuja vastaavat kengät.

¹¹⁹ *Mäystin* on suksen keskellä oleva lenkki, joka väännettiin varhaisina aikoina puun vitsaksesta. Myöhemmin tuli nahkamäystimet. Mäystin vastaa siis suksisidettä. (Ks. Siukonen 2016, 16–17, 24.)

¹²⁰ Manninen 1934, 380.

¹²¹ Korhonen 1999, 12, 17–18.

¹²² Kuten Schvindt, Sirelius ja Vuoristo.

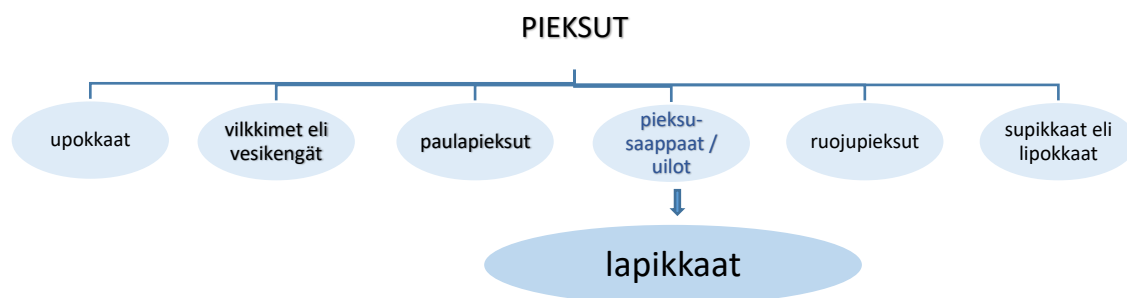
¹²³ Schvindt 1913, 22; Sirelius 1915, 230; Kaukonen 1985, 93. Vuorela 1975, 588–589.

¹²⁴ Itkonen, Toivonen & Joki 1958, 246. Pätevät suutarit nimittivät pieleen mennyttä kenkää *lapikkaan kurpposeksi*; se oli *kurppostelemalla* tehty. Rytkönen kutsuu lisäksi liian suuria lapikkaita *rönttösiksi* ja *ruupikkaiksi*. (Ks. Rytkönen 1931, 99–100.) Vastaavasti Verner Hannulan aineistossa huonosti ommeltuja sanottiin *kurppusiksi*. (Hannula 1957. 403. MV).

Nykyisin kurpponen on ballerinamainen, yksipohjainen kenkä, jossa on kapeat nilkan ympärille sidottavat nauhat (Ks. Sihvo 2005, 219).

voisi olla tulkittavissa pieksukenkien ja lapikkaiden varhaisempaa muotona. Tulkitsen kurpponen-sanan käytön kuitenkin ikään kuin lempinimeksi pieksukengille.

Seuraavaksi pyrin määrittelemään ja kuvaamaan eri kenkiä sanakirjamääritelmien sekä muiden aineistojen avulla ja selventämään tätä monimutkaista vyyhteä. Olen muodostanut metaforisen *pieksuperheen*. Se muodostuu niistä kenkämalleista, jotka ovat tulleet esille eri aineistoissani ja joita tehdään tänäkin päivänä. Kirjoittaessani *pieksukengistä* tarkoitan yleisesti mitä tahansa pieksuperheen jäsentä tai niitä kaikkia yhdessä.

Kaavio 1. Pieksuperhe. Nykyisin valmistettavia pieksukenkiä.¹²⁵ Lapikkaat ovat syrjäyttäneet yksipohjaiset pieksusaappaat.

Pieksut

Pieksu-sana on johdannainen verbistä *pieksää*, *piestä*, jolla on tarkoitettu muun muassa nahkan *pieksämistä ja parkitsemista* eli nahkan muokkaamista sekä myös kenkäheinien pehmentämistä.¹²⁶ Schwindtin mukaan Kansatieteellisen museon luettelossa II/16 on maininta pieksuista jo vuodelta 1728.¹²⁷ Seuraavan määritelmän Schvindt on kirjoittanut keräelmissään vuonna 1913, mutta se liittyy ajallisesti 1800-luvun alkuun:

Jalkineena käytettiin ennen paulapieksuja, jotka olivat nykyisen lapikkaan, pieksun viisiin, emät, jotka muodostivat pohjat ja ääret, peälliset samasta nahasta, tavallisesti lehmän eli härän nahasta; varret jotka ei ollut täysin *korttelin*¹²⁸ pituiset oli vasikan nahasta ja kupeesta auki, ja siihen kiinnitetty pitkä kapea toisesta peästä kapeneva nahkahihna, paula, jolla keärrettiin vars

¹²⁵ Näitä kenkiä oli tehty aineistoissani. Saamelaiset käyttävät nykyisin kesäjalkineina lapinpuvun kanssa paljon tehdastekoisia esim. Kero-tehtaan kenkiä.

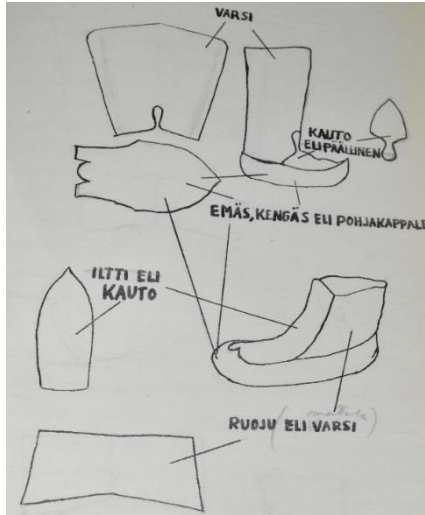
¹²⁶ Itkonen & Joki 1962, 536–537.

¹²⁷ Schvindt 1913. 417. MV.

¹²⁸ Pituusmitta: *kortteli*= ¼ kyynärää 14,8 cm (Vuorela 1979, 192).

tarkasti ja tiukasti nilikan ympäri, ettei lumi peäse kenkään: housun lahe tietysti pantiin varren sisään.¹²⁹

Pieksut koostuivat kolmesta kappaleesta: *emänahasta* eli pohjasta, päällisestä eli *kautosta*¹³⁰ sekä varresta eli *ruojuksesta*.¹³¹ Pieksuissa on ainoastaan yksi pohjanahka, josta muodostuu myös kengän sivut eli *ääret*.

Kuva 1. Pieksun osat (Vuoristo 1954.HY).

Tutkimme suutari Martti Koljosen kanssa mustunutta, vanhaa, antiikkisen näköistä pieksusaapasta ja sen rakennetta.

Tää on se pieksu, yksipohjainen. No, tää on kulunu ja sitte laitettiin toinen pohja. Se tuota, yleensä tehtiin syksyllä yksipohjaiseksi ja talvi käveltiin yksipohjaisilla ja sitte se kulu tietysti pohja ja laitettiin toinen pohja, ja puunauloja reilusti, mutta pohja pysy paikallaan, eikä ollut niin liukas ja kesti kulutustaki paremmin.¹³²

Pieksua tarkastellessa tulee eittämättä havainnoitua tekijän taituruutta ja sitä, miten käyttäjä on kenkäänsä kohdellut. Tieto ja taito kulkevat kengän saumassa. Ihmettelimme pieksun pientä tikkiä, kaiken lisäksi kauto-osassa oli kaksi ommelta päällekkäin, mikä takasi jalkineen vedenpitävyyden. Voisi päätelemällä, että kyseessä olisi uittopieksu. Näitä kenkiä oli tervattu useaan otteeseen ja jo pohjattukin. Totesimme, että vanhassa pieksussa nokka on todella voimakkaasti kippurassa verrattuna nykyaikana valmistettuihin, joissa nokka on typistynyt vain muinaismuistoksi historiasta. Edessä kaudon ja ruojuksen välillä oli

¹²⁹ Schvindt 1913. 417. MV.

¹³⁰ *Kauto*= iltti, kengän päällisnahka. Iltti-sanaa käytettiin pohjoisessa (Ks. Itkonen 1984 [1948], 327).

¹³¹ Rytkönen 1931, 95; Paulaharju 2001 [1943], 191–192. Paulaharju kirjoitti pieksusta *ilttikenkänä*.

¹³² H1.

koukkuommel eli *koukkusauma tereen*¹³³ kanssa ommeltuna. Koukkusauma tuo näköä ja taipuisuutta nilkkaan. Pieksuja tehtiin myös suoralla kaudolla, kertoi Koljonen. Sitten kysyin: *Mikä se sammakko-ommel on?* – *Sammakko-ommel on tää kantasauha.*¹³⁴

Kuvat 2.–4. Pieksun lähilukua. Huomaa kippurainen kärki. Puunauloilla pohjattu pieksu. Takana sammakko-ommel eli t-sauma.

Pieksusaappaat

Pieksuja oli toki erilaisia. Erontekoa määritteli varren pituus tai nauhoitus. Miesten pieksuihin käytettiin enemmän nahkaa kuin naisten, koska varren täytyi suojata säärtä miesten ulkotöissä. Tavanomaisimmat pieksut miehillä olivat pitkävartiset *pieksusaappaat*, jotka tehtiin alun perin suoralla lestillä, jolloin ne sopivat kumpaan jalkaan tahansa.¹³⁵ Pieksusaappaita kutsuttiin myös lapikkaiksi sekä ainakin Lavansaarella ja Pohjois-Karjalassa *supikassaappaiksi*.¹³⁶ Yksipohjainen pieksusaapas oli tavanomainen jalkine 1800-luvulta vielä pitkälle 1900-lukua.

Uilot

Pieksusaappaiden rinnalla vieraampi nimi saman oloisesta kengästä oli *uilo*. Ilmari Manninen piti kurkijokelaisia uiloja karjalaisina, joskin hän mainitsi, että se olisi laajemminkin Venäjällä tunnettu.¹³⁷ Omissa aineistoissani Martti Murto kertoo, että uilo-nimitystä

¹³³ *Tere* on nahkojen väliin ommeltava kapea nahkanauha, joka tukee ommelta (Rytkönen 1931, 95).

¹³⁴ H1. Myös Rytkönen 1931, 95.

¹³⁵ Sirelius 1915,233; Vuorela 1975, 589; Sihvo, 2005, 223; Koponen 1974, 150.

¹³⁶ Hannula 1957. MV.; Koponen 1974, 150; Sihvo 2005, 223.

Hannula kirjoitti, että *supikassaappaita* sanottiin Lavansaarella myös *passeleiksi*.

Huom. museoarkistoista esine- tai kuvahaulla sanoilla *lapikas* tai *pieksu* tulee yhtä lailla yksipohjaisia pieksuja kuin anturallisia lapikkaita.

¹³⁷ Manninen 1934, 380; Sihvo 2005, 221.

olisivat käyttäneet merensaarelaiset Koivistolla¹³⁸, mutta myös Hailuodossa.¹³⁹ Nykyisin uilo tunnetaan Koiviston miesten kansallispuvun kenkänä.¹⁴⁰

Paulapieksut

Pieksusaappaiden rinnalla miehet käyttivät paulanauhoilla tai nahkanauhoilla sidottavia *paulapieksuja*¹⁴¹. Paulapieksut ovat jääneet elämään Koilismaan miesten kansallispuvun jalkineina, jolloin pieksut paulottiin punakeltaisilla, villaisilla *pauloilla*¹⁴².¹⁴³ Muutoin paulapieksuja ovat käyttäneet niin miehet kuin naiset.¹⁴⁴ Paulapieksut tehdään yhä yksipohjaisena, mutta usein niihin liimataan teollisena valmistettu pohjakappale.¹⁴⁵

Vilkkimet

Paulapieksuja vastaavat saamelaisten yksipohjaiset kesäkengät ovat nimeltään *vilkkimet*, *vuotakengät* eli *vesikengät* (*čázehat*). Niissä pohja oli yleensä lehmänvuotaa tai merensaamelaisilla hylkeen nahkaa¹⁴⁶ ja *iltti* eli kauto sekä ruojukset oli tehty *sisnasta* eli kasviparkitusta poronnahasta.¹⁴⁷ Vilkkimet sidottiin kudotuilla pauloilla samaan tapaan kuin talviset poronkarvajalkineet, *nutukkaat*.¹⁴⁸

¹³⁸ Koivisto oli maalaiskunta luovutetun Karjalan länsipuolella meren rannalla. <https://www.luovutettukarjala.fi/pitajat/koivisto/koivistohist.htm>. (Luettu 6.10.2017.)

¹³⁹ H3.

¹⁴⁰ Pursiainen 1982, 84–85.

¹⁴¹ Sirelius 1915, 231. Huom Sirelius kirjoitti paulapieksuista myös nimityksellä *korvapieksut*. Paulapieksuja paulottiin niin nahkanauhoilla, joita Vuorela kutsuu *ainikkeiksi* kuin myös villanlangasta kudotuilla pauloilla (Vuorela 1975, 589).

¹⁴² *Paulat*, paulanauhat ovat *tiuhtalla* (= *pirta*) kudotut 2–4 cm leveät kenkäsiteet. Saamenmaalla käytetään työvälineestä nimitystä *tiuhta*, kun taas eteläisemmässä suomessa *pirta* on tutumpi nimitys. (Esim. Jomppanen 1982, 15–46; Kaukonen 1965, 28–65. Ks. myös Rauhala 121–133.)

¹⁴³ Kurula & Lehikoinen 2004, 77.

¹⁴⁴ Pylkkänen 1982, 347.

¹⁴⁵ H4.

¹⁴⁶ Itkonen 1943, 326.

¹⁴⁷ Huom. Myös pelkästä *sisnasta* on tehty vastaavia kenkiä, mutta ne ovat kevyemmät, lähinnä sisäkengät.

¹⁴⁸ Jomppanen 1982, 25–46; Itkonen 1984 [1948], 323–330.

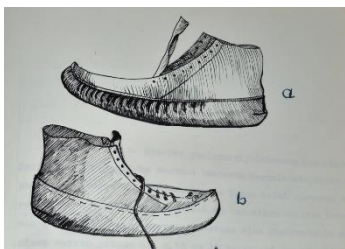
Kuva 5. a Upokas, b-c paulapieksu (Vuoristo 1954 HY).

Upokkaat

Upokkaat ovat olleet eteläkarjalaiset miesten jalkineet. Ne ovat yksipohjaiset paulapieksun kaltaiset, mutta niiden nokkaa ei ole kuvattu useinkaan niin kippuraksi kuin pieksuissa. Upokkaiden kauto ja varsi ovat samaa nahkaa. Varsi on takaa auki ja se paulotaan nahkanauhalla.¹⁴⁹ Sireliuksen mukaan upokkaiden käyttö väheni jo 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla.¹⁵⁰ Upokkaat ovat säilyneet kuitenkin Kaukolan kansallispuvun jalkineina. Kaukolan puku onkin yksi vanhempia kansallispukujamme, jonka jo Schvindt ja Sirelius ovat kuvanneet.¹⁵¹

Ruojupieksut

Naisten kenkiin kulutettiin vähemmän nahkaa kuin miesten vastaaviin. Naiset käyttivät joko paulapieksuja tai 1800-luvun lopulta lähtien uuden vuosituhannen alkuvuosikymmenille lyhytvarisia *ruojupieksuja*, jota sanottiin myös *ruojukengiksi tai ruojuiksi* varsinahan mukaan. Näissä *akkain pieksuissa*¹⁵² oli nilkkoihin ulottuvat nauhoilla sidottavat varret.¹⁵³

Kuva 6. Ruojupieksuja (Vuoristo 1954. HY).

¹⁴⁹ Manninen 1934, 379; Vuorela 1979, 489–490; Kaukonen 1985, 89.

¹⁵⁰ Sirelius 1915, 237; Sihvo 2005, 221.

¹⁵¹ Pursiainen 1982, 32, 74–75; Kaukonen 1985, 348. Ks. myös Schvindt 1913, 41–42. (Huom. Schvindt on samaistanut upokkaat myös pieksusaappaisiin. Nämä ovat kuitenkin aivan erilaiset kengät.)

¹⁵² Vuorela 1954, 101.

¹⁵³ Sirelius 1915, 235–237; Koponen 1974, 151; Kaukonen 1985, 90.

Lipokkaat vai supikkaat?

Supikkailla (*supit*) tarkoitettiin varhaisina aikoina pieksuja tai lapikkaita mutta myös lapsen kenkiä.¹⁵⁴ *Lipokkaat*, *lipposet*, tunnettiin pieksunkaltaisina rintamuksesta nauhoilla kiinnitettävänä nauhakenkinä.¹⁵⁵ Schvindt, Sirelius ja myöhemmin Vuoristo kirjoittivat lipokkaista matalina kenkinä, joissa kauto eli iltti oli halkaistu keskeltä ja varustettu neljällä parilla silmiä nauhoja varten.¹⁵⁶ Supikas-nimeä matalille kengille nämä pioneerit eivät vielä tunteneet. Supikkaat eli lipokkaat oli tunnettu kesäjalkineina.¹⁵⁷

Nykyisin lipokas ja supikas ovat synonyymejä keskenään. Supikas on yleisemmin käytetty nimitys. Lipokas nimi on ollut tunnetumpi Savossa.¹⁵⁸ Supikkaat tunnetaan nykyisin tanhukenkänä sekä kansallispukujen kenkänä.¹⁵⁹ Supikkaita on tehty myös kaksinokkaisena, tylppäkärkisenä, samaan tapaan kuten läntisiä lapikkaita. Koskenjalan nahka- ja kenkämuseosta tapasin sellaiset. Supikkaiden rinnalle nykyajan tarpeisiin on syntynyt *pistokas*, joka on muutoin rakenteeltaan sama, mutta sen kantapää on työstetty.¹⁶⁰

Kuva 7. Supikkaita Koskenjalan nahka- ja kenkämuseossa.

Lapikkaat

Nykyisin pieksu-sanalla voidaan tarkoittaa leikillisesti melkein mitä tahansa kenkää. Miten yksipohjaiset pieksukengät muuntautuivat 1900-luvulle tultaessa? Karjalainen kansantutkija Schvindt totesi: *Pieksuja käytetään joka tilassa, kirkkotielläkin; niitä tervataan välistä. Kun pieksuihin ommellaan pohjat alle, kutsutaan ne lapikkaiksi.*¹⁶¹

¹⁵⁴ Itkonen & Joki 1969, 1123; Vuorela 1979, 443.

¹⁵⁵ Vuorela 1979, 246.

¹⁵⁶ Schvindt 1913, 9; Sirelius 1915, 237.

¹⁵⁷ Vuoristo 1954, 95.

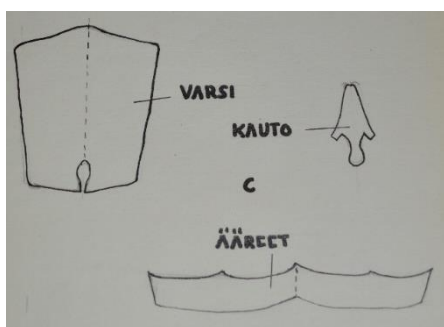
¹⁵⁸ H1.

¹⁵⁹ H1.

¹⁶⁰ H2.

¹⁶¹ Schvindt 1913.417. MV.

Lapikkaiden määritelmä on sekava. *Lapikas*-sanalla on kaksi tulkintaa. Se voi olla johdos venäläisestä virsusta *lapakas* ja sanasta *lapa* viitaten jalkapöytään (kuten lapanen tai ruokinlapa). Lapatossu yhdyssanana voi perustua lappalaisiin¹⁶² viittaaviin *lapatåssa*, *lappska* ja *lappstöfle*, joilla tarkoitetaan jalkinetta. Yksipohjaisenakin pieksusaappaita nimettiin jo varhain lapikkaiksi, mutta lapikkaita kutsuttiin myös pieksuiksi.¹⁶³ Nykysuomenkirjallisuudella lapikas tarkoittaa *anturallista* eli pohjattua kenkää, jossa on sama kippurakärkinen muoto kuin pieksussa. Pohjattu lapikas koostuu *ääristä* eli sivuista, kaudosta, varresta sekä vähintäänkin 2-kerroksisesta pohjarakenteesta sekä kantalapuista.¹⁶⁴

Kuva 8. Lapikkaan osat (Vuoristo 1954.HY).

Pohjattujen lapikkaiden valmistuksen alku sijoittunee 1800-luvun loppuun, aikaan kenkäteollisuuden synnyn jälkeen, jolloin kengästarpeet kehittyivät ja lehdet alkoivat mainostaa kotimaisia sekä ulkomailta tuotettuja pohjanahkoja¹⁶⁵.¹⁶⁶ Samoihin aikoihin sijoittuu hiihtämisen renessanssi. Yksikärkinen lapikas sai rinnalleen kaksinokkaisen, tylppäkärkisen lapikkaan, niin sanotun *pohjalaisen lapikkaan*.¹⁶⁷ Tasakärkinen, kaksinokkainen lapikas on todennäköisesti kehittynyt nimenomaan hiihtoa ajatellen. Yksinokkainen oli niin sanotusti karjalainen malli.¹⁶⁸ Näitä malleja minulle selvensi jo ensimmäinen haastateltavani:

No, näistä lapikkaan eri versioista niin länsisuomalainen lapikas on, miulle on annettu ymmärtää, niin se on semmonen, se kärki on niinku taltta. Ja

¹⁶² *Lappalainen*-nimellä tarkoitettiin saamelaisia, mikä on nykyisin tunnistettu käsite (Ks. Lehtola 2012, 27).

¹⁶³ Toivonen, Itkonen & Joki 1958, 275–276. Ks. myös Kaukonen 1985, 90–91.

¹⁶⁴ Tuomi & Seppänen, 1988, 63–79. Kirjassa *Lapikkaan teon opas* on esitelty sisäpohjan, kranssin (myös rantinauha) ja ulkopohjan ja kantojen tekeminen.

¹⁶⁵ Esim. Kauppalehti, 14.4.1909, nro 28, 16.

<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/659523?page=16&term=pohjanahkaa>. (Luettu 7.11.2017.)

¹⁶⁶ Mustakallio & Kortesoja 2017, 22–41.

¹⁶⁷ *Pohjalaisia lapikkaita* mainostettiin sanomalehdissä 1920-luvulla. Tulkitsen niiden tarkoittavan nimenomaan noita tylppäkärkisiä lapikkaita.

Esim. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1165812?page=8&term=Pohjalaisia&term=Lapikkaita>. (Luettu 7.3.2018)

¹⁶⁸ H2.

itäsuomalainen on piikkimäinen ja se kuulemma, se raja kulkee jotenkii itä-länsi-suunnassa sillee, että sama raja seurailee sit, että; Länsi-Suomes on vihta ja Itä-Suomes on vasta. Niin, se on se sama raja.¹⁶⁹

Kuvat 9.–12. Erilaisia lapikkaita.

9. Vasemmallä: lyhytvartiset 1-nokkaiset Martti Koljosen valmistamat lapikkaat.

10. Toinen vasemmalta: Ari Tyllin valmistamat 1-nokkaiset lapikkaat naiselle.

11. Toinen oikealta: Martti Koljosen valmistamat 2-nokkaiset kääntövarrelliset lapikkaat.

12. Oikealla: Ari Tyllin valmistamat 1-nokkaiset riukuvarsilapikkaat.

Lapikkaita on tehty suoralla varrella ja eripituisilla kääntövarsilla. Suutareista Martti Murto tulkitsi, että täyspitkä kääntövarsi periytyisi Ruotsin karoliiniarmeijan ratsastussaappaista. Yhdennäköisyyttä varren muotoilun suhteen löytyy, jos katsoo Kaarle XII saappaita 1700-luvun alussa.¹⁷⁰ Kääntövarrelliset lapikkaat ovat syntyneet ajomiesten ja metsätyömiesten käyttöön. Kirjallisissa aineistoissa ei ollut viitteitä siitä, milloin ne olisivat yleistyneet, mutta vanhoista valokuvista päätellen kääntövarrellinen lapikas on ollut käytössä viimeistään 1930-luvun alussa.¹⁷¹ Kääntövarrellisilla lapikkailla on eri osissa Suomea erilaisia nimityksiä. Kainuussa kääntövarisia lapikkaita sanottiin *roihuvarsiksi*.¹⁷² Taivalkoskella Pääatalo nimitti niitä taasen *roimavarsiksi*.¹⁷³ Etelä-Karjalassa Suutari Tylli käytti nimitystä *riukuvarsi* tai *roikovarsi*.¹⁷⁴ Täyspitkävartista lapikasta Joutsan Suutari Murto kutsui *roikkuvarreksi*. Näiden lisäksi olen itse kuullut Pohjois-Karjalassa vastaavista nimityksen *roikkovarsilapikkaat*. Kenkien nimityksiä oli eri paikkakunnittain lisääkin. Myös mallien variantteja oli tarpeen mukaan yhtä paljon kuin tekijöitä.

¹⁶⁹ H4.

¹⁷⁰ Ks. esim. Swann 2001, 145. H2.

¹⁷¹ Ks. esim. Sinisalo 1981, 14.

¹⁷² Väisänen 2000, 38.

¹⁷³ Pääatalo 1973, 133.

¹⁷⁴ Myös Töysän kenkätehdas käyttää *roikovarsi*-nimitystä kääntövarrellisista lapikkaista.

<https://toysankenkatehdas.fi/fi/node/10>. (Luettu 27.9.2017.)

¹⁷⁵ H2.

2.2. Pieksukengät yhteiskunnallisessa murroksessa

Suutari, räätäli, Pikilangan pistäjä,
Nokilangan nostaja, Tee mulle anturat,
Nipottimet, napottimet, nupottimet,
Jotta pääsen naimoon Tuusmäen tullukoita,
Leppävirran lellukoita.¹⁷⁶

Viimeistään silloin, kun nuori-isäntä saavutti naimaiän, tuli ajankohtaiseksi hankkia omat pieksut. Näin voisi tulkita lastenlorusta, jolle löytyy useita toisintoja. Lorusssa itänee to-
tuuden siemen, sillä 1800-luvulla oli yleistä, ettei kenkiä ollut kaikilla. Kengät olivat
arvotavaraa, ja niitä säästeltiin kulumiselta. Schvindt kirjoittaa, että *pieksuja pidettiin
vain kirkossa, kylässä ja matkoilla, muuten oltiin paljasjaloin tai tuohesta tehdyissä vir-
suissa*.¹⁷⁷ Erilaisten lähteiden kautta olen löytänyt johtolankoja pieksujen käytöstä ja nii-
den symbolisista merkityksistä. Olen pyrkinyt tavoittamaan kenkiä osana ihmisen koke-
musmaailmaa.¹⁷⁸

Riitta Pylkkäsen mukaan yksipohjaisia lapikkaan kaltaisia kenkiä on myyty Oulussa läpi
1700-luvun. Lapikkaat ovat hänen mukaansa olleet säätyläisnaisten käytössä ympäri Suo-
men suutareiden valmistamina, nimenomaan talvijalkineina. Esimerkiksi Hämeenkyän
kartanon neidillä on ollut matalat lapikkaat, joihin hän oli itse valmistanut paulat.¹⁷⁹ Mies-
ten pitkät pieksusaappaat olivat herroilla ja rahvaalla samanlaiset, eikä suurta erontekoa
ollut säädyn suhteen. Eroa saattoi olla materiaalissa, työn laadussa ja kauneudessa; oli-
vatko kengät oikean suutarimestarin tekemät vai itseoppineen *rajasuutarin* värkkää-
mät.¹⁸⁰

Modernisaatio, teollistuminen ja kaupungistuminen vaikuttivat pukeutumiseen ja sosiaa-
liseen ilmastoon. 1800-luvun loppu oli suurten muutosten aikaa. Kansakoululaitoksen
syntyminen vuonna 1866 tarkoitti sitä, että lapset laitettiin kouluun ja he alkoivat tarvita
kenkiä. Ihmiset muuttivat kaupunkeihin teollisuustyön perässä. Työajan rinnalle tuli uu-
tena käsitteenä *vapaa-aika*. Perustettiin työväenyhdistyksiä, nuorisoseuroja ja urheiluseu-

¹⁷⁶ SKVR 2293. Savo 1889.

¹⁷⁷ Schvindt 1913. 417. MV.

¹⁷⁸ Ks. esim. Mäkilä 2010, 18.

¹⁷⁹ Pylkkänen 1982, 347. Pylkkäsen lähteenä ovat olleet mm. säätyläisten pukuluettelot, joissa *merkintöinä lappskor, skinnskor*, karvakengät eli *luddna skor*. tai *läder piexor*. Pylkkänen kirjoittaa lapikkaista, joilla siis on tarkoitettu pieksukenkiä. Ks. myös Johnsson 2018, 187, 190.

¹⁸⁰ Salo 1994, 5. *Rajasuutarilla* tarkoitetaan itseoppinutta suutaria tai kengän korjaajaa(*kenkäräjä* = rikki-
näinen kenkä)

roja. 1880–1890-luvuilla alettiin rakentaa tanssilavoja. Niin ikä ihmisten tietoisuus ulkomaailmasta lisääntyi. Sanomalehdistö ja lukuharrastus 1860-luvulta alkaen toivat työväestön tietoisuuteen myös uuden käsitteen: muoti. Tehdastekoisia vaatteita ja jalkineita ihannoitiin ja kotikutoiset koettiin epämuodikkaiksi.¹⁸¹

Kenkien osalta niiden muoto vaikutti pitkään niiden tarkoituksenmukaisuuteen. Tästä yksi esimerkki on pieksukenkien suhde hiihtoon. Suksi oli tunnettu jo esihistoriasta ja hiihtäminen oli tavallinen kulkumuoto. Siitä huolimatta hiihto oli kokenut 1800-luvulla jonkunlaisen laman, ainakin Etelä-Suomessa.¹⁸² Hiihtämisellä oli kuitenkin tulevaisuus ja pieksuilla sen lomassa:

Miltei joka päivä olen liikkunut suksilla ensin kaupungin halki ja sitten sen ulkopuolella. Täällä ei hiihtäminen nimittäin herätä vähintä huomiota kaupungissakaan, vaikka Helsingissä ihmiset hölmistyisivät itsensä kuoli-aaksi.¹⁸³

Hiihtotaito tuli tarpeeseen piirilääkärille työssä ja runonkeruumatkoilla Kainuusta Vienaan. Kansalliseepoksemme kerääjä Elias Lönnrot oli innokas hiihtäjä. Hän hiihti pitkiä virstan pylväitä niin työn perässä kuin huviksi ja virkistykseksi. Hiihtoinnostuksensa Lönnrot säilytti elämänsä loppuun saakka ja sai vielä 77-vuotiaana uudet hiihtopieksut ja totesi: *Kyllä näillä nyt kelpaa talvikaudet hiihdellä*.¹⁸⁴ Patsaassaan Helsingissä Elias Lönnrot on kuvattu pieksusaappaat jaloissa.¹⁸⁵

Hiihtämisinto ei ollut yksistään Lönnrotin toiminnan seurausta. Nationalistinen aate siivistyneistössä johti suomalaistumispyrintöihin ja uusiin rientoihin.¹⁸⁶ Suksihistorian pioneerina oli metsänhoitaja Hugo Sandberg¹⁸⁷, joka kirjallaan *Hiihtourheilu Suomessa* innosti niin rikkaat kuin köyhät hiihtämään.¹⁸⁸ Kansallisuusaate nostatti urheiluhenkeä ja

¹⁸¹ Talve 1979, 303–310. Ks. myös Lönnqvist 1979, 88–90 tai Mikkola 2009, 13–14.

¹⁸² Vuorela 1975, 679. Ks. myös Turunen 2011, 281 ja Anttila 1985, 152.

¹⁸³ Anttila 1985, 152. (Lainaus Lönnrotin päiväkirjasta.)

¹⁸⁴ Anttila 1985, 152. Lönnrot hiihteli 1830–1840-luvulla lääkärinä ja runoutta kerätessään.

¹⁸⁵ Anttila 1985, 384.

¹⁸⁶ Kaukonen 1985, 278

¹⁸⁷ Sandberg tunnettiin myöhemmin metsäpäälikönä nimensä perusteella ”Iso-Samperina”. (Ks esim. Pakkanen 2015, 89).

¹⁸⁸ Siukonen 2016, 14.

urheilu astui kansakunnan palvelukseen.¹⁸⁹ Kansallisuusaate oli jopa suosiollinen pieksukengille. Pieksut alettiin hyväksyä hiihtojalkineina myös sivistyneistöllä. Suomen sotamiehille markkinoitiin lapikkaiden sopivuutta vuonna 1892:

Lapikkaat ovat vanhastaan tunnetut oivallisiksi hiihtojalkineiksi, kunhan ne vaan usein voidellaan tervalla ja talilla. Lapikkaitamme sekä sopivia suksen varpaallisia onkin meidän kiittäminen siitä, ettei yksikään meistä kuluttanut jalkojaan nilalle tahi muuten saanut niitä kipeiksi.¹⁹⁰

Hiihtäminen nousi kansallisurheiluksi. Jouko Kokkonen on tutkinut urheilua nationalismin kanavana Suomessa vuosien 1900–1952 välisenä aikana väitöskirjassaan *Kansakunta kilpasilla*. Kansallisromanttisena aikana hiihtämällä kulkeminen erämaassa oli eräänlainen suomalaisuuden voimannäyte venäläistämistä vastaan.¹⁹¹ Pieksu pääsi sitten myös suomalaiseen urheilumerkkiin vuonna 1915:

Kuva 13. Akseli Gallen-Kallelan suunnittelema merkki Suomen Voimistelu- ja urheiluliitolle (Suomen Urheilulehti nro 9-11, 1915).

*Pieksu on jotain aitosuomalaista. Ei voi jäädä epätietoiseksi siitä, minkä kansan keskuudesta on kotoperäisin merkki, josta pieksu löytyy. Näin tenhottaa kirjoittaja Suomen Urheilulehden joulunumerossa esitellessään Akseli Gallen-Kallelan suunnittelemaa merkkiä.*¹⁹² Urheilumerkki oli käytössä ainakin 1930-luvulla.¹⁹³

Kansallisuusaate nostatti myös muita harrastuksia. Kansallisromantiikka ja aitosuomalaisuuden etsintä johtivat siihen, että kansanpuvuista alettiin muodostaa kansallispukuja 1900-luvun vaihteessa. Kansallispukujen käyttö yleistyi järjestöjen ja laulukuorojen esiintymisasuna sekä etenkin 1901 perustetun *Suomalaisen Kansantanssin ystävien*

¹⁸⁹ Kokkonen 2008, 41. Turunen on kirjoittanut hiihdon uudistumisesta ja modernin vapaa-ajan ihanteista sekä naisten uudesta hiihtomuodista (Turunen 2011, 281–292).

¹⁹⁰ Lukemisia Suomen sotamiehille, 01.01.1892, nro 6, s. 47
<https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/1110324?page=47>. (Luettu 6.11.2017.)

¹⁹¹ Kokkonen 2008, 57–58.

¹⁹² Suomen Urheilulehti, 6.12.1915, nro 9-11, 39.
<http://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/878768/articles/2581753?page=39>. (Luettu 6.11.2017.)

¹⁹³ Hiihtomuseo. Lahti. Kirjallinen tiedonanto.

kautta.¹⁹⁴ Kansantanssi, *tanhu*, tuli muotiin. Suomen Urheilulehti kirjoitti ja kansantanssin puhtaammasta luonteesta suhteessa siveettöminä pidettyihin *nurkkatansseihin*¹⁹⁵. Kansantanssi koettiin jopa sivistäväksi urheilumuodoksi.¹⁹⁶ Urheilulehti kannusti kirjoituksissaan hankkimaan itselle kansallispuvun: *suojelemaan sitä puhtaana, ja kantamaan sitä oikein vanhan kansan sydämen ilolla!* Uuden aikaisia takkipukuja pidettiin tunkkaisina ja ulkomailta opittuja seuratanseja paheellisina.¹⁹⁷

Bo Lönnqvist on kirjoittanut kansallispuvun ja kansantanssin yhteydestä. Lönnqvistin mukaan puvun ja tanssin yhdistäminen on ollut tuon ajan historiallinen ratkaisu, joka on muodostunut perinteeksi. Kansallispuvusta tuli esiintymisasu tanhuajille.¹⁹⁸ Kengät jäivät tässäkin unholaan, mutta päättelin, että supikkaat seurasivat kansallispuvun jalkineiksi ja näin tanhukengiksi. Varhaisissa kansallispuvukirjoissa kansallispuvun jalkineina ei ole kuvattu supikkaita vaan korolliset muotikengät.¹⁹⁹ Kuitenkin 1900-luvun saatossa supikkaat hyväksyttiin useisiin pukuihin jalkineiksi, jopa joihinkin miesten pukuihin. Eritoten supikkaat pääsivät karjalaisten pukujen jalkineiksi.²⁰⁰ Vuosisadan alun tanhua kuvaavista valokuvista on vaikea nähdä kenkiä. Supikkaan käyttö tanhujalkineena lienee yleistynyt vasta myöhemmin.²⁰¹ Viimeistään 1960-luvulla supikkaita alettiin kuitenkin suutaroida ahkerasti, kuten haastattelemani suutarit kertoivat.²⁰²

Kenkäteollisuus kehittyi 1870-luvulla Tampereelta lähtien tekstiiliteollisuuden siivellä, mutta voimistui vasta uuden vuosisadan vaihteessa.²⁰³ Teolliset varsikengät haastoivat

¹⁹⁴ Kaukonen 1985, 284.

¹⁹⁵ *Nurkkatanssit* olivat nuorten itsensä, ilman viranomaisen lupaa, järjestämät tanssit (Ks. Vuorela 1979). 299.).

¹⁹⁶ Suomen Urheilulehti, 01.09.1909, nro 16, s. 19.

<https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/854822?page=19>. (Luettu 7.11.2017.)

¹⁹⁷ Suomen Urheilulehti, 1.10.1909, nro 19, s. 20.

<http://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/854825?page=20>. (Luettu 7.11.2017.)

¹⁹⁸ Lönnqvist 1983, 61–63.

¹⁹⁹ Ks. esim Sirelius 1923.

²⁰⁰ Ks. Sallinen-Gimpl 2013, 190–204. Supikkaat kenkinä esim. seuraavissa puvuissa: Kaukola, Jääski, Räisälä, Koivisto, Tuuteri, Seiskari (supikkaat myös miehellä), Sortavala, Raja-Karjala, Pyhäjärvi. Huom. länsisuomalaisen kansallispuvujen kanssa on lähes poikkeuksetta käytössä mustat solkikengät (Ks. esim. Kurula & Lehtinen 2004).

²⁰¹ Swann viittaa matalan iltikengän (supikkaan) esiintulon molemmille sukupuolille 1960-luvulla. (Swann 2001, 212.)

²⁰² H1, H3.

²⁰³ Lehto, Lind & Palo-oja 2005, 13–17, 25–30. Myös Mustakallio & Kortesoja 2017, 22–41. Ensimmäisenä oli 1875 aloittanut Tampereen *Jalintehdas*, jonka tarina, kuten usean muunkin, jäi kuitenkin lyhyeksi. Vuonna 1898 Korkeakoskelle, Juupajoelle, perustettiin nahkatehtaan yhteyteen Korkeakosken *kenkätehdas*. Kenkäteollisuuden uranuurtajana tunnettu Eemil Aaltonen perusti Hattulan *Jalintehdasta* vuonna 1902.

rahvaanomaiset pieksukengät sekä asettivat maalaiset ja kaupunkilaiset vastakkain ainakin kengän ulkonäön puolesta. Teollisissa kengissä käytettiin kapeampaa lestiä.²⁰⁴ Muotiin tulivat *pattiinit*²⁰⁵ eli kiillotettavat nahkakengät, myös saappaat ja kalossit saivat jalansijaa 1800-luvun lopulla.²⁰⁶ Vaihtoehtoina pieksukengille talvijalkineiksi tulivat myös Venäjältä siirrännäisenä *huovikkaat* eli huopatossut. Vaikka huopatossut olivatkin lämpimät, niin niitä pidettiin *ryssän* jalkineina, eivätkä ne päihittäneet pieksusaappaita tai lapikkaita työjalkineina tulevana vuosikymmeninä.²⁰⁷ Pieksut olivat siis tavalliset niin arjen työssä kuin juhlassa. Hannu Sinisalo on koonnut kuvateoksen *Ihmisen ja työn kuvia* 1920- ja 1930-luvun kansanelämästä. Kuvissa pieksusaappaat näyttäytyivät yhtäläillä valokuvaajan, maanviljelijän tai metsätyönjohtajan jaloissa sekä jalkineina rakennustöissä, teollisuustöissä tai lautatarhalla.²⁰⁸

Muoti-ilmiöiden rinnalla 1800-luvun lopulla tietoisuus lisääntyi terveydestä ja hygieenisyydestä.²⁰⁹ Duodecim-Seuran toimittamassa *Suomen terveydenhoito*-lehdessä vuonna 1885 Konrad Relander kirjoittaa koululaisten pukineista terveydenhuollon kannalta. Eritoten hän oli hämmästynyt siitä, että: *Suomen seminaarin johtaja ankarasti oli nuhdellut oppilaita, siitä että kehtasivat ilmestyä luokalle pieksusaappaissa, mikä Hra Johtajan mielestä osoitti mitä suurinta raakuutta, muka*. Relander puolustaa esi-isiltä perittyjä hyviä tapoja ja vetoaa opettajiin etteivät ylpistyisi ja halveksisi pieksujen käyttämistä.²¹⁰

Erikseen tahdon vielä vähän puhua *pieksuista*, jotka tosiaankin ansaitsisivat tulla enemmän käytäntöön sivistyneissäkin piireissä, etenkin matkoilla ja ulkoilmassa liikkeessä, urheiluretkillä...Kun ne siroasti tehdään, niin ei pitäisi kauneudenaistinkaan niihin loukkautua, ja terveydenhoidon kannalta ne ovat ehdottomasti jaloille parempia kuin tavallisesti kaikkea muuta kuin hygienisesti tehdyt mustat kengät, jotka synnyttävät liikavarpaita ja jos min-kälaisia vapaata liikkumista vaikeuttavia kuhmuja ja luunsolmuja.²¹¹

²⁰⁴ Lehto, Lind & Palo-oja 2005, 19.

²⁰⁵ Lehtonen 2003, 207.

²⁰⁶ Vanamo 1920-I.. MV.430.

²⁰⁷ Lehtonen 1989 [1978], 253. Huom. huopatossu ei lyönyt käytännöllisyydessään pieksuja, jotka saatettiin tervata vesitiiviiksi.

²⁰⁸ Ks. esim. Sinisalo 1981, 35, 46–47, 93, 97, 105, 132 ja 135.

²⁰⁹ Ks. Turunen 2011, 286; Roivainen 2016, 137.

²¹⁰ Suomen terveydenhoito-lehti, 1.6.1895, nro 6, s. 6

<http://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/878033?page=6>. (Luettu 6.11.2017.)

²¹¹ Suomen terveydenhoito-lehti, 1.6.1895, nro 6, 5-7. (Luettu 6.11.2017.)

Muoti ja hyvinvointi eivät saavuttaneet pohjoista yhtä nopeasti kuin kaupungistuvaa Suomea. Kaikki Suomen kenkätehtaat sijoittuivat maantieteellisesti Oulu–Mikkeli-linjan länsipuolelle.²¹² Perinteisten suutarin tuotteiden merkitys säilyi syrjäkylillä vielä vuosikymmeniä. Kirjailija Kalle Päätaalo on kertonut romaanissaan *Täysi tuntiraha* pohjoisessa jaetusta vaateavusta: *Koululaisille jaetut vaatteet ja jalkineet olivat monille muillekin perheille kuin meille kullanarvoisia.-- Ei ollut edes jalkineen kuvia, ja pirtissäkin nämä lapset joutuivat tepastelemaan asussa, jossa "kikkelit vilikku" tai "passit paisto palajaana". Köyhäinapuna jaetut jalkineet olivat lapikkaita.*²¹³

Minä olin saanut viimeisen koulutalveni syyspuolella Nevala Kallen kädestä, joka yleensä koululaisten jalkineet jakoi, poikkeavan komeat *lapikkaat*. Yleensä koululaisten jalkineet valmistettiin huonohkon laadun nahhoista ja heikommalla ammattitaidolla. Lisäksi säästettiin nahkaa tekemällä niistä lyhytvartisia. Silloin Romppaseen tullessa koululaisten jalkineläheytksessä oli ollut yksi lapikaspari, joka erottui kuin kukko kanojen joukosta. Tätä lapikasparia oli himoinneet kaikki jalkineapua saavat isokokoiset pojat, mutta loppujen lopuksi olin minä kävellyt niillä ulos Romppasen kauppa-aitasta, jossa jako tapahtui. En tiedä tänä päivänä miksi Romppasen isäntä antoi ne minulle. Joka tapauksessa olin ylpeä *lapikkaistani* ja tiennyt toisten minua niitten vuoksi kadehtineen.²¹⁴

Näissä lapikkaissa Päätaalo aloitteli metsätyömiehen uransa. Vasta uuden ajan tuuli, muodiksi kutsuttu, toi erontekoa ihmisen arkeen. Päätaalo on kuvannut 1930-luvun alkua ja orastavaa muodin saapumista. Pieksunkien nolous tuli esille hänen kirjoituksissaan. Juhannusjuhlat olivat yksi tärkeä vuoden kohokohta. Teolliset vaatteet ja jalkineet olivat pohjoisessa vielä harvinaisia Päätalon kuvaamana aikana. Jonkin verran lehdistä oli luettu jo muotivaatteista. Uusia tulokkaita muodin jalkinerintamalla olivat nokattomat saappaat, joilla oli useita nimiä: *jatsarit, polsut, simmarit, mustankengänsaappaat*. *Nämä oli täysin jo hyväksyttyjä jalkineita, joita näkyi kaikkein tanuimpienkin miesten jalassa.*²¹⁵ Perinteiset kansanomaiset asusteet, varsinkin lapikkaat, koettiin hävettävinä. Herraskaisia tapoja haluttiin matkia, kuten Päätaalo kertoo:

Miehet porskuttelivat enimmäkseen prässätyissä *tormaushousuissa* ja *patinikengissä*, mutta oli niitäkin nuoria miehiä ja poikasia, jotka olivat kuten minäkin joutuneet lähtemään juhla-reissuun *kippurakärkisissä lapikkaissa*. Useimmat lapikasmiehet olivat upottaneet lahkeitten alaosat varsiin, mutta

²¹² Lehto, Lind & Palo-oja, 2005, 240.

²¹³ Päätaalo 1991 [1974], 164–165.

²¹⁴ Päätaalo 1991 [1974], 165–166.

²¹⁵ Päätaalo 1973, 436.

oli joukossa myös sellaisia herrastapojen matkijoita, jotka olivat pudotta-
neet suorien housujen *lahkeet tormauksiin* lapikkaanvarsien päälle.²¹⁶

Naisväelle kengät olivat ehkä sitäkin nolommat, eikä maalaisuus muutenkaan tavoitelta-
vaa. Pääatalo kirjoitti: *Monet tyttäristä lihmoivat kippurakärkiset ruojuet tai suorastaan
lapikkaat jalassa. -- Sopimaton leninginloihkana ja ruojutkengät antoivat kuvan, että
tyttö oli kotoisin syrjäkylältä.*²¹⁷ Kuvaus voi kertoa kansanomaisesta ajattelusta ja hei-
kosta itsetunnosta suhteessa rahvaanomaiseen, mutta käytännönläheiseen pukeutumi-
seen. Kansalaisten odotettiin pukeutuvan modernin elämäntyylin mukaisesti vapaa-ai-
kana ostovaatteisiin.²¹⁸ Kengät, mitkä tahansa, säilyivät edelleen arvotavarana, joilla
mentiin niin työhön kuin juhlaan. Vaivalla hankittuja pieksuja paikattiin itse ja hoidettiin
huolella.

Pieksut kulkivat kansan suussa myös sanontoina. *Herran pieksut* –sanonta on säilynyt
meidän päiviimme saakka hämmästyksen ilmauksena. Sanonta periytyy aina 1800-lu-
vulta, jolloin se on esimerkiksi kulkenut muodossa: *Voi herran pieksut ja hollimiehen
saappaat!*²¹⁹ tai myöhemmin: *Voi, herran pieksut ja taivahan tasakäpälät!*²²⁰

Sanontoja on ollut muitakin. Vieraillessani Tuupovaaralla suutarin verstaalla eräs asiakas
puheli niitä, näitä, sitten lausahti: *--ja lapikasta lattiaan!* Tuo sanonta tarttui korviini,
vaikken vielä tiennyt sen merkitystä. Se on ollut yleinen tanssiin kehoitus ja tunnettu jo
varhain.²²¹ Erilaiset iltamat olivat tulleet muotiin vuosisadan vaihteessa. Niistä ilmoitel-
tiin sanomalehdissä. Muun muassa *Sorretun Voimassa* kutsuttiin iltamiin lyömään lapi-
kasta lattiaan jo vuonna 1908.²²²

²¹⁶ Pääatalo 1973, 436

²¹⁷ Pääatalo 1973, 436–437, 439.

²¹⁸ Lönnqvist 1979, 90.

²¹⁹ Matti Meikäläinen, 17.5.1895, nro 10, 3.

<http://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/1003392?page=3>. (Luettu 24.11.2017.)

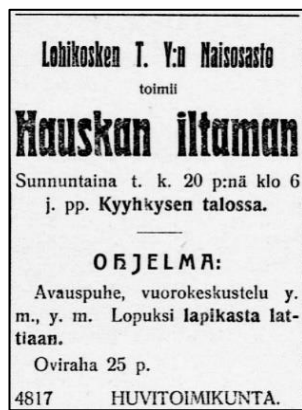
²²⁰ Velikulta, 15.12.1909, nro 24–25, 8.

<http://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/1004986?page=8>. (Luettu 24.11.2017.)

²²¹ Rytkönen 1931, 101.

²²² Sorretun Voima, 16.12.1908, nro 142, 4.

<http://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/698121?page=4>. (Luettu 24.11.2017.)

Kuva 14. Ilmoitus iltamista (Sorretun Voima nro 142, 1908).

Lapikasta lattiaan! -sanonta ei jäänyt pelkäksi fraasiksi. Georg Malmsten sävelsi saman nimisen polkan, johon sanat teki Reino Ranta (R. R. Ryynänen). Malmsten levytti kapaleen Berliinissä Odeon-tanssiorkesterin kanssa vuonna 1938.²²³ Hauskan, iloittelevan rallin sanat olivat paljon lupaavat:

Lauantai kun tullut on, alkaa voimme karkelon.
 Toiset iskee innoissaan *lapikasta lattiaan*.
 Tytöin posket punoittaa, hamehet hulmuu.
 Poikain polvet notkahtaa, tarkkaa tahtia.

Kuukin verkkaan kohoa, kuusen takaa kurkistaa.
 Nuorille se valmistaa, montaa sulotunnelmaa.
 Hellät sanat silloin on: valtiat kohtalon.
 Lemmenvalat vannotaan, liitot solmitaan.

Saattoihan tuosta *lapikkaan lyönnistä* syntyä monta onnellista pariskuntaa. Toinen vaihtoehto oli, että saattoreissulta joutui *ottamaan lapikkaan nousemaa* eli pötkimään tiehensä mitä pikemmin.²²⁴ Niin tai näin, herrojen pieksuista oli tullut rahvaan yleisjalkineita.

2.3. Lapikkaat metsätyömiehen tunnusmerkkinä

Nykyajasta katsoen pieksut ja lapikkaat tunnistetaan metsätyömiehen jalkineiksi, mikä tuli aineistoissani esille, kun kysyin kenkien historiasta: *Uittojätkätkät käyttivät korkeita lapikkaita, joitten käännetyin varren sai oikaistua vielä korkeammaksi säärtä suojaamaan*.²²⁵ Muistikuvaa voi olla vahvistanut savottatöihin ja uittoon liittyvä nostalgisointi, jota on ylläpitänyt populaarikulttuuri: iskelmät ja kotimaiset elokuvat.²²⁶ Ensimmäinen

²²³ <https://www.youtube.com/watch?v=KEwWSYQ7pRg>. (Luettu, kuunneltu ja sanat taltioitu 7.10.2017.)

²²⁴ Rytkönen 1931, 101.

²²⁵ K3.

²²⁶ Pöysä 1997, 107–110

tukkilaiselokuva oli vuonna 1923 *Koskenlaskijan morsian*, joka oli mykkäfilmi. Sitä seurasi äänielokuva *Tukkipojan morsian* vuonna 1931. Sotavuosina oli elokuvatuotannossa taukoa, mutta 1950-luku oli tukkilaiselokuvien kulta-aikaa. Tällöin elokuvaan yhdistyi ajalle tyypillinen *rillumarei*-kulttuuri, katoavan elinkeinon kuvaus, jatkien vapaus ja luonnonläheisyys. Metsätyötä kuvaavien elokuvien tuotanto jatkui aina 1970–1990-luvuille. Viimeisimpänä mainittakoon Markku Pölösen 1997 ohjaama *Kuningasjätkä*.²²⁷ Elokuvien ja musiikin lisäksi metsätyö on jättänyt leimansa muuhunkin kulttuuriin: kauno- ja näytelmäkirjallisuuteen, maalauksiin ja kuvanveistoon. Katoavaa elinkeinoa tallennettiin myös museoihin.²²⁸ Metsätyön ja uiton kuvausta löytyy Suomen Metsämu-seosta Lustosta Punkaharjulla, Lapin metsämu-seosta Rovaniemellä sekä itselleni läheisimpänä Pielisen mu-seosta Lieksassa.²²⁹

Metsäteollisuus alkoi Suomessa kehittyä 1860-luvulla. Sahateollisuus keskittyi sinne, missä oli metsää ja koskivoimaa. Ensimmäinen höyrysaha perustettiin Iijokisuulle 1860.²³⁰ Metsä- ja uittotyöt tarjosivat palkkatyötä maaseudun väestölle, erityisesti tilattomille. Myös etelästä tultiin töihin lehti-ilmoitusten perusteella.²³¹

Sosiologi Pierre Bourdieu’n analyysi erilaisista sosiaalisista asemista ja elämäntyyleistä perustuu kulutusyhteiskuntaan. Ihmiset omaavat erilaista kulttuurillista ja taloudellista pääomaa ja toimivat erilaisissa sosiaalisissa tiloissa. Bourdieu’n *habitus*-käsitteen voi ymmärtää tiettyä joukkoa yhdistävänä elämäntyylinä ja tunnusmerkkeinä, toisaalta myös erottavana seikkana. Metsätyömaa oli eräänlainen sosiaalinen kenttä, tila.²³² Tätä kenttää *savottaajätkien*²³³ ja uittojätkien sosiaalisena kategoriana on tutkinut folkloristi Jyrki Pöysä väitöskirjassaan *Jätjän synty*. Pöysä on kuvannut metsätyön luonnetta ja jätkien elämää kertomusperinteessä, mutta jätkien ulkomuoto on jäänyt huomioimatta.²³⁴ Sen sijaan Hanna Snellmanin tutkimuksessa (1996) *Tukki-laisten tulo ja lähtö* on huomioitu uit-

²²⁷ Snellman 1996, 240; Pöysä 1997, 107–110; Pakkanen 2015, 999–1006. Myös Kalle Pääntalon tuotantoa filmatisoitiin Mikko Niskasen ohjaamana: *Elämän vonkamies* (1986) ja *Nuoruuteni savotat* (1988) (Ks. Pakkanen 2015, 1005).

²²⁸ Pakkanen 2015, 984–1014.

²²⁹ Pakkanen 2015, 1008.

²³⁰ Pakkanen 2015, 12–15; Snellman 1996, 11.

²³¹ Snellman 1996, 106–111; Pakkanen 2015, 866–870.

²³² Bourdieu 1998, 10–20.

²³³ Pöysä 1997, 63, 83–85. *Jätkä* on yhteisnimitys maaseudulla kulkeville miehille, jotka hakeutuivat metsä- tai uittotöihin.

²³⁴ Pöysä 1997.

totyöntekijöiden ulkoasu *kippurakärkisiä paulakenkiä* myöten sekä uusien muotivirtauksien tulo työmaille.²³⁵ Myös Esko Pakkasen teoksessa *Ankravee! Kirja Uitosta* on esitelty työväen varustusta. Uittoon kuten metsätöihin mentiin omissa vaatteissa, niissä jotka omisti.²³⁶ Erontekoa pukeutumisessa saattoi huomata esimerkiksi etelästä tulevilla lentojätkillä, jotka tulivat metsätöihin riittämättömissä asusteissa pohjoisen oloihin nähden. Toisaalta työnjohtajien pukeutuminen oli vauraampaa kuin jätkien. Jalkineuutuudet omaksuttiin usein miten herroilta.²³⁷

Kuvat 15.–16. Uittojätkä pieksuissa. Pielisen museo.

Kalle Päätalo on sanoittanut metsätyön arkea Iijoki-sarjan alkupään romaaneissa. Hän on havainnoinut jätkän olemusta ja aikalaismuotia. Metsätyömiehet olivat *jämeriä jätkiä kasvot ruskeiksi ahavoituneina odottaen uiton alkamista 1930-luvun Koilismaalla:*²³⁸

Jalkineet olivat järkiään *lapikkaita* eli ”saappaita”. Useimmissa oli linnun nokkaa muistuttavat kärjet. Jalkineitten kohdalla eivät jätkät olleet jaksaneet olla yhtä juroja uutta muotivillitystä kohtaan: Parin miehen jalassa oli niihin aikoihin muotiin tuloaan tekeviä *lapikkaita*, jossa kärkikäperryys päättyi leveään kuin kesken katkaistuun ompeleeseen. Näitä jalkineita ruvettiin myöhemmin kutsumaan ”sammakonnokkasaappaiksi”. Iltasella katselles-

²³⁵ Snellman 1996, 134–146.

²³⁶ Pakkanen 2015, 877.

²³⁷ Snellman 1996, 134–139.

²³⁸ Päätalo 1973, 304.

sani miesten kuivumaan asettamia jalkineita, näin monissa *lapikkaissa* kumisia kantalappuja²³⁹, vaikka itse pohjat oli naulattu solanahasta. Myös ”Kummi” oli lähtenyt tyrkkäytymään metsätyömiesten varusteisiin. Kuitenkaan ainoitakaan kumijalkineita, ei edes kumiteriä näkynyt jätkien jallassa.²⁴⁰

Koska työmaille tuli väkeä pitkistä matkoista, niin viimeistään tällöin eri lapikasmallit sekoittuivat, kuten edellä Pääatalo kuvaa tylppäkärkistä 2-nokkalapikasta sammakonnokkasaappaaksi.²⁴¹ Uitossa kenkien funktio korostui. Nahkakengät saatiin vesitiiviiksi rasvaamalla, siksi ne olivat uitossa käytännöllisemmät kuin vaikka huopakengät. Kenkien rasvaamiseen käytettiin esimerkiksi tervan ja sianrasvan sekoitusta, johon oli saatettu lisätä myös vernissaa ja nokea.²⁴² Kenkien huolto oli osa jätkän valmistautumista koitokseen.

Lapikkaat olivat tummanruskeiksi rasvattuja, niiden pinnat välkehtivät laskevan auringon valossa ja ikään kuin vakuuttelivat, että jalkineitten puolesta tukinlasku saa alkaa vaikka tänä yönä.²⁴³

Kuluttaminen oli sääty-yhteiskunnassa ollut lähinnä yläluokkaa varten.²⁴⁴ Palkkatyön yleistyttyä kuluttaminen tuli myös metsätyömiehen elämään. Jos jalkineiden tärkein funktio oli tähän mennessä ollut jalkojen suojana, niin hiljalleen niistä tuli myös rahanarvon mittari. Jalkineet olivat kulutushyödykkeitä, joita verrattiin perinteisesti, ei pelkkään rahaan, vaan vaihdettavissa olevaan tavaraan.²⁴⁵ Pääatalon kerronnasta lapikkaiden arvoa verrattiin ravintoon, mikä oli elämisen kannalta tärkeämpää kuin pukimet:

Samoilla lapikkailla olin tehnyt keväällä uittoreissuni, pitänyt niitä sulanmaan ajan ja lähtenyt vielä kulumassa olevalle talvelle. Oli ollut pakko lähteä sillä uudet *lapikkaat* maksoivat lähes ruisjauhosaikin hinnan.²⁴⁶

Koska kaikesta oli pulaa, kenkiä paikattiin viimeiseen asti. Suutarintaitoja oli kotoa opittu siinä määrin, että vähintäänkin omat jalkineet sai paikatuksi. Pääatalo kirjoittaa *kenkäräjoista*, joilla tarkoitettiin siis huonoa, rikkinäistä kenkää.²⁴⁷

²³⁹ Kumisia korkolappuja ja anturoita alettiin valmistaa 1930-luvulla. Esim. Olympic-merkinen korkolappu Suomen gummitehdas Oy:n tuotantoa. (Lehto, Lind & Palo-oja 2005, 66.)

²⁴⁰ Pääatalo 1973, 304. Ks. myös Pakkanen 2015, 878.

²⁴¹ Tässä tarkoitan kulttuurin diffuusiota. Erimallisia lapikkaita ja pieksuja on nähtävillä esim. Taivalkosken ja Suomussalmen kotiseutumuseoissa.

²⁴² Pakkanen 2015, 878.

²⁴³ Pääatalo 1973, 304.

²⁴⁴ Mikkola 2009, 239.

²⁴⁵ Ks. esim. Appadurai 1986, 3-6. Appadurai kirjoittaa esineestä vaihdon välineenä perustuen G. Simmelin filosofiaan 1900-luvun alussa.

²⁴⁶ Pääatalo 1991 [1974], 166.

²⁴⁷ *Kenkäräja* ja rikkinäisten kenkien korjaaja *rajasuutari* ovat siis samasta sanasta johdannaisia.

Syksyllä olin naulata ähertänyt ”rajoihini” puolipohjat, laittamalla vanhoista *lapikkaistani* leikkelemiäni varsinahkoja päällekkäin monta kerrosta. Kuromalla ”sipsun syömiin” varsiin paikkoja olin saanut jalkineista sentään lumenpitävät. Pahinta oli, että *lapikkaat* olivat käyneet tänä talvena minulle pieniksi ja että jalat niissä sen vuoksi herkästi palelivat.²⁴⁸

Pohjoisen pakkasissa samoilla lapikkailla mentiin niin kauan kuin ne mahtuivat jalkaan. Villasukista huolimatta varpaat palelivat ahtaissa kengissä. Pääatalo onkin kirjoittanut, että pakkaskeleillä hiihtäessä lapikkaitten päällä käytettiin vielä *töppösiä*.²⁴⁹ Pöllimetsässä töihin saattoi kuulua myös lumen luonti lanssipinon vierustoilta. Töissä mietittiin ansioiden määrää suhteessa ostovoimaan. Seuraavassakin esimerkissä ansaittua rahaa verrataan lapikkaisiin:

Eikö niin, Herkon poika, näistä merkki- ja lumihommista: se on taas varttisatanen lompsassa kun tämäki päivä on illassa. Ei tartte hillua kun kuusi päivää, kun pystytään ostamaan *käppyräkärkilapikkaat* ja jääpi vielä kaksikymppinen kahvirahaksi...²⁵⁰

Savotoille ja uittoihin alkoi 1930-luvulla tulla myös uusia muotivirtauksia, kuten kumiteräsaappaita.²⁵¹ Tämä loi vaihtoehtoja kulutuskäytän-teille. Uudet asiat saattoivat houkuttaa, mutta kuten Kati Mikkola uskontotieteen väitöskirjassaan kirjoittaa, uutuudet herättivät kansan keskuudessa myös vastustusta.²⁵² Uudenaikaisia pukimia, kuin myös jalkineita, pidettiin mahtailuna ja jopa hienosteluna.²⁵³ Vaikkei kumiterät varsinaisesti olleet herraskaiset, vaan tavalliset työkengät, meni nuori Pääatalo itse halpaan ja osti sellaiset. Sitten kävi kuitenkin se pahin ja ne kengät räjähtivät uitossa: - *Saatana nyt repesi kumiterä... Joutuu olemaan koko tukinlaskun aijan märin jaloin*.²⁵⁴ Tapahtuneesta heräsi vanhempien jätkien keskuudessa vilkas keskustelu siitä, kuinka kumiterää ei korvessa korjata, koska kumiliimoja ei ole lakkarissa²⁵⁵. Asenne tähän muotijalkineeseen on selkeä: - *Vähintään nii muutijalakine! -- Ainakaa minun silimään ei oo sattunna tässä savotassa kumiterröo kenenkään toesen jalassa kun Kallen*.²⁵⁶ Keskeinen viesti tässä tarinassa

²⁴⁸ Pääatalo 1991 [1974], 166.

²⁴⁹ Pääatalo 1991 [1974], 236. *Töppösillä* Pääatalo tarkoittanee reilunkokoisia villasukkia.

²⁵⁰ Pääatalo 1991 [1974], 280–281.

²⁵¹ Pakkanen 2015, 878–879.

²⁵² Mikkola 2009.

²⁵³ Mikkola 2009, 244–247.

²⁵⁴ Pääatalo 1991 [1974], 379.

²⁵⁵ Lakkari = *plakkari*, tasku. Sana juontaa juurensa pikiplakkarista, suutarin oppilaan pikihousuista (Vuorela 1979, 225).

²⁵⁶ Pääatalo 1991 [1974], 381.

on se, että nahkainen jalkine oli käytännöllinen sen korjattavuuden vuoksi. Pääatalo sai katua hukkaan heitettyjä ansioitaan:

- Kaikenlaisiin humpuukijalkineisiin se poikaki mennee rahasa tuhlaamaan! Sen tietää, ettei kummi kestä tukinlaskussa ja vielä vähemmän hakkuusavotan risukoissa. Jos pojalla oisi ollu oikeja nahkasaapas, niin minkä sille oisi voinnu keksintiikka! Ja vaikka tulisi reikä, niin oisi heleppo korjata äimänarulla ja nahkalappusella. Mies ottaa lätsän päästään ja sen sisustaa minulle näyttäen jatkaa:
- Mullaki on äimä ja pikinaruva lätsän hikinauhassa – tuossa nuin. Ja nahkaa on repun lakkarissa... Ja sitte kummiterät on vielä siitä pirulliset jalakineet, että jos niitä pitää sorkissaan, saa kärsiä jatkuvaa päänkivistystä...
- Ei maha kummiterästä tulla savottalaesen jalakinetta, sanoo Hallikainen ja kumartuu katsomaan saapastani.²⁵⁷

1930-luku oli pula-aikaa, jolloin kansainväliset taloussuhdanteet keinuttelivat hakkuutyömaita. Vuosikymmenen lopussa metsäteollisuudella oli huonot vuodet, sahatavaran kysyntä väheni. Lisäksi sodanuhka väijyi.²⁵⁸ Leivänsyrjä oli kapea palkkojen pienetessä, mikä ilmenee myös Pääatalon kerronnassa:

Vasta harvat pöllintekijät ökäilivät edes pussihousuissa tai *roimavarsilapikkaissa*. Takkipukuja ja tornaushousuja sekä tähän komeuteen kuuluvia *patinikenkiä* näki vain aniharvan työmiehen päällä. Varat eivät riittäneet. Pula- vuodet olivat imeneet ihmiset niin pohjilleen, että pyhävaatteisiin pääseminen vei aikaa.²⁵⁹

Pula-ajalla saattoi olla maalaisväestön keskuudessa siunauksensa kenkien suhteen. Käytännöllisyydessään lapikkaat ja pieksukengät toimivat edelleen ja niille tuli käyttöä tulevina vuosina. Muotikenkien haaveilu unohtui, kun 25.9.1939 perustettu kansanhuoltoministeriö laittoi miltei kaiken säännöstelyn piiriin.²⁶⁰

2.4. Lapikkaiden merkitys sotilasjalkineina

Armeijahan käytti muun muassa tommosii lapikkaita, Tuupovaaran suutari Martti Koljonen muistutti.²⁶¹ Jäin pohtimaan niiden merkitystä ja yleisyyttä sota-aikana.

²⁵⁷ Pääatalo 1991 [1974], 381–382.

²⁵⁸ Pakkanen 2015, 229–233; Pöysä 1997, 77–78.

²⁵⁹ Pääatalo 1975, 133.

²⁶⁰ Seppinen 1999, 704–706. Pula-ajan säännöstelystä on kirjoittanut myös Jaatinen 2004.

²⁶¹ H1.

Samat miehet, jotka tekivät metsätöitä, läksivät seuraavaksi suurempaan tuntemattomaan savottaan. Kalle Päätaalo on kuvannut savottakertomusten jälkeen elämäänsä sodan aikana. Talvisota syttyi 30.11.1939.²⁶² Sodan todellisuus näytti ensimerkkinsä nuorelle proomukuskille hänen katsoessaan rintaman suunnasta Suomussalmelta palaavaa kuorma-

Vielä enemmän kuin vesietelästä näkyvät ajoittaiset tulipalojen vohot ja jyrinät, väpsähdytti meitä erään rintamalta päin palaavan auton paluukuorma. -- Hypätessäni kettingin kanssa roomuun satuin vilkaisemaan auton lavalle, jonne myös kavereitteni silmät olivat ehtineet iskeytyä. Pienehkön kuormapeitteen ja sen päälle laitettujen havujen alta näkyi suorina sojottavia jalkapareja, jopa kokonaisia alavartaloita. Jaloissa oli *kippurakärkisiä lapikkaita*, huopasaappaita ja eräällä *paulakengät*.²⁶³

Moni nuorukainen, myös Päätaalo, päätti lähteä vapaaehtoisena sotaväkeen. Kalle oli pakkaamassa kampeitaan ja pyytää siskonsa Marttaa hakemaan villasukkia. Tämä taivastelee, miksei Kalle laita nauhakenkiä ja puvunhousuja, kun lähtee kaupunkiin. Siskon mielestä pitäisi laittaa *patiinit* ja *tormaushousut*,²⁶⁴ jotta näyttäisi herrasmieheksi. Pukeutumiseen yhteiskunnallisena ilmiönä onkin kuulunut tietty kaksijakoisuus. Tässä esimerkissä näkyy oivallisesti, kuinka pukeutumisen kauneusarvot haastoivat niiden käytännöllisyyden.²⁶⁵

– En minä lähe palelluttamaan jalkojani! ja mistä sen tietää jouvunko kaupunkiin. Nythän on poikkeusaika, eikä tiiä missä sotilaiksi koulutetaan... käsität sen iteekki, että jalat ei tarkene patiinissa! Hätäisesti mahtuisi yksi villasukka ja sillonhi jo puristaisi, sanon. Minullahan on lähes tuliterät *lapikkaat* ja pussihousut.

– Ainaski olis oltava jatsarit pussihousuin kanssa. Kaupunkin tyttäret kiertää jo kaukaa, kun kävellä lihmot sarkahousuissa ja *kippurakärkisaappaissa*.

– Sotapalvelukseen minä lähen, enkä tytärten eissä kukkoilemaan.²⁶⁶

Nuoret miehet eivät vielä tienneet minne he olivat menossa. Lähdettiin ikään kuin seikkailemaan. Päätaalo on kuvannut palvelukseen astumistaan ihmetellen sitä, että useat olivat kesävaatteissa ja jopa nauhakengissä. Edessä oli pettymys varusteiden suhteen.

²⁶² Leskinen & Juutilainen 1999, 160.

²⁶³ Päätaalo 1976, 592.

²⁶⁴ *Tormaushousut* = puvunhousut, joissa on prässit.

²⁶⁵ Shneider 2012, 203.

²⁶⁶ Päätaalo 1976, 630–631.

Olin pitänyt selvänä, että tupamme vanhemmilla, aamupäiväpalveluksissa olevilla asukkailla olisi sotilaspuvut. Siksi ällistelin, kun tulijoilla oli kesäpukuja ilman päällystakkia ja jalkineina nahhakenkiä... Jalkineista olikin valtaosa nauha- tai hiihtokenkiä. Näkyi myös jatsareita ja diagonaalikankaisia pussihousuja. Kenelläkään en huomannut *kippurakärkilapikkaita*, jollaiset itselläni oli.²⁶⁷

Suomi heräsi puolustusvoimien varustamiseen liian myöhään. Talvisodan alkaessa varustetaso oli heikko eikä pukeutuminen ollut ensisijaisin tarve. Periaatteessa varusmiehen varustuksiin kuuluivat jalkineina nahkasaappaat tai lapikkaat, kuitenkin todellisuudessa sotilasjalkineita riitti vain noin kolmannekselle. Vaatetustilanne oli huono, eikä miehille välttämättä ollut antaa valtiolta kuin kokardi ja vyö, kenties kenttäpullo ja leipälaukku. Tätä vajavaista pukukokonaisuutta on kutsuttu silloisen pääministeri A. K. Cajanderin mukaan *malli cajanderiksi*. Maaseudun miehillä ja suojeluskuntalaisilla oli tunnettavasti paremmat varusteet kuin kaupunkipaikoista tulevilla.²⁶⁸ Suomalaisen korpisoturin esikuvana olikin metsätyömies:

– Se alokas juuri! Te jolla on *lapikkaat* ja mustat sarkapussihousut... Tulkaapas tänne komppanian eteen! -- Menkääs, alokas Pääatalo, hieman etemmäksi... tuonne noin ja kääntykää sitten komppaniaan päin!

Tottelin vääpeliä kuumottavin poskin ja jännityksestä väristen. Käveltyäni muutamia askeleita komppaniasta pois päin käännyn ja asetuin seisomaan asennossa kasvot alokaskavereitani ja esimiehiäni kohti. Vääpeli jatkoi:

– Katsokaa mallia, miten suomalainen mies pukeutuu kun lähtee talvella sotaväkeen! Ja ennen muuta sota-aikana... Jalkineetkin on sellaiset joilla voi hiihtää nahkamäystimillä.²⁶⁹

Puolustusvoimille tuli kiire hankkia talveen soveltuvia jalkineita. Intendenttiosaston tilaukset kertovat, että lapikkaita ja pieksusaappaita alettiin tilata loppupalvesta 1939 *kii-reellisesti* niin paljon kuin toimittajat niitä saattoivat lähettää. Laatuvaatimukset olivat myös tarkat: *Lapikkaat valmistetaan huolellisesti ja kunnollisista tarveaineista*. Sota työllisti suutareita ympäri Suomea. Tilauksia oli niin yksittäisille nahkuriliikkeille kuin kenkätehtaille (Aaltonen, Friitala, Töysä) sekä myös Riihimäen ja Turun keskusvankilalle. Tilauksissa näkyi alkava materiaalipula. Lapikkaiden ja pieksusaappaiden rinnalla tilattiin kaikkia mahdollisia talvijalkineita, myös huopasaappaita ja tallukkaita. Kirvun kenkätehdas toimitti huopaisia lapikkaita. Nahkaa tilattiin Etelä-Amerikasta asti. Myös

²⁶⁷ Pääatalo 1991 [1977], 52.

²⁶⁸ Juutilainen 1999, 98–99; Palokangas 1999, 301–302. Myös Halsti 1955, 50; Juottonen 2000, 8–11.

²⁶⁹ Pääatalo 1991 [1977], 154–155.

suutarin varusteita tilattiin, olihan puolustusvoimissa omia suutareita korjaustoimintaan.²⁷⁰ Jatkosodan aikana materiaalin valmius oli jo parempi. Lapikkaat olivat edelleen käytössä talvijalkineina.²⁷¹

Lapikkaiden ja pieksusaappaiden merkitys korostui hiihtojalkineina. Myös puolustusvoimien oma huopainen hiihtojalkine sai kaksinokkaisen lapikkaan kärjen. Suomalainen hiihtotaito talvisodassa koitui tärkeäksi aseeksi vihollista vastaan niin sotataktiikan kuin kotirintaman taistelutahdon kannalta.²⁷² Jouko Kokkosen mukaan hiihtojoukot symboloivat talvisodan ihmettä, jossa hiihtotaidolle annettiin maanpuolustuksellinen merkitys. Myyttinen hiihtotaito huomattiin myös maailmalla ja sota nähtiin peräti suurena kilpailuna. Sotapropaganda naureskeli vihollisen hiihtotaidottomuudelle ja *huopatossuille*.²⁷³

Pieksujen ja lapikkaitten käyttö armeijassa ei ollut uusi asia. Itse asiassa Suomalaisen sotilaspuvun synty palautuu itsenäisyyden alkuun ja valkoisen armeijan luomiseen vuonna 1918. Ohjeiden mukaisesti suojeluskuntalaisten jalkineina olivat saappaat tai lapikkaat. Virallinen sotilaspukujen suunnittelu alkoi keväällä 1918. Tätä varten perustettiin niin sanottu pukukomitea, johon sotilasasiantuntijoiden lisäksi taiteilijajäsenenä liittyi Akseli Gallen-Kallela. Ajanhengen mukaisesti Gallen-Kallela suunnitteli pukuihin suomalaiskansallisia piirteitä, jotka näkyivät eritoten kengissä. Jalkaväen pukuun hän suunnitteli paulapieksut ja tykkiväelle riukuvarsilapikkaat, jotka olisivat hyvät syvässä lumessa.²⁷⁴

Lapikkaiden ja pieksukenkien merkitys sota-ajan jalkineina on ollut niin itsestään selvää, ettei sitä ole mitenkään korostettu. Museoiden vitriineissä kengät edustavat pukeutumista. Symbolisessa mielessä kippurakärkilapikkaat voivat merkitä kuitenkin hiihtotaitoa ja suomalaista sisua, jonka perinnettä yhä vaalitaan esimerkiksi talvisotahiihdoin²⁷⁵. Joskin kengät ja välineet ovat muuttuneet.

²⁷⁰ Esim. PLM-47/Hab:146. Kansallisarkisto. KA.

²⁷¹ Palokangas 2005, 90.

²⁷² Kokkonen 2008, 227. Hiihto-osastoista ks. myös Tynkkynen 1999, 595–596.

²⁷³ Kokkonen 2008, 222–227.

²⁷⁴ Roudasmaa 1986, 29–57. Myös Lehtonen 2003, 170–171.

²⁷⁵ Esim. https://kuntokortti.resul.fi/index.phtml?3_m=1364&s=10. (Luettu 16.4.2018.)

Sota-aika antaa myös merkityksen tekemisen taidolle. Sota työllisti suutareita, piti yllä ja kehitti lapikkaiden ompelun taitoa. Vaikka suutarinverstaat olivat jo järjestäytyneet suuremmiksi yksiköiksi ja koneitakin oli apuna, jalkineiden valmistus oli edelleen paljolti käsityötä.²⁷⁶

Kuvat 17.–18. Puolustusvoimien hiihtokenkä. Sotilaat lapikkaissa ja paulapieksuissa. Raatteen talvisotänäyttely, Suomussalmi.

3. KÄSITYÖN TAITO JA TIETO PERINTEENÄ

3.1. Suutareita ja rajasuutareita

Tähän mennessä olen tarkastellut kenkien aineellista muotoa ja funktionaalisia käyttöyhteyksiä. Teppo Korhosen mukaan esineen keskeisin ominaisuus perinteen kannalta on sen muoto. Esine kertoo myös sosiaalisesta yhteydestä tilaajan ja valmistajan välillä. Kenkiä

²⁷⁶ Ks. esim. Mustakallio & Kortesoja 2017, 61–69.

Puolustusvoimien intendenttiosasto lähetti jalkinetoimittajille tilauksien yhteydessä tarkat ohjeet pieksusaappaiden/ lapikkaiden valmistuksesta. Ohjeista ilmenee muun muassa käsin ommeltavat 2-riviset saumaukset kauto-osassa ja pohjien naulaus. Vielä sotien jälkeenkin PV tilasi lapikkaita. Kyseinen ohje, johon viitataan, on vuodelta 1947. (T-27408-5. PLM. KA.)

on syytä lähestyä siis niiden tekijöiden kautta, jolloin voin tuoda esille enemmän aineettomia merkityksiä. Käsityönä valmistettava esine symboloi tekijän taitoa ja sosiaalista asemaa.²⁷⁷ Suutarin työtä on tallennettu useisiin teoksiin, todennäköisesti juuri siitä syystä, että ammattikunnan on pelätty katoavan. Laajemmin suutareiden historiasta kertoo Eino Salon muistelut Suutariliikkeiden julkaisussa (1994) sekä viimeisimpänä Nahkakunnan historiikki vuodelta 2017.²⁷⁸

Ammattimaisia suutareita oli 1700-luvulle asti vain kaupungeissa. Näiden työtä määräitti ja valvoi ammattikuntalaitos, joka vahvisti mestarinnäytteeksi tietyt jalkinetyypit. Suutarit olivat säätyläisiä varten ja kenkien valmistukseen ja käyttöön vaikutti ylellisyysasetukset.²⁷⁹ Ammattikuntalaitokseen kuului oppipoika, kisälli ja mestari, joka oli itsenäinen yrittäjä. Oltermanni oli ammattikunnan johtaja, mestareista vanhin. Ammattikuntalaitos purettiin 1868, jolloin elinkeinot vapautettiin. Uusi elinkeinoasetus salli harjoittaa vapaasti kauppaa ja käsityöläisammattiteja.²⁸⁰ Ammattikunnan perinne säilyi kuitenkin edelleen. Suutarimestarit kouluttivat edelleen oppipoikansa ja kisällinsä. 1900-luvun alussa ero kaupunkien ja maaseudun palveluissa oli suuri.²⁸¹ Siksi ennen monet taloudet tekivätkin jalkineensa itse. Karjan nahat parkittiin kotona ja useimmilla isännillä oli jonkunlaiset suutarin taidot, koska niitä tarvitsi kenkien teon rinnalla myös valjaiden ompeluun.²⁸² Talonpoikauskulttuurissa käsityöt olivat selkeästi sukupuolittuneet miesten ja naisten töihin. Nahkurin ja suutarin työt olivat perinteisesti miesten töitä.²⁸³

Kenkien valmistusta ohjasivat perinteenä opitut normit ja kauneusarvot. Yhteisössä kädentaidot olivat peräti sosiaalisen kontrollin alaisena, mikä ilmenee varsin hyvin seuraavasta.²⁸⁴ Ulkosaaristossa Lavansaarella jalkineita ommeltiin *rospuuttoajan*²⁸⁵ puhdetyönä yhteisöllisesti suurena ryhmänä toinen toistaan opettaen. Sen lisäksi, että supikassaap-

²⁷⁷ Korhonen 1999b., 61; Korhonen 1999a., 25, 33–35; Lehtinen 2005, 196.

²⁷⁸ Suutareista kokoelmateoksissa: Rytkönen 1931, 92–101; Paulaharju 2001 [1943], 184–194; Vilkkuna 1983, 223; Koponen 1974, 149–152; Väisänen 2000, 36–38. Historiamuistelut: Salo 1994 sekä Mustakallio & Korteso 2017.

²⁷⁹ Pylkkänen 1982, 339.

²⁸⁰ Mustakallio & Korteso 2017, 9–15.

²⁸¹ Salo 1994, 5–6.

²⁸² Väisänen 2000, 36.

²⁸³ Vuorela 1975, 440–444; Vilkkuna & Laaksonen 2017, 32.

²⁸⁴ Korhonen 1999b., 64–65, 71.

²⁸⁵ *Roštuutto* tarkoittaa kelirikkoa (ven. sanasta *rasputitsa*) (Vuorela 1979, 397).

paita eli lapikkaita tarvittiin monenlaisiin töihin, niin myös niiden tekemisen taito ja esteettinen kauneus oli tavoiteltavaa, kuten Verner Hannula museoviraston keräelmässään kuvaa:

-- että mies, joka ei olisi osannut ommella supikasta, ei ollut oikein täydellinen saarenmies. Mutta kaikki eivät kuitenkaan osanneet tehdä sitä yhtä kätevästi: monet poropeukalot saattoivat ommella niin rumia supikkaita, että niille naurettiin sopivissa tilanteissa koko vuoden. Erittäin huonosti ommeltuja supikkaita sanottiin pilkkanimellä *kurppusiksi*.²⁸⁶

Useimmat suutareista tallennetut tarinat liittyvät kiertävien kyläsuutareiden työhön. Piek-sukenkien valmistukseen liittyi sosiaalinen merkitys. Suutarin ja hänen oppipoikansa *Pikienkelin*²⁸⁷ saapuminen tupaan oli merkittävä tapaus. Maaseudulla ammattilaiset olivat arvostettuja ja odotettuja vieraita. Mitä paremmin talossa kestittiin suutaria, sen parempaa oli työn jälki. Kustaa Vilkuna on kuvannut käsitöiden tekoa illanistujaisissa, joihin koko talon väki osallistui omine puuhasteluineen suutarin rinnalla. Koska entisaikoina viihdykkeet olivat vähissä, tarjosi suutarin vierailu tervetullutta vaihtelua elämään.²⁸⁸

Suutarit saivat oman ammattiliiton vuonna 1917, jolloin kasvoi huoli suutarin ammattitaidosta, koska osa suutareista oli epävirallisia, itseoppineita rajasuutareita. Kaupungeissa kiertävät suutarit siirtyivät hiljalleen 1920-luvulla omiin verstaasiinsa ottaen kisällejä mukaan töihinsä. Tällöin alkoi myös suutarin ammatin koneellistuminen. Ammattikuntaperinteen jatkumisesta mestarin, kisällin ja oppipojan suhdetta määrittämään säädettiin 1923 oppisopimuslaki. Maaseudulla suutareiden kiertäminen ja kotisuutarointi jatkui kutakuinkin 1950-luvulle asti.²⁸⁹

Suutariksi tultiin siis kahdella tapaa. Oppipoikakoulutuksen rinnalla oli hyvin tavallista, että suutarinoppi siirtyi isältä pojalle. Näin oli myös Museovirastoon Lea Saikon tallentamassa haastattelussa vuonna 1912 syntyneen suutari Erkki Koivistaisen kohdalla. Tämä aloitti oppinsa isän kanssa lapikkaita korjaten ja jo 15-vuotisena teki ensimmäiset lapikkaansa. Sodan jälkeen suutarointia saattoi tehdä vain niille kellä oli omat nahkat. Koivistoinen on kertonut, että suutarointi väheni heti sotien jälkeen kun kumiteräsaappaat tulivat muotiin.²⁹⁰

²⁸⁶ Hannula 1957. MV. 403.

²⁸⁷ *Pikienkeli*= suutarin oppipoika (Rytönen 1931, 93).

²⁸⁸ Vilkuna 1983, 195, 223–225. Ks. myös Koponen 1974, 149; 190–191; Paulaharju 2001 [1943], 184–194.

²⁸⁹ Salo 1994, 5–6, 15–16.

²⁹⁰ Saikko 1973. Kotiseuturetket. MV

Suutari Eino Salon muistelmissa tulee esille kaksijakoinen suhtautuminen suutareihin. Toisaalta suutari oli yhteisössä arvostettu. Toisaalta 1950-luvulla suutariliitto oli huolissaan suutareiden heikosta itsetunnosta. Suutarit, kuten monet muutkin käsityöläiset olivat nimittäin invalideja, jotka agraariyhteiskunnassa eivät fyysisen terveytensä puolesta soveltuneet maanviljelykseen.²⁹¹ Salon mukaan maaseudulla kiertelevät suutarit olivat vähemmän arvossaan kuin kaupunkien suutarit. Kunnan suutari osasi tehdä saappaat, mutta joka ei osannut oli *vain pieksusuutari*. Rajasuutari oli haukkumanimitys. Sotien jälkeen suutari-nimityksellä oli muutenkin huono kaiku, koska se yhdistettiin ryyppäämiseen. Uusia nimiehdotuksia olivat esimerkiksi kenkäseppä ja jalkinemestari tai suutarimestari, jopa kenkäkosmetologi.²⁹² Voisi ajatella, että suutareiden erityinen maine liittyy kiertävään elämäntyyliin, kuten Jyrki Pöysän kuvaamalla lentojätkillä tai Tytti Steelen kuvaamalla satamajätkillä.²⁹³ Työhän oli yhtä lailla sesonkiluonteista kuten jätkillä. Suutareilla lisänimi oli *sälli*, joka on lyhennys kisällistä. *Suutarin sällistä* kirjoittaa Ananias Lestinen 1904 *Velikulta*-lehdessä seuraavasti:

Suutarin sälli on suuri herra
ja rahoja paljon se ansaitsee.
Mitäpä siitä jos ryyppää se kerran
ja likkoja hiukkasen halailee.

Suutarin sälli se mestaria noituu
ja oppipoikia pampulla lyö –
Ja viikko se vierii ja vihdoinkin jo koituu
lauantai-ilta ja päättövi työ.

Silloin se karsina kapakkaan marssii
ja puhvettineitiä pussailee.
Ja ryyppää ja räyhää ja laulaa ja tanssii
ja kaikkien kanssa tappelee.

Suutarin sälli se paljon maksaa
ja vapaaviikkoja viettää se myös.
Ja vaikka on nälkä niin juoda se jaksaa,
se viimeisen lestinsä viinaan myö!²⁹⁴

Suutareiden erikoisasemaa ja luonnetta menneenä aikana vahvistaa myös se, että heidät on nähty eräänlaisina *kyläoriginelleina*. Omapäisestä suutarista, Vihtori Lindholmista,

²⁹¹ Esim. Saarinen 2003. Huom. *Heikan Jussilla* oli tuberkuloosi.

²⁹² Salo 1994, 18–19.

²⁹³ Ks. Steel 2013, 99; Pöysä 1997, 64–65.

²⁹⁴ *Velikulta*, 19.5.1904, nro 10, s. 7.

<https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/1004847?page=7>. (Luettu: 30.3.2018.)

1900-luvun alun maalaisyhteisössä on kirjoittanut historian lisensiaattityössä *Kiistämisen rajat* (2009) Sami Suodenjoki.²⁹⁵ Folkloristiikassa Tuija Saarinen on kirjoittanut taasen *Heikan Jussista* eli suutari Juho Mäkäraisestä oman aikansa poikkeusyksilönä.²⁹⁶ Lindholm oli poliittisesti aktiivinen, Heikka taas kuuluisa huumoristaan. Näitä suutareita yhdistää tietty normien rikkominen: molemmat olivat omaleimaisia persoonia ja huomattavia henkilöitä yhteisöissään.²⁹⁷

Nykyaikana suutareita ei voi asettaa stereotypioihin. Suutarin ammatti on muuttunut paljolti kenkien tekijästä kenkien korjaajaksi. Oikeita lapikassuutareita on enää harvassa. Sain haastatella kolmea suutaria. Kaikilta halusin tietää, miten he ovat tulleet suutariksi ja millaisia kenkiä he ovat tehneet. Kysyin myös perinteisistä menetelmistä. Esittelen suutarit siinä järjestyksessä, kun heidät tapasin.

Martti Koljonen (s. 1943) päätyi suutariksi Tuupovaaralla vuonna 1967 pidetyn työllisyyskurssin kautta. Kurssi perehdytti perinteisten jalkineitten valmistukseen. Kurssi oli samoissa tiloissa, joissa suutarinliike toimii edelleen, kauniissa punaisessa 1907 rakennetussa puukoulussa. Jo siis tuolloin 1960-luvulla pieksukengät olivat saaneet perinnekenkien statuksen. Kurssi kesti puoli vuotta, jonka jälkeen Koljonen työskenteli aluksi 10 vuotta toisen palveluksessa samaisella verstaalla. Vuonna 1976 Koljonen otti yrityksen omiin nimiinsä. Kansanomaisten jalkineiden rinnalla hän on tehnyt luonnollisesti myös korjaustoimintaa. Koljonen on 50 vuoden aikana pääasiassa valmistanut lapikkaita ja supikkaita, mutta myös muita perinnekenkiä. Hän kertoi, että 1980-luku oli aktiivisinta aikaa, jolloin hän valmisti tanhuajille vuodessa liki 400 paria supikkaita: *--ja kyl min oon eniten tehny kenkiä, mitä yks ukko suutari. On niitä yli kymmenen tuhatta paria kaikhiaan.* Perinnejalkineiden malli ei ole muuttunut miksiäkään vuosien saatossa. Jos jotakin uutta, niin supikkaat ovat saaneet väriä pintaan. Lapikkaita hän on valmistanut myös huovan ja nahkan yhdistelminä, mutta sekin sopii perinnejalkineeseen. Koljosen suutarinverstaas on ollut myös harjoittelupaikkana useille alan opiskelijoille.

Ari Tylli (s. 1957) on oppinut suutarin taidot isältään. Tylli suutaroi kotonaan Lappeenrannassa. Hän on kolmannen polven suutari: *--samoilla työvälineillä, millä isoisä ja isä ja minäkin vielä teen, että välineet ei oo sillee muuttunu. Singeri, polettava oli isällä.* Tyllillä oli muitakin ammattihaaveita, mutta käsityössä etevä poika peri ammatin isänsä

²⁹⁵ Suodenjoki 2009.

²⁹⁶ Saarinen 2003.

²⁹⁷ Suodenjoki 2009, 59–60; Saarinen 2003.

opissa ja teki jo teini-ikäisenä ensimmäiset kenkensä. Tyllin suutarointi on ollut sesonkiluonteista, koska hänellä on palkkatyö talvisin. Kesät hän suutaroi ja kulkee kesätapah-tumissa, esimerkiksi Kaustisen kansanmusiikkijuhlilla. Tylli siirtää myös taitoaan eteen-päin. Hän kertoi, että 1980–90-luvut olivat vilkasta aikaa kansalaisopistoissa kengän te-ossa. Nykyisin hän on jo useiden vuosien ajan opettanut perinnekengän valmistusta Kan-kaanpäässä Sataedun jalkinealan koulutuksessa. Joinakin vuosina hän on pitänyt myös pieksukurssia Kuusamo-opistolla kesäaikana. Niin ikä hän opettaa kengäntekoa Lap-peenrannan steinerkoululla. Seitsemäsluokkalaiset tekevät käsitöissä kengät ja yhdeksän-nellä luokalla on mahdollisuus tehdä myös lopputyönään kengät. Myös Tyllin oma jälki-kasvu on päässyt perinteisistä taidoista osalliseksi. Tyllin kenkärepertuaari käsittää kuta-kuinkin kaikki edellä esittämäni kengät: paulapieksut, ruojupieksut, lapikkaat, upokkaat ja etenkin supikkaat.

Martti Murto (s. 1943) on itseoppinut suutari, joskin hän kertoo, että hämärä muistikuva oli lapsuudesta, että isä on suutaroinut. Murto perehdytti minua kansantanssin ja kansal-lispukujen yhteyteen. Hänen oma suutarointinsa alkoi nimittäin 1960-luvulla silkasta tar-peesta ja tanhuharrastuksesta Kotkan kansantanssijoissa. Kun eräs tanhutossuja eli supik-kaita valmistanut suutari tuli vanhaksi ja lopetti suutaroinnin, niin Murron täytyi itse alkaa kenkiä valmistamaan. *Sit, mie, että koska isä oli ollut suutari, niin vaikka mie olin ollu pieni, mie olin viiden vanha kun isä kuoli, mut kun mie siitä, ett jos isä on tehny niin kyl minäkin osaan.* –Näin mies tuumaili alkutaivaltaan. Vuosi kului harjoittellessa, kun aluksi ei tuntenut nahkaa. Tanhuharrastuksen puitteissa oli Varalan opistolla erilaisia kursseja. Siellä Murto opiskeli kenkien kaavoitusta. 1970–80-luvut olivatkin sitten aktiivista opet-tamisen aikaa; mies opetti lähes joka viikonloppu aina Hangosta Ruotsin puolelle Piiti-meen. Murto kertoi myös perehtyneensä Kansallismuseon kenkiin ja kenkien historiaan. Hän on valmistanut monenlaisia kenkiä, eniten supikkaita tanhutossuiksi, mutta myös la-pikkaita sekä muinaispuvun ja kansallispukujen kenkiä. Nytemmin Martti Murto viettää eläkepäiviä.

Tieto ja taito on tullut näille taitajille siis eri väyliä, mutta kaikki he ovat osaltaan jatka-neet ammattiperinnettä. Haastattelujen kautta minulle hiljalleen avautui, mikä suutarin työssä on perinteistä. Jokaisella kertojalla on tietysti omat ammattisalaisuutensa. Sain kuulla, että kengällä voi olla jopa sielukin.

3.2. Käsityöperinne: hiljaista tietoa ja narinaa

Esineen tekemisen kautta voi tutustua esineen aineettomaan puoleen. Ennen kuin käsityönä tehty esine saa muotonsa, on tehty monta työvaihetta. Tavoitteeni on hahmottaa kengän valmistukseen liittyvää perinteistä käsityötaitoa. Suutareille käsityö periytyi vanhastaan isältä pojalle tai oppipoika-kisälli-koulutuksen kautta. Teppo Korhonen kutsuu tällaista yksilön varassa sukupolvesta toiseen siirtyvää tietoa *yksilötraditioksi*.²⁹⁸

Pirkko Anttila on kuvannut käsityön olemusta. Käsityö-sana on samaa kantaa kuin sana käsittää eli selvittää jotakin tai oivaltaa käytännön tekemisen kautta. Anttilan mukaan käsityö poikkeaa koneen tekemästä työstä siinä, että käsityötä ohjaa ajatus. Ihmisen ajatus ohjaa kättä, joka tekee työn. Tekijällä on idea esineen muodosta. Jotta haluttuun muotoon päästään, vaatii se tekijältä luovaa ongelmanratkaisua, osaamista ja taitojen hallintaa.²⁹⁹

Käsityöperinteeseen liittyy jatkuvuus sekä toisaalta mahdollinen muutos. Perinne on perintöä, jota olemme saaneet edelliseltä sukupolvelta ja jota haluamme siirtää. Käsityöperinne sisältää käsityönä tuotetun esineen sekä tekemisen prosessin. Käsityöperinteessä yhdistyy näin aineellinen esine sekä siihen liittyvä aineeton käsityötaito.³⁰⁰

En näe tarkoituksenmukaiseksi esittää ohjeita kengän valmistukseen. Voin tuoda esille niitä taitoja, joita suutari tarvitsee. Lapikkaan ja supikkaan ompelu on tallennettu 1980-luvulla kirjaan *Lapikkaan teon opas*.³⁰¹ Kirjassa on esitelty työvälineitä, siinä on havainnekuvia työvaiheista, mutta uskoisin, että pelkän kirjan avulla asiaa tuntematon tuskin saa aikaiseksi kunnollisia kenkiä. Kirja toimii lähinnä muistinvirkistykseenä, jos on jo kokenut kengän ompelusta. Kengän teon työvaiheet, kuten kädentaidot yleensä, vaativat kokemuksella opittua taitoa. Tällaista taitoa kutsutaan *hiljaiseksi tiedoksi*. Hiljainen tieto (*tacit knowledge*) perustuu unkarilaisen Michel Polanyin filosofiaan. Käsitteen on suomentanut hiljaiseksi tiedoksi Hannele Koivunen. Hiljainen tieto on kaiken tiedon perusta. Se on geneettistä, intuitiivista ja kokemusperäistä tietoa. Hiljainen tieto on myös käsien ja ihon aistien tietoa, joka ohjaa toimintaamme.³⁰²

²⁹⁸ Korhonen 1999b, 73–74.

²⁹⁹ Anttila 2015, 248.

³⁰⁰ Luutonen 2014, 95–97.

³⁰¹ Tuomi & Seppänen 1988.

³⁰² Koivunen 1997, 75–80.

Kun suutari alkaa suunnitella kenkiä asiakkaalle, ensimmäinen asia on jalan mittaaminen. Kun vierailin Ari Tyllin luona, niin hän mittasi jalkani. Sanomalehden suikaleeseen perustuva menetelmä merkintöineen vaikutti yksinkertaiselle. Mietin ja ihmettelin, miten suutari säilyttää ja muistaa mittaustuloksensa. Molemmat jalat tuli mitata. Suutarin tekemät kengät ovat siis mittatilaustyötä.³⁰³ Seuraavaksi taitava suutari osaa tarvittaessa muokata kaavoja ja lestejä mittaamiensa jalkojen mukaiseksi. Tarkkaavainen lapikkaan käyttäjä olikin havainnoinut aihetta ja kertoi:

No, Ari Tyllikii, kun se ottaa mitat niin se mittailee jalan --niin sehän teki aina, et se otti sanomalehest sen kaistaleen tämmöstä paperia ja kirjotti siihe, et mistä kohtaa se on otettu jalasta mitta. Ja sen jälkeen, kun se rupes lapi-kasta tekemään niin se, sil oli joitakii lestiä, mitkä sitte oli alle sen mitan, niin sellaset lestit se otti ja pani niinkun fylliä, sellasta pahvista ja nahkasta ja puusta, milloin mitenkin tarvi, niin, siihen kupeeseen pienillä nauloilla taikka millä tahansa kiinni ja teki sen sitten sen lestin sen mukasesti, sen suuruseksi, kun mitä asiakkaan jalka oli. Että ei se ruvennu lestiä, joka ukolle tekemään omaa lestiä. Ja sitten voi sekii olla, että toinen jalka on vähän eri kokonen ku toinen.³⁰⁴

Kengäsaineukset eli nahkat ovat muuttuneet ajan saatossa. Esimerkiksi Koljonen kertoi, että nykyiset nahkat ovat liiankin tiiviitä. Kotona tai nahkaruukissa kasviparkittujen nahkojen aika on ohitse ja nykysuutarit käyttävät pääasiassa teollista parkkinnahkaa. Nahka on rahanalaista tavaraa, joten sen käytön tulee olla taloudellista. Kokenut suutari tuntee nahan venymäsuunnan ja leikkaussuunnan ja käyttää nahkansa taloudellisesti. Nahkan paksuus vaihtelee eri kohdissa vuotaa, joten sekin pitää huomioida. Ennen varsinaista ompelua kengäskappaleiden reunat täytyy ohentaa ompelun helpottamiseksi. Siihen suutarilla on terävä veitsi.³⁰⁵

Seuraavaksi esivalmisteluihin kuuluu ompelulangan valmistus ja liittäminen neulaan. Pellavalangan vyyhteäminen ja pikeäminen pitkin vedoin on nähtävissä vanhassa kansatieteellisessä elokuvassa *Korpilahden suutarista*. Entisaikain työskentelyolosuhteet päreen valossa eivät olleet sitä mitä tänä päivänä. Suutarilla on omat kokemukseen perustuvat rutiiniinsa ja asentonsa.³⁰⁶ Eräs vastaajani muisteli myös isänsä työskentelyä vastaavasta tilanteesta:

³⁰³ Tuomi & Seppänen 1988, 25–26.

³⁰⁴ H4.

³⁰⁵ Tuomi & Seppänen 1988, 10, 36–37; Rytönen 1931, 93–94. Esim Rytönen kuvasi, että vuoden yläpäästä otetaan *akkakengäset* ja häntäpäästä *mieskengäset*, eli nahkat naisten ja miesten kenkiin.

³⁰⁶ Nikkinen & Mäkinen 1937, kansatieteellinen filmi: Isien työt.

Muistan hyvin sen tuoksun, joka talossa oli, kun isä suutaroi. Nahka ja tupakka. Muistan, miten isä mittasi pellavalankaa kartiolta peukalon ja kyy-närpään ympäri ja sen jälkeen pikesi langan nahkapalan väliin laitetulla pikiköntillä vedellen reiluilla vedoilla edestakaisin. Muistan selvästi isän työ-asennon ja miten sivuilta piti pysyä poissa, ettei saa naskalista silmään.³⁰⁷

Näitä arkisia rutiineja ja asentoja voisi verrata *kehon tekniikoihin*, joita Maarit Knuuttila on kuvannut suhteessa keittämisen. Perinteiseen arkityöhön liittyvät liikkeet vaativat kehon hallintaa ja ruumiillista tietoa, joita voi siis ymmärtää hiljaisena tietona.³⁰⁸

Tyyni Vahter tallensi aikanaan seuraavan arvoituksen liittyen käsityöperinteeseen. *Mikä se on kun, sika vettää liinarekkee läp härän, kun mies polvella ite tekee sukkainta?*³⁰⁹ Pikirihmahan se on, suutarin pellavainen pikilanka, joka sian harjaksessa kulkee nahan läpi. Perinteisesti pieksukengät ommeltiin siis pikilangalla ja sian harjaksella. Tätä tapaa noudattivat Martti Koljonen sekä Martti Murto. He esittelivät minulle työvälineitä ja johdattivat tähän merkilliseen neulaan. Sianharjas oli hämmentävä asia minulle, vaikka olin ehkä kirjoissa mainintoja nähnyt. *Mut eihän täs oo mitää neulansilmää?* – ihmettelin. Sianharjaksen kiinnittäminen onkin oma taitolajinsa, johon tarvitsee opetusta kädestä pitäen.

Sianharjaksien metsästykseseen on eri aikoina liittynyt humoristisia piirteitä. Se, mikä nyt on hämmentävää, on joskus muinoin ollut itsestään selvää arkitietoa. Lasten ketjurunon pätkä vuodelta 1886 paljastaa, että ompeluvälineet piti hankkia ennen työhön ryhtymistä:

Hyvä suutar, kaunis suutar, anna sä mull' pieksut.
Ei mä sul pieksui ann', ennenkun sä mulle *harjaksi* tuos.
Hyvä sika, kaunis sika, annas sä mull' harjaksi.
Ei mä sull' harjaksi ann', ennenkun sä mull' jyvii tuos.³¹⁰

Oppipoika juoksi sikakarsinaan jyvien tai perunoiden kanssa lepyttääkseen sikaa ja saadaakseen harjakset. Agraarikulttuurin aikana siat kasvatettiin suuriksi, jolloin oli myös pitkiä harjaksia. Enää pitkiä harjaksia on vaikea löytää. Lea Saikon haastatteleva suutari Koivistoinen kertoi myös sianharjaksista. Jo Koivistoinen aikana, siis 1930–1950-luvuilla, harjaksista oli puute. Koivistoinen oli perinyt sianharjaksista tehdyn pellavaharjan

³⁰⁷ K1.

³⁰⁸ Knuuttila 2006, 29–31.

³⁰⁹ Vahter 1949. 393. MV.

³¹⁰ SKVR VIII. 3307. Perniö 1885.

isältään, joka oli anastanut tämän vaimoltaan. Niinpä Koivistoinen oli nyhtänyt harjaksia pellavaharjasta³¹¹. Suutari Martti Murto kertoi minulle myös hankintakeinoistaan:

Paraimmillaan mie oon yhen kerran: olin maatalousmessuilla. Ja Tampereella olin kurssii pitämässä. Ja siel oli maatalousmessut, niin siel oli isoja karjuja ja mie olin niitten niskakarvoja nyppinny.³¹²

Pääasiassa Murto on kuitenkin hankkinut harjakset villisikatarhalla, kuten suutari Koljonenkin. Pieksun voi toki ommella neuloilla, kuten tehtiin silläkin kurssilla, jossa itse olin. Suutari Ari Tylli käyttää neuloja, kuten hänen isänsäkin oli jo käyttänyt. Tosin Tylli taivuttaa ja viilaa neulan päät mieleisekseen.³¹³ Neulojen suhteen perinteinen menetelmä on siis mahdollisesti muuttumassa, käytännöllisesti siitä syystä, että harjasten hankinta on vaikeaa. Pikilanka perinteisenä ommelaineena oli kuitenkin kaikille yhteistä.

Vaikka minulla oli jonkinlainen ajatus langan pikeämisen merkityksestä halusin, kuulla sen itse suutarin suusta: *Selostappas nyt, mitä tää piki niinkun on?*, pyysin suutari Murtoa. Sain kuulla, että suutarin pikeä on myyty pakkauksissakin, mutta pikeen on ollut omia reseptejään joka suutarilla. Entisaikoina on käytetty tervaa. Murto kertoo muistikuvan isästään: *Mie muistan kun isä teki, niin ihan tätä niin sanottuu rakennuspikee ja sitten parafiinia ja sitten sulatti ne. Piki suojaa lankaa lahoamiselta ja tukkii naskalin*³¹⁴ *teke-
mää reikää.*³¹⁵ Ompeluvaiheessa suutari tekee ensin naskalilla reiän yksi kerrallaan: *Joo, sanottaan että kaksipäisellä ommellaan. Ja siihen syntyy sitten joka tikin väliin sitten solomu. Elikä jos lanka katkiaan, niin sauma ei kyllä katkia. Konesaumahan purkaantuu.*³¹⁶

Myös suutari Tyllin kanssa keskustelimme pikilangasta. Kerroin, kuinka kurssilla ompelimme synteettisellä nylonlangalla. Tähän Tylli vastasi painokkaasti: *No, tuota en mää sitä mitenkään ymmärtäis tuohon perinnetyöhön. Nehän tekee nailonista: siihen ei pysty [saumaa] tekee noin ohkaseks tuota, ett' se [lanka] menee sitt läpitte [reikään].*³¹⁷

³¹¹ Saikko 1973. Kotiseuturetket. MV. Huom. Pellavaharja oli pyöreähkö sianharjaksista valmistettu harja pellavan harjaamista varten. Harjakset valettiin kiinni tuohisupploon kuusenpihkalla. (Ks. Kaukonen 1946, 214–217.)

³¹² H3.

³¹³ H1, H2, H3.

³¹⁴ *Naskali*= puuvartinen, suora tai käyrä piikki, jolla suutari pistää reiän nahkaan (Vuorela 1979, 288).

³¹⁵ H3. Myös Koponen 1974, 150.

³¹⁶ H1.

³¹⁷ H3.

Perinteiseen käsityöhön kuuluu siis nimenomaan pikilanka ja käsin ommellut saumat eri kengän osia yhdistäessä. Esimerkiksi lapikkaan varsissa ja koristeluissa suutarit käyttävät ompelukonetta. Varret ommellaan kuivana, kun ääret ja kauto kastellaan. Nahkan kosteus onkin hyvä esimerkki kosketusaistiin pohjautuvasta hiljaisesta tiedosta: suutari tuntee ihollaan, milloin nahka on sopivaa ommeltavaksi. Kehon hallintaa suutari tarvitsee ommelussa ja apuvälineiden, esimerkiksi polvipuun, käytössä.³¹⁸

Jokaisella suutarilla on tietenkin oma tyykinsä tehdä työtään ja samaan lopputulokseen voi päästä eri teitä. Yksipohjaisen supikkaan ommelussa ilmeni vaihtelua suutareiden kesken. Supikkaan pohjanahan ja ruojuksen voi ommella irrallaan ja venyttää vasta valmiina lestille. Toinen tapa on *pinnata* eli kiinnittää pohjanahka rypyttäen pienillä nauloilla lestille ennen ompelua, jolloin kenkä ommellaan lestin päällä. Näin on neuvottu *Lapikkaan teon oppaassa*, ja näin myös suutari Tylli tekee. Molemmat tavat ovat yhtä oikeita, vaikka pientä erimielisyyttä asian suhteen ilmeni.³¹⁹ Valmiissa lopputuloksessa en ainakaan itse huomannut eroa.

Taaksepäin katsottaessa perinteinen käsityönä tehty tuote on ollut arkinen käyttöesine. Pieksukengät täyttävät perinteisen käsityön kriteerit. Voi tietysti pohtia käsityön aitoutta: onko pellavaisella pikilangalla tehty kansanomaisen kenkä aidompi kuin nylonlangalla ommeltu. Käsityön perinteeseen liittyy jatkuvuuden lisäksi muutos. Marketta Luutosen mukaan muutos on luonnollinen osa perinteisen käsityön prosessia. Aiemmin opitut taidot ja tekniikat jatkavat perinnettä uusissa ilmaisumuodoissa.³²⁰ Kuten jo edellä on ilmennyt, kenkien materiaali on muuttunut käsintehdystä nahkasta tehdastekoiseen. Mahdollisesti myös työvälineet ja lankamateriaalit muuttuvat ja kenkä saa uusia ulkoasuja, vaikka perinteinen kippurainen kärjen muoto pysyy samana.

Kuva 19. Martti Koljosen valmistamia supikkaita uusin ja perinteisin värityksin. Keskimmäiset supikkaat on valmistettu huovasta ja nahkasta.

³¹⁸ Tuomi & Seppänen 1988, 38–48.

³¹⁹ H1, H2, H3. Myös Tuomi & Seppänen 1988, 92.

³²⁰ Luutonen 2014, 95–98, 113. Huom. Moni käsityö on kokenut muutoksen teollisten materiaalien tultua. Harva enää esim. kehrää tai värjää neulelankoja itse. Toisaalta myös näitä vanhoja menetelmiä on elvytetty viime vuosina.

Yli sata vuotta sitten anturallinen, pohjarakenteinen lapikas oli uutuus. Teollinen nahkan-
tuotanto oli tuonut markkinoille vahvan pohjanahkan. Pieksusaappaisiinkin naulattiin
puunauloin uudet pohjat. Puunauloilla naulaaminen siirtyi lapikkaan perinteiseen valmis-
tukseen. Suutari Koljoselta kysyin: *Siekin varmaan käytät sit niit puunauloja? Käytän jos
tehhää nahkapohjalla lapikkaat, niin pitää vahvikkeena käyttää, jäykkä nahka ei oikeen
pelkällä liimalla kestä*, Koljonen perustelee. Nykyisin nahkapohjaan ja kantalappuihin
liitetään usein kumipohja, mutta osa asiakkaista haluaa edelleen lapikkaansa perinteik-
käänä nahkapohjaisena.³²¹

Lapikkaan pohja muodostuu sisäpohjasta ja ulkopohjasta. Kun kenkä on naulattu lestille,
jää äärien reunojen väliin tyhjä tila. Ennen ulkopohjan laittoa, tuo tyhjä tila pitää täyttää
jollakin materiaalilla. Suutari Tylli kutsuu tätä välipohjaa lapikkaan *sieluksi*. Pohjan kan-
tapään puolelle laitetaan usein nykyisin niin sanottu lenkkirauta, joka tukee pohjan raken-
netta. Pohjan yläpäähän eli päkiän alle Tylli laittaa täytteeksi nahkaa.³²²

Lapikkaiden pohjaan on liittynyt mielenkiintoinen erikoisuus, mikä on tunnettu vanhas-
taan, mutta sattumoisin kohdattu myös myöhemmin. Suutarimestari Tylli kertoi:

Kerran yks asiakas soitti tuota, että näis lapikkais on tuota nyt joku vika, ett
nää *narisee*. Mie sanon, et ei se vika ole, et se kuulu siihe. Se oli ihan hä-
millää, kun ei hän pääse hiljaa liikkumaan.³²³

Kengän *narinaan*, *naukuun*, liittyy kaksikin tulkintaa. Tylli jatkaa: *Se oli ennen vanhaa
kun isännät tuli yöjalasta kotiin niin lapikkaat piti jättää ulkorapulle, että ne pääs sisäs
kävelee, ettei talonväki herää*.³²⁴ Ahti Rytkösen mukaan narina oli toivottu asia: *Kenkä-
aineiden tuoja pyysi silloin suutaria panemaan kenkiin **markan eistä naokuva**. Ja suutari
teki työtä käskettyä*. Narina syntyi, kun välipohjan tyhjään tilaan jalkapohjan alle laitettiin
leppä~~narut~~ eli sälöiksi leikatut leppälevyt tai kaksi tuohea tai nahkan palasta vastakkain.
*Kun kenkä sitten vurnusi*³²⁵ *astuessaan, oli saaaja onnellinen ja hän ehkä vertasi itseään
pappiin, joka naukuvassa kengässä kävellä porskutteli kinkerituvan lattialla*.³²⁶

³²¹ H1, Tuomi & Seppänen 1988, 73–78.

³²² H2, Tuomi & Seppänen 1988, 69–72.

³²³ H2.

³²⁴ H2.

³²⁵ *Vurnusi*= *narisi*.

³²⁶ Rytkönen 1931, 98. Myös Koponen 1974, 171.

Toisaalta narina oli kiusallinen ilmiö. Toinen tulkinta narinasta on, että suutari teki lapikkaisiin narinan sellaiselle henkilölle, joka ei kenkiään maksanut tai sitten ihan vain *piruillessaan*, kuten Koljonen asian ilmaisi.³²⁷ Kengän narinan onnistunut tekeminen oli kuitenkin entisaikoina eräs suutarin tärkeistä ammattisalaisuuksista. Jos suutareilla on ollut salaisuutensa, niin jokaisella on ollut myös itselleen ominainen tyyli koristella kenkäänsä. Kysyin Koljoselta, liittyykö kenkien koristeluun jotakin symboliikkaa. *Näkö juttuhan se tietysti on. Joka tekijällä on oma kuviointi. Jotkuhan koristelee hyvinki tiukkaa tuon, minä oon ollu hyvin maltillinen tuossa koristelussa*, hän vastasi.³²⁸ Päätelen, että koristelu on eräänlainen suutarin tavaramerkki.

3.3. Nykyajan oppipoikia

Kansanomainen käsityö on perinteisesti siirtynyt isältä pojalle, äidiltä tyttarelle tai mestarilta oppipojalle. Joskus mestarilla on useita oppipoikia yhtä aikaa. Kaikista ei tule ammattisuutareita, mutta harrastusmainen käsityötaito on tärkeää perinteen jatkumon kannalta. Perinne voi siirtyä näin yhteisöllisesti, kuten entisaikaan illanistujaisissa. Tällaista tapaa voi kutsua *kollektiivitraditioksi*.³²⁹ Nykyisin kenkien tai pukimien valmistaminen ei ole pakollista, kuten talonpoikauskulttuurissa, jolloin kaikki tehtiin itse. Käsitöistä on tullut harrastus, jota toteutetaan ryhmässä käsityökurseilla. Käsitöiden sukupuolittuneisuus on myös muuttunut.³³⁰ Kenkäharrastus vetää puoleensa niin miehiä kuin naisia.

Anna Rauhala on pohtinut käsityöperinteen siirtymistä yhteisöllisesti. Hän on ollut mukana järjestämässä Kansallismuseon neulontakahvila-tapahtumia vuodesta 2015 alkaen. Neulontakahvilat ovat osa museon pedagogista roolia sekä aineettoman kulttuuriperinnön suojelua. Käsityöryhmässä korostuu yhdessä tekeminen ohjaajan avulla, mutta myös yhteisöllinen kokemuksen jakaminen. Ryhmässä on mahdollista oppia lisää perinteisistä tekniikoista ja jakaa tietoa vuorovaikutteisesti luovuutta käyttäen. Rauhala painottaa, että kädentaitoon liittyvää hiljaista tietoa ei opi kuvista eikä neulontaohjeista vaan parhaiten käytännön tekemisen jakamisen kautta. Perinnekäsityö on prosessi, jota Rauhala vertaa

³²⁷ H1, H3.

³²⁸ H1.

³²⁹ Korhonen 1999b, 73.

³³⁰ Vilkuna & Laaksonen 2017, 34–37.

ketjureaktioon. Ketjussa aineellinen ja aineeton taito ja tieto sekä ihmisen toiminta ovat ketjun osina. Jokainen ihminen liittää oman osaamisensa tähän perinteen ketjuun.³³¹

Vastaavasta yhteisöllisestä kokemuksesta on kysymys myös kengäntekokursseilla. Nykyisin kursseja on harvassa. Osa vastaajistani on tehnyt kenkiä samoilla kursseilla kuin joilla itsekkin tein kenkäni eli Saamelaisalueen koulutuskeskuksessa Inarissa. Kuusamo-opistolla on ollut perinnekenkäkursseja. Rovaniemellä on järjestetty kansalaisopistossa parkkinahkakursseja, joilla on ollut mahdollisuus tehdä myös kenkiä.³³² Kurssit ovat suosittuja ja päästäkseen kurssille kannattaa ilmoittautua heti. Inarissa meillä oli kenkäkursille haku, eivätkä kaikki halukkaat päässeet mukaan.

Harrastus yhdistää kädentaitajia uuden oppimiseen. *Kengäntekokurssit eivät ole vain kengäntekoa. Siellä saa uusia ystäviä ja saa olla samanhenkisten käsityöläisten parissa*, kirjoitti eräs vastaajani, nuori nainen.³³³ Perinteen ylläpitämisen ohella käsityöllä on hyvinvointia vahvistavia merkityksiä. Käsityö yhdistää ihmisen osaksi suvun ja kulttuurin jatkumoa. Kehon hallinta, materiaalien ja välineiden sekä ajattelun hallinta, tietojen ja taitojen kehittyminen vahvistavat itsetuntoa ja identiteettiä.³³⁴

Lapsuuden käsityömuistot tuntuvat vaikuttavan myöhempään elämään. Varhaiset käsityökokemukset ohjaavat kädentaitoihin aikuisena.³³⁵ Tämä tulee esille aineistossani, kun miespuolinen kenkäkurssilainen muisteli jo pikkupoikana seuranneensa kyläsuutarin työtä 1950-luvulla:

Vanhemmat oli karjalaisia, sieltä oli suvussa on seppiä ja suutareita, löytyy suvusta sieltä Karjalasta. -- Mie tunsin niitä suutareita, ja en mie ees tajunnu, minkä takii minuu kiinnosti aina suutarin pajajakkaran vieressä istuu ja katella, kun ne kaverit teki.³³⁶

Kyselyissä tiedustelin motiiveja kenkäkurssille osallistumiseen. Kiinnostus perinteiseen käsityöhön yhdisti kaikkia vastaajiani: varsinkin, kun valmistetaan käyttöesineitä. Käsityö on elämäntapa ja omavaraisuus sekä esineiden ekologisuus on tärkeää.³³⁷ Käsityöläisille itsetekeminen, uusien taitojen ja käsityötekniikoiden oppiminen on palkitsevaa ja vaivannäön arvoista.

³³¹ Rauhala 2016, 70–73.

³³² <https://www.opistopalvelut.fi/rovanieni/course.php?t=2421>. (Luettu 1.5.2018.)

³³³ K3.

³³⁴ Pöllänen 2016, 79–83.

³³⁵ Ks. esim. Heikkinen 1997, 32–34.

³³⁶ H6.

³³⁷ K6.

Kenkien tekeminen oli jotain erityistä, hienoa. Hieno taito osata tässä ei-niin-käsityöläisessä ajassa. Kengän valmistuminen on aina palkitsevaa. Näkee oman käden jäljen. Tulee hieno tunne, ehkä hieman ylpeä olo. Jalat nousevat kepeästi omatekoisissa kengissä.³³⁸

Käsityö vaatii ponnisteluja eivätkä materiaalikustannuksetkaan ole ilmaisia. Vastaajistani kaksi miestä läksi Etelä-Suomesta kurssille liki tuhannen kilometrin päähän Kuusamo-opistolle, jolloin kenkämateriaalien lisäksi rahaa kului matkaan, majoitukseen sekä kurssimaksuun.

No, Kuusamoon lähetettiin yhen kaverin kanssa, kun kiinnosti kuitenkin tää kengänteko, että kyl myö nyt jonkun näköset tehään ja sitten mentiin sinne ja tehtiin. Ne on paulakengät noi, ja vähän sävelletty se paulakenkä. Ja joka sauma, joka tikki: enstee pikilanka tehtii ja sen jälkee nahkaa, mittoja tietysti otettiin. -- jälki on ruovia, mutta se on sivuseikka, se on ainakin niinku omatekonen.³³⁹

Kenkien ompelu on kohtuullisen raskasta käsityötä ja vastaajani kertoi, että ompeli paulapieksujaan *Buranan* voimalla, kun niveliä särki.³⁴⁰ Itsekin muistan, kuinka käsi oli kiipeänä monta viikkoa sadan tunnin uurastuksen jälkeen.

Itse ompeluhan on fyysistä työtä. Sormet ja kämmenet ovat koetuksella. Itse olen kokenut, että tärkein asia on ollut omaksua miten rypytytys (*kuupiminen*) vaikuttaa muotoon. Sen kun ymmärtää, moni asia helpottuu. Pieksujen teossa pohjan kiinnittäminen on oma taitolajinsa. Muuten itse ompelu on suhteellisen yksinkertaista. Pitää vain muistaa yrittää tasalaatuisen ompeleeseen.³⁴¹

Monen tavallisemman käsityön rinnalla kengänteko oli jotakin erityistä, josta saattoi ylpeillä, kuten itse esitellessäni kenkiä tädilleni. *Se on taito, jota ei monellakaan ole enää hallussa. On myös hienoa kulkea itsetekemissään kengissä.*³⁴² Vaikka pieksut tai lapikkaat ovat muotonsa puolesta samanlaiset, niin kenkään voi jokainen tehdä oman persoonallisen leimansa. Eräs vastaaja kertoi kurssikokemuksestaan:

[Tein] pieksut (lapikkaat) joissa on lyhyet varret. Käytin ilttiin ja varteen paksua sisnää, jota teimme aiemmin koulussa, muut osat oli tavallista kenkänahkaa (nauta) ja pohjat oli kaikilla samaa materiaalia. Molempiin ken-

³³⁸ K4.

³³⁹ H6.

³⁴⁰ H6.

³⁴¹ K6.

³⁴² K2.

kiin piirsin nahkapiirtimellä kuvan elämänpuusta, joka oli mukaeltu karjalaisista käspaikoista tuttua etupistokirjontaa, kuviota ei voi huomata kuin lähemmin tarkastellessa.³⁴³

Sen lisäksi, että kenkäkurssseja on nykyisin harvassa, niin kengän teolle on muitakin esteitä. Harrastuneisuus jää helposti yhteen kurssiin, sillä kenkien tekoon tarvitaan lestit, monenlaisia työkaluja sekä avarat työtilat. Näin ollen jatkaakseen perinnettä, suutarointi vaatii taloudellisia panoksia, sillä lestit ja materiaalit ovat kalliita.

Siihen tarvitaan paljon välineitä, mitä minulla ei ole, jos olisi paikka ja välineet missä tehdä niin tekisin. Jos olisi kurssi osallistuisin mielelläni, mutta en ole törmännyt yhteenkään kurssiin täällä Keski-Karjalassa.³⁴⁴

Osa kenkäkurssilaisista on hankkinut välineitä ja jatkanut kengäntekoa. Nuori käsityöläisnainen kertoi jatkaneensa kengäntekoa omatoimisesti sekä pitäneensä lähipiirille kurssiakin: *Muutamat kengät olen tehnyt tilauksesta -- Pidin lähipiirilleni kenkäkurssia. Opilaita minulla oli 10. Työn täyteinen viikko.*³⁴⁵ Vaikuttaa siltä, että innostus poikii uutta innostusta, mikä on perinteen jatkumisen kannalta tärkeää. Myös käsityöläisten verkostoituminen auttaa perinteen viemistä eteenpäin.³⁴⁶ Esimerkiksi Kuusamon kurssilla käynyt mies kertoi, että tuon kurssin jälkeen kurssilaiset perustivat ryhmän sosiaaliseen mediaan ja järjestivät myöhemmin supikaskurssin:

Se oli sitte sitä samaa porukkaa, kun oli siellä kurssilla, niin me perustettiin sellanen facebook-ryhmä *Kenkäsuutarit*, sitte ja tuota on pidetty sitä kautta yhteyttä. Ja sitte haluttiin, että Ari pitää meille supikaskurssin.³⁴⁷

Pieksuukien tekemisen perinne on hyvin pitkä ja ulottuu vähintäänkin 1700-luvulle. Marketta Luutosen mukaan satoja vuosia vanhoja perinteisiä käsityötaitoja on vaikea palauttaa, jos osaamisen perinne katkeaa.³⁴⁸ Jotta pieksuukien ompelemisen taito olisi turvattu harrastuksenomaisesti tulevaisuudessakin, niin enemmän mahdollisuuksia oppimiseen toivoisi. Ei ole oppipoikia, jos ei ole mestareita, siksi perinnekenkien valmistuksen opetus on suutarikoulutuksessa tärkeää.

³⁴³ K2.

³⁴⁴ K2.

³⁴⁵ K4.

³⁴⁶ Ks. Marsio 2017 18–19.

³⁴⁷ H5.

³⁴⁸ Luutonen 2014, 96. Ks. myös Rauhala 2016, 71.

4. PERINTÖ

4.1. Identiteetti, persoonallisuus ja perinneviesti

*Lapsuudesta muistan, että meillä pidettiin lapikkaita. Ne olivat mukavia käyttää. Yläasteelle siirryttäessä ne eivät enää olleet muodikkaita enkä sen jälkeen niitä pitänytkään kuin vasta aikuisiällä.*³⁴⁹

Kansanomaisten kenkien perinteen jatkumon kannalta haluan tuoda esille kenkien käytön merkityksiä nykyaikana. Lapikkaat olivat muodissa 1970-luvulla. Minullakin oli kouluikäisenä sellaiset talvijalkineina, joskin teollisesti valmistetut. Ne olivat ihan passelit³⁵⁰ talvijalkineet lapsena, mutta teini-iässä ne olivat jo liian erikoiset. Teini-ikäisenä lapset haluavat näyttää samalle kuin muutkin ikätoverinsa.³⁵¹

Harvemmin Etelä-Suomessa nykyisin kippurakärkisiä näkee, paitsi supikkaita kansallispukujen kanssa. Kerran opintojeni aikana Helsingissä havainnoin Mikonkadun kulmauksessa nuoren naisen ylittämässä tietä lapikkaat jalassa. Nopealla silmäyksellä päättelin, että kengät saattoivat olla peräti suutarin valmistamat. Mielikuvissani näin *lapikasnaisen* persoonallisena, ehkä hieman ekologisena tyyppinä. Arkiajatteluni voi toki olla väärässä. Havaintoni kertoo kuitenkin siitä, että pukeutumiseen liittyy aina viesti.

Pukeutumalla voimme kommunikoida niin itsemme kuin ympäristömme kanssa. Voimme ilmaista identiteettiä, sosiaalisia suhteita tai ryhmään kuulumista. Pukine, tässä tapauksessa kenkä, voi kieliä rekvisiittana erilaisista rooleista, ilmaista makumieltymyksiä tai olla osoituksena käsityötaidosta. Pukeutuminen on eri aikoina viestinyt myös yhteiskunnallisesta asemasta.³⁵²

Suutari Tylliltä kysyin, millaiset ihmiset perinnekenkiä ostavat. *Se täytyy olla vähän semmonen taiteesta ymmärtävä. -- Ootko taiteesta ymmärtävä?*, kuului vastakysymys. Hämästelinkin ja nauroin, enpä tuohon osannut vastata. Kaikki tiedonantajani olivat jollain tavalla käsityöläisiä, mahdollisesti taiteilijoitakin. Heitä yhdisti kiinnostus kulttuuriin ja perinteeseen. Tahdoin selvittää, millaisissa tilanteissa he kenkiään käyttävät.

³⁴⁹ K6.

³⁵⁰ *Passeli, passelkenkä*, on myös eräs kenkien nimitys Lavansaarelta ja Seiskarista (Vuorela 1979, 324). Kansankielessä passelilla tarkoitan sopivaa.

³⁵¹ H2, Olsson 2011.

³⁵² Lönnqvist 1979, 21–23; Luutonen 2007, 78–99; Woodward 2007, 119–123; Roivainen 2016, 208. Roivainen siteraa Helstiä (Helsti 2006, 192).

Suurin perinnekenkien ostajakunta on kansantanssin harrastajat, tanhuajat, jotka ostavat supikkaita. Haastatteleman suutarit kertoivat 1980-luvun *tanhuboomista* sekä aktiivisesta supikkaiden ompelun opetuskaudesta kansalaisopistoissa.³⁵³ *Supikkaita, silloin 80-luvulla sai tehdä niin paljon kun vain kerkesi. Tanhuseurat ostivat silloin. Sitten tuli 90-luvun lama niin menekki loppu kuin seinään.*³⁵⁴ Koljonen kertoi, että aiemmin tanhuseurat saivat avustuksia valtiolta sekä kunnilta ja tilasivat supikkaita varastoon. Kun laman myötä avustukset loppuivat, väheni supikastilaukset suutarilta.

Kansanomaisia jalkineita käytetään niin arkena kuin juhlassa. Arkena kengät ovat käytössä ihan tavallisten vaatteiden kanssa, mutta juhlassa supikkaat kulkevat kansallispuvun kanssa. Kun kansantanssi ja käsityöläisyys on elämäntapa, supikkaiden käyttö voi olla hyvinkin arkista.

Lapsena [pidin] aikalailla aina. Juuri nyt miulla ei ole sopivia supikkaita, mutta kunhan isä taas tekee sellaiset, käytän niitä kansantanssissa sekä sisäjalkineina. Jos isä tekee useammat, saatan raaskia ottaa kesäkengiksi yhdet.³⁵⁵

Eräs vastaajani oli saamelainen, jolloin hän mainitsi pieksujen soveltuvan myös *gáktin* eli saamenpuvun kanssa käytettäväksi.³⁵⁶ Koska kengät ovat käyttöesine, niitä haluttaan käyttää eikä säästellä, kuten seuraava mies kertoo: *Enimmäkseen [käytän] arkitilanteissa. Olen ajatellut niin, että kengät ovat käyttöä eikä koristautumista varten.*³⁵⁷ Arkisesta käytöstä kertoo myös nuori käsityöläisnainen seuraavaa:

Vuotakengät ovat olleet jalassani monissa hienoissa kokemuksissa, niin linnunpyynti ja kalastusreissuilla Itä-Lapissa kuin käsitöiden myyntireissuilla erilaisilla markkinoilla ja messuilla. Arjessa samat kengät ovat kotikenkinä. Ja kestävät hyvin.³⁵⁸

Pukeutuminen viestii ihmisen identiteetistä. Identiteetin käsitettä ovat määritelleet muun muassa sosiologi Stuart Hall (1999) sekä materiaalisen kulttuurin tutkija Ian Woodward (2007). Identiteetti-käsitteessä keskeistä on ihmisen minuus: Kuka minä olen? Identiteettiä rakennetaan eroavaisuuden kautta. Identiteettiin kuuluu sosiaalinen ryhmään kuuluminen sekä ihmisen itsensä identifiointi omaksi egokseen. Identiteetti voi myös vaihtua

³⁵³ H1, H2, H3, Huom. myös *Lapikkaan teon opas kirja* asettuu 1980-luvulle (Tuomi & Seppänen 1988).

³⁵⁴ H1.

³⁵⁵ K1.

³⁵⁶ K7.

³⁵⁷ K6.

³⁵⁸ K3.

ja olla tuotettua hetkittäin, jolloin voi puhua erilaisista rooleista.³⁵⁹ Vaikka pieksukengät ovat olleet käytössä arkisissa tilanteissa, kuten edellä, kengät ovat myös avainasemassa erityisen roolin muodostuksessa. Käsityönä tuotettu esine voi viedä viestiä myös käsityötaidosta. Kun käsityöläinen lähtee markkinoille, edustaa hän pukeutumisellaan omaa osaamistaan ja astuu tietoisesti pukeutumisvalinnoillaan käsityöläisen rooliin.³⁶⁰ Nykyisin onkin paljon tapahtumia, joissa teemana on historia. Tällaisia ovat esimerkiksi keskiaikatapahtumat ja vanhanajan markkinat. Nämä tuovat uusia käyttömahdollisuuksia kansanomaisille asusteille.

Kuusamon kenkäkurssilla käyneet puukkomiehet tekivät omat paulapieksunsa identiteettiinsä ja puukkoharrastukseensa sopiviksi. Kenkien värjäykseen he käyttivät luovuutta, toisaalta sitoutuen puukon tupen väriyksen traditioon:

Joo, no kato me oltiin sit: se värjäyshän ei ollu ihan perinteinen ensinkää. Mut kato kun myö ollaan puukkomiehiä ja Kainuun, se maakunta-puukko on se Tommi. Ja siinä on musta ja punanen siinä Tommin tupessa ne värit. Niin mie sanoin [kaverille], et nyt kun me ollaan Kuusamossa ja myö ollaan täällä Tommin syntysijoilla, niin tehää kengät ja ristitään itte ne Tommiks.³⁶¹

Kuva 20. Kuusamossa tehdyt paulapieksut Kainuun tommipuukon väreissä.

Nämä miehet saivat persoonalliset paulapieksut itseään ajatellen. Edellinen kertoja oli seppä. Tietysti kyselin, onko hänellä rooliin sopivia muita asusteita. Hän ei tunnustanut ottavansa tietoisesti roolia, mutta kertoi kuitenkin, että joissain tapahtumissa hän pukeutuu entisajan ammattikunnan mukaisesti:

Ei, kato kyllä se on noitten perinnejuttujen kans, mul on kato sellanen rohdinpaita, niin kun sepällä kuuluu ollakki, semmonen löysä, nii ja sit jotkun

³⁵⁹ Hall 1999, 9–28; Woodward 119–123.

³⁶⁰ K3; H1; H6.

³⁶¹ H6.

tummat housut siellä alla. -- Ei mulla roolia sillä tavalla, mut seppänä oon ollu nuissa [tapahtumissa]: *Hamina Tattoo* aikana olin tuolla.³⁶²

Pukeutuminen perinnekenkiin on tilannesidonnaista. Arkiroolista voi vaihtaa esittävään rooliin, kenties toiseen identiteettiin. Nykyisessä kuluttavassa elämäntavassa meillä on varaa valita erilaisia kenkiä tilanteen ja vuodenajan mukaan. Suutari Murto arvioi lapikkaan käytön vähentyneen Etelä-Suomessa siitä syystä, että lapikas on selkeästi pakkaskelin jalkine ja nykyiset talvethan ovat hyvin loskaisia.³⁶³ Käsityönä tehtyjen lapikkaiden tai supikkaiden hinta on myös yli puolet korkeampi kuin teollisesti valmistettujen jalkineiden. Siinä mielessä mikä tahansa teollinen jalkine on huokeampi hinnaltaan.

Käsityönä tehdyn esineen voi kokea olevan kestävä tuotantoa. Kestävällä kehityksellä ajatellaan sitä, että kulutusratkaisumme eivät rasita kohtuuttomasti luontoa. Voi myös pohtia esineen taloudellista kestävyyttä suhteessa esineen yksilöllisyyteen.³⁶⁴ Suutari Tylli kertoi lapikkailleen käyttöiäksi noin 30 vuotta. Nykyisin se tarkoittaa tietysti sitä, että välillä pidetään muita kenkiä ja että kenkiä hoidetaan huolella ja korjataan. Ostaessa kenkä on kallis³⁶⁵, mutta käsityötuotteen voi nähdä ikänsä ja ekologisuutensa puolesta osana kestävä kulutusta³⁶⁶:

Se tulee tänä päivään tuo perinteisen talvijalkineen teko, se tulee, näillä vanhoilla menetelmillä, laskee kaikki työtunnit ja niille sen hinnan, niin vaikka niin se on moninkertanen, kymmenkertanen, se käyttöikä niin, se on niinku hankittaessa sitte niin kallis --

Useissa vastauksissa tuli esiin sana *persoonallisuus*. Käsityönä tehty jalkine yhdistetään taiteellisuuteen ja persoonallisuuteen. Ajatus persoonallisuudesta tuli esille niin suutari Tyllin arvioimana kuin kenkien käyttäjien sanomana.³⁶⁷ Bo Lönnqvist on kirjoittanut *folklore*-muodista, johon itse yhdistän persoonallisuuden. Lönnqvistin mukaan *folklore*-muoti liittyy kansallispukujen arvoihin. Hieman eksoottinen pukeutuminen voidaan

³⁶² H6.

³⁶³ H3.

³⁶⁴ Luutonen 2007, 138–139.

³⁶⁵ Aikuisen miehen lapikas Tyllillä maksaa noin 1000 euroa. Koljosen lapikkaat olivat hieman huokeampia, mutta hän oli lopettelemassa toimintaansa. Kenkäkurssilla, johon itse osallistuin, pelkkiin materiaalikustannuksiin kului noin 100 euroa. Supikkaat maksavat noin 80–200 euroa. Niissä ei ole vartta, joten materiaalin osuus on pienempi.

³⁶⁶ Luutonen 2007, 134–141.

³⁶⁷ H2, K1, K5.

nähdä persoonallisena.³⁶⁸ Persoonallisuutta voi pohtia suhteessa makuun, esineen esteetiikkaan, mutta myös elämäntapaan sekä ammattiin, jossa käsityö on läsnä, kuten seuraavassa:

Sen lisäksi minulle merkitsee käsityö ja kansanperinne, jotka molemmat rinnastuvat miulla myös persoonallisuuteen. Jalkineet yhdistyvät myös työhöni, sillä kudon ja ompelen kansallispukuja ja näiden jalkineiden mallit ovat suunnilleen samoilta ajoilta ja osassa kansallispukuja jalkineina on näitä nahanvärisiä lapikkaita, pieksuja, kurpposia tai lipokkaita/supikkaita.³⁶⁹

Ensimmäinen haastateltavani oli kotoisin Etelä-Karjalasta, mutta läksi aikuisiällä Lappiin. Tämä mies, käsityöyrittäjä, kulutti ahkerasti lapikkaanpohjia työuransa aikana. Ensikosketuksia Lappiin hän otti tanssilattialla Ivalon Laanilassa:

Ensimmäiset lapikkaat, mitä rupesin käyttämään niin olivat kun ensimmäisiä kertoja kävin Lapissa, niin huomasin, että siellähän Laanilan lattiallahan oli kova sana kun oli lapikkaat jalassa, niin miehän, kaivoin kai, jo isän tekemät, käytetyt lapikkaat, että, ja niis ei ollu kääntövarsia. Niin, ja kyllähän niillä hyvin polkkaa tanssi.³⁷⁰

Tässä toteutuu tutkielmani nimi: *Lapikasta lattiaan!* Myös itse joskus kävin Lapissa tansseissa tekemäni lapikkaat jalassa, eikä tarvinnut seinäruusuna istuskella. Poikkeavat tanssikengät herättivät huomiota. Edellä mainitulla miehellä ensimmäiset lapikkaat olivat isän peruja. Lapikkaista tuli vuosikausiksi osa hänen persoonallisuuttaan ja käsityöläisen identiteettiä. Mies kertoi käyttäneensä yrittäjäuransa aikana liki kymmenet lapikkaat.³⁷¹

Havaintojeni sekä aineistojeni kautta sain todeta, että perinnehengät herättävät huomiota katsojissa. Kansanomaiset kengät kommunikoivat ja herättävät keskustelua. Kenkiä kommentoidaan ja niistä kysellään. Kengät herättävät muistikuvia menneestä:

Olen monesti, lähinnä kehuja ja ihmettelyäkin välillä. Ihmiset kertovat myös muistoistaan kun ovat käyttäneet saman tyyppisiä kenkiä itse aikoinaan. Niitä ihaillaan usein.-- Isoukkini oli ilmeisesti kengäntekijä ja suutari, hänen tekemiään kenkiä ei ole säästynyt ja luultavasti ne onkin myyty kaikki, suutarin lapsilla ei ole ollut kenkiä tai ainakaan hänen tekemiään kenkiä.³⁷²

³⁶⁸ Lönnqvist 1979, 141.

³⁶⁹ K1.

³⁷⁰ H4.

³⁷¹ H4.

³⁷² K2.

Kengät liittävät käyttäjiään perinteeseen, osaksi kulttuuria. Kulttuuria ei juurikaan määritelty, koska en sitä kysynyt. Otaksun, että kulttuurilla ajateltiin suomalaista kansankulttuuria, josta Toivo Vuorela ja Ilmar Talve ovat kirjoittaneet, siis sitä talonpoikauskulttuuria, josta pieksukengät ovat lähtöisin.³⁷³ Marketta Luutosen mukaan perinne on avain menneisyyteen. Perinne on osa kulttuuri-identiteettiä, joka yhdistää sukupolvia toisiinsa.³⁷⁴ Perinnetietoisuus ja persoonallinen pukeutuminen on tärkeää kengän käyttäjälle. Kenkien käytössä yhdistyy aineellinen ja aineeton viesti, jota voi ajatella perinneviestinä. Perinneviesti muodostuu muun muassa tekemisen traditioista sekä esineen käyttämiseen liittyvistä arvoista, funktioista ja merkityksistä.³⁷⁵ Kenkien käyttö voi viestiä osaamisesta ja ammatillisesta roolista. Kysyin pieksukenkiin ja lapikkaisiin liittyvistä merkityksistä:

Kulttuuri tietinkin. Lapissa ollessani [enemmän], vieläkin täällä [Savossa] myös. Olenhan ne [kengät] Lapissa tehnyt. Tanhukenkiin myös kuuluu kulttuuri. Persoonallisuus ja työn puolesta kuului myös osata tehdä ja käyttääkin. Esimerkkinä!³⁷⁶

Esimerkki kertoo, että kenkiä käytetään tietoisesti perinneviestin ominaisuudessa. Tämä käsityönopettaja toivoo näyttävänsä esimerkkiä pukeutumisellaan nuoremmalle sukupolvelle ja vievänsä eteenpäin käsin tekemisen ja pukeutumisen traditiota.

4.2. Pieksukenkien materiaalisuus ja henkisyys

Viipotin lapsena kaikki kesät *tossuissa* eli supikkaissa/lipokkaissa. Kipaisin ensin vesilätäkön läpi, jonka jälkeen tossut olivat kuin toinen iho, eikä niitä tuntenut jalassa ollenkaan. Isä teki miulle myös lapikkaat parina talvena, mutta niistä en pitänyt niin paljoa, muistan, että ne olivat kamalan kylmät.³⁷⁷

Edellisessä sitaatissa yhdistyy tuntoaistimus ja muisto isän tekemisestä. Kenkien alkupeäinen tarkoitus on jalkojen suojaaminen erilaisissa sääolosuhteissa. Jo yli sata vuotta siten pieksukenkiä perusteltiin niiden terveellisyydellä muotikenkiin nähden.³⁷⁸ Kengän muoto on säilynyt. Siksi, kysyin onko kippuraisella kärjellä tänä päivänä enää mitään

³⁷³ Vuorela 1975; Talve 1979.

³⁷⁴ Luutonen 2014, 96–97.

³⁷⁵ Ks. Korhonen 1999b, 63–66. Korhonen on esittänyt kaavion perinneviestin muotoutumisesta. Kaavio on aineelliseen kulttuuriin laadittu sovellus J. Pentikäisen suullisen perinneviestin näkökulmista.

³⁷⁶ K5.

³⁷⁷ K1.

³⁷⁸ Suomen terveydenhoito-lehti, 1.6.1895, nro 6, s. 6

<http://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/878033?page=6>. (Luettu 6.11.2017.)

merkitystä. *No, se on perinne juttu se!*, vastasi suutari Koljonen.³⁷⁹ Kengän kärjen funktio hiihtämisen kannalta on jäänyt melkein historiaan, joskin suutari Murto kertoi hiihtävänsä lapikkaissa mäystinsuksilla. Kippurainen kärki on typistynyt historian kulussa vain muistoksi menneestä. Tavallaan kippurakärki antaa tilaa varpaille. Ari Tylli puhui minulle kenkien terveydellisistä näkökohdista. Nahkakenkien tärkeä ominaisuus on se, että ne eivät hikoile.³⁸⁰ Nahka hengittää ja käytössä se mukautuu käyttäjälleen sopivaksi:

Joo, katoku se muotoutuu jalkaan niinku. -- Etku, näit on on tänäpäivään, tos, kun mie oon koulumaailmas opettajan niin, sehän on menny ihan pilolle tuo [jalka] kun, sehän on samat *lenkkarit* kesät talvet. Niissä ei jalka saa mitään tukee. -- Sittehan se: aattele, kun nää lapset on sielä lähellä eläkeikää niin, minkälainen jalka on sitte?³⁸¹

Päivi Roivainen on lähestynyt lasten vaateesta materiaalisena kulttuurina. Materiaalisuuteen liittyy moniaistisuus. Kosketusaisti, vaateen tuntu, materiaalin miellyttävyys iholla on ollut tärkeää lasten vaatteuksessa. Roivainen kirjoittaa ihon ja vaateen vuorovaikutuksesta.³⁸² Myös nahkajalkineessa materiaalisuus, jalkineen tuntu on tärkeää. Mukavuus voi selittää myös kengän käyttöä. Edellä olen käsitellyt kenkää näköhavainnoin. Entisäikana kenkiä saattoi havaita myös kuuloaistin perusteella kenkien narinana. Halusin vielä tietää, miltä kengät tuntuvat jaloissa tai mitä mielikuvia ne herättävät. Saatoin siis kysyä: *No, kerroppa, miltä noi kengät tuntuu jalassa?*

Alun kovuuden jälkeen aito nahkakenkä muokkautuu juuri omaan jalkaan sopivaksi ja on siksi mukava käyttää. Matala varsi tekee sen, että kenkiin on helppo ”hypätä”.³⁸³

Nahkakenkä on aluksi kova, mutta ajan saatossa nahka pehmenee. Eräs kertoja toteaa, että: *Kun kävelee niin ihan kun ei ois kenkiä jalassa ensinkään.*³⁸⁴ Nahkaa materiaalina luonnehdittiinkin toiseksi ihoksi.³⁸⁵ Yksi vastaajani oli tehnyt saamelaisten vesikengät eli vilkkimet, jotka ovat yksipohjaisten paulapieksujen kaltaiset. Mies kertoi tehneensä kengät ilman lestiä, mutta siinä tapauksessa niitä täytyy ajoittain pitää villasukan kanssa jalassa, ettei nahka kutistu liikaa. Hän kuvaa valmiita vesikenkiä paljasjalkakengiksi:

Vesikengät taas ovat aivan mahtavat kun niissä ei ole erillistä pohjaa. Ne ovat kuin paljasjalkakengät ja niinhän ne ovatkin. Niissä haittana tietenkin

³⁷⁹ H1.

³⁸⁰ H2.

³⁸¹ H2.

³⁸² Roivainen 2016, 239–271.

³⁸³ K4.

³⁸⁴ H6.

³⁸⁵ K1.

on, että niiden käyttö hiekka- tai varsinkin asfalttiteillä kuluttaa pohjat todella nopeasti.³⁸⁶

Tuntoaistin lisäksi materiaalisuuteen voi liittää eräänlaista maagisuutta, henkistä näkökulmaa. Materiaalisen kulttuurintutkija Jane Schneider on kirjoittanut pukeutumisen henkisestä ominaisuudesta, *spiritualiteetista*. Esineisiin voi liittyä elämäkertoja, kokemuksia, muistoja menneestä tai esi-isiin liittyviä myyttisiä assosiaatioita.³⁸⁷ Omien isovanhempien juuret kulkevat kengissä, kuten tällä nuorella naisella:

Tuntuu hyvältä käyttää isomummoni vanhoja supikkaita ja lapikkaita, hän oli pitänyt niitä todella hyvin, varmasti vain pyhänä/ kaupungille mentäessä, minun käytössäni ne ovat kuluneet. Isoukkini oli ilmeisesti kengäntekijä ja suutari, hänen tekemiään kenkiä ei ole säästynyt ja luultavasti ne onkin myyty kaikki, suutarin lapsilla ei ole ollut kenkiä tai ainakaan hänen tekemiään kenkiä.³⁸⁸

Materiaalisiin arvoihin voi ajatella esineen ekologiset ominaisuudet. Jo esihistoriassa jalkineita tehtiin niistä materiaaleista, joita oli saatavana.³⁸⁹ Kansanomaiseen kengän materiaali on ollut perinteisesti nahka. Myöhemmin pieksukenkiä on tehty myös villahuovasta joko yksin tai nahkaan yhdistäen. Lapikkaiden ilttiin on käytetty jopa kalannahkaa.³⁹⁰ Joka tapauksessa kenkien materiaalit ovat olleet luonnonmukaisia, mikä on tänäkin päivänä käyttäjälle tärkeää:

Kyllä minulle tuotteen alkuperä tuo lisäarvoa. Lisäksi luonnonmateriaalit ovat tärkeitä, vaikkakin kengissä on kumipohja. Olen luonnonläheinen ihminen ja minulle on tärkeää näyttää se myös pukeutumisella.³⁹¹

Kengissä yhdistyy ekologisuus sekä juurten etsintä. Nuori nainen Pohjois-Karjalasta tulkitsee kenkiensä asemaa suhteessa omaan elämäänsä. Hänellä lapikkaat ja supikkaat ovat kulkeneet suvussa. Hän viihtyy perinnejalkineissa ja käyttää myös tuohivirsuja. Käden-taito, itsetehdyt kengät, sitovat hänet sukupolvien ketjuun sekä luontoon:

Kengätkin voi sisältää omanlaistansa syvempää symboliikkaa, en oikeastaan ole tätä tietoisesti ajatellut muuten kuin nyt. Mutta ehkä tähän elämäni olen tällaiset kengät valinnut, että pysyisin kiinni maassa ja maanläheisessä elämässä ja tiettyjä perinteitä vaalivana. Olen sellaista nykyaikana yleistä sorttia, jolta katoaa niin herkästi kosketus maanpintaan. Itsetehdyt kengät

³⁸⁶ K6.

³⁸⁷ Schneider 2012, 204. Ks. myös Lönnqvist 1979, 9–10.

³⁸⁸ K2.

³⁸⁹ Ks. esim. Lönnqvist 1979, 25–32.

³⁹⁰ K5.

³⁹¹ K3.

koen hyvin juurruttavana asiana, tuntuu että tarvitsen juuri sellaiset että pysyisin paremmin maanpinnassa kiinni.³⁹²

Oma kokemukseni oli hieman samanlainen. Tosin tulin tietoseksi Antti-ukin suutaroinnista vasta sen jälkeen, kun itse olin tehnyt kengät. Esineisiin liittyy nostalgiaa ja tunteita. Esineiden kautta voimme etsiä ja löytää omia juuriamme.³⁹³ Palatakseni vielä kenkien tuntoaistimuksiin, lainaan Ari Tyllin mainoslauseita, joka sopii mainiosti tähän: *Suutarin tekemissä kengissä on aina juhannus*.³⁹⁴ Materiaaliltaan ekologinen ja suunnittelultaan jalkaa muotoileva kenkä viestii monisatavuotista perinnettä ja kestävästä muotoilusta.³⁹⁵

4.3. Kansanomaiset kengät menneisyyden ja tulevaisuuden perintönä

Perintö voidaan nähdä henkilökohtaisena tai kollektiivisena. Perinnön viralliseen määrittelyyn liittyy *tietoinen* säilyttäminen ja perinteen siirtäminen vanhemmalta sukupolvelta jälkipolville. Kulttuuriperintö eroaa perinnöstä siinä, että kulttuuri on aina kollektiivista. Virallinen kulttuuriperintö on institutionalisoitua eli poliittisen sopimuksen mukaista. Tällainen kulttuuriperintö on julkista ja yhteisöllisesti tunnustettua. Kuitenkin voimme kohottaa minkä tahansa tärkeän asian omaksi kulttuuriperinnöksemme. Kulttuuriperinnön ohella puhutaan *kulttuuriperintöprosesseista*. Kulttuuriperintöprosessilla tarkoitetaan tapahtumaketjua, jossa yksilö, yhteisö tai instituutio valitsee jonkun menneisyyden jättämän jäljen, vaalii ja tuottaa sitä tietoisesti omana kulttuuriperintönään.³⁹⁶ Kansanomaisien kenkien näkyvyyttä edustaa ja edistää prosessit, jotka eivät ole välttämättä tietoisia eivätkä virallisia. Kuitenkin nämä prosessit ovat työllistäneet suutareita ja tallentaneet entistä aikaa. Menneisyyttä on tulkittu esimerkiksi elokuvissa.

Pieksukengät ovat kuuluneet kotimaisten elokuvien puvustukseen ja näin rakentaneet osaltaan menneisyyden kuvaa. Tytti Steel on käsitellyt elokuvaa kansatieteen lähteenä tutkiessaan sataman herättämiä mielikuvia. Elokuva sopii kulttuuristen prosessien ymmärtämisen, vaikka siinä todellisuuden ja fiktion raja hämärtyy. Fiktiivinenkin tuotos voi

³⁹² K2.

³⁹³ Ks. Roivainen 2016, 264.

³⁹⁴ H2.

³⁹⁵ Luutonen 2007, 138.

³⁹⁶ Lillbroända-Annala 2014, 19–31; Tuomi-Nikula, Haanpää & Kivilaakso 2013, 12–120. Ks. myös Blake 51–53.

kertoa menneestä ja kulttuurisista konteksteista. Keskeistä on, mitä kuva-aineistoista etsii, mitä aineistolta kysyy.³⁹⁷ Elokuvasta voi havainnoida esineitä, mutta lähiluku juoksevista kuvasta on hankalaa. Edellä olen jo maininnut tukkilaisiin liittyviä elokuvia, joista niistäkin voi havainnoida aikalaispuvustusta. Seuraavat elokuvat vievät vielä uusiin konteksteihin.

Ensimmäinen haastateltavani kertoi, kuinka aikoinaan *Lapin kansassa*³⁹⁸ haettiin lapikkaita elokuvaa varten. Mies lainasi pohjattuja lapikkaitaan malliksi. Näyttelijöille kengät teetettiin kertojan mukaan Virossa, luultavasti edullisemman hinnan vuoksi. Åke Lindmanin ohjaama *Lapin kullan kimallus* (1999) kertoo Ivalo-joen kultaryntäyksestä 1800-luvun lopulla. Elokuvan miehet läksivät kävellen kullan perässä Itäkairaani vuonna 1868.³⁹⁹ Katselin elokuvaa todetakseni, että yhtälailla kuin vanhoissa valokuviissa, kenkiä on vaikea tarkastella kunnolla elokuvassa, koska ne maastoutuvat kivikkoon, heinikkoon tai veteen. Havaintoni mukaan *Jakob Ervastia* näyttelevällä Vesa Vierikolla oli jaloissaan anturalliset, pohjatut lapikkaat. Jalkineet ovat toki elokuvan juonen kannalta sivuseikka, mutta 1870-luvulla kengät olivat vielä mitä todennäköisimmin yksipohjaisia pieksusaappaita, eivätkä pohjattuja lapikkaita, kuten tässä. Joka tapauksessa pieksut olivat myös kullankaivajien kenkiä.

Toinen esiin noussut elokuva on Jukka-Pekka Siilin ohjaama *Härmä* (2012). Elokuva sijoittuu Pohjanmaalle 1800-luvulle ja kertoo *puukkojunnareista*. Tarkempaa ajoitusta vuosikymmenestä ei elokuvatiedoissa ole annettu. Tähän elokuvaan suutari Ari Tylli kertoi tehneensä perinteiset 2-nokkaiset eli tylppäkärkiset, pohjalaiset lapikkaat. Nämä jalkineet esiintyvät Mikko Leppilammen roolihahmon *Esko Välitalon* jaloissa. Esko on Välitalon veljeksistä vanhempi ja rötöstelevä huligaani. Esko oli vetänyt riukuvarsilapikkaitensa varret suoriksi, jolloin varren alta sujahti eräässä kohtauksessa puukko. Myös muilla näyttelijöillä on erimallisia lapikkaita. Elokuvan naispääosan Pamela Tolan esittämän *Ainon* hameenhelmojen alta vilkkuivat yksinokkaaiset sirommat lapikkaat. Puvustuksen autenttisuus jäi tässäkin kenkien osalta mietityttämään, mutta keskeinen huomio on se, että menneisyyden kuvaa, eräänlaista perintöä rakennetaan ja säilytetään myös elokuvissa.

³⁹⁷ Steel 2005, 233–245.

³⁹⁸ *Lapin kansa* on lappilainen sanomalehti.

³⁹⁹ <https://www.elonet.fi/fi/elokuva/898664>. (Luettu 20.4.2018.); H4.

<https://www.youtube.com/watch?v=Aw7BZrWbZX0>. (Katsottu 21.4.2018.)

Virallisempaa kulttuuriperintöä voi löytää museoista. Olen tutkinut kansanomaista kenkää ilmiönä, en niinkään museoesineenä. Silti minua on kiinnostanut, millaisia tarinoita kengät esittävät museossa. Tutkielmaa tehdessäni kävin useissa museoissa havainnoidakseni kenkiä. Museorepresentaatioiden tehtävänä on välittää tietoa, tuottaa ideoita ja esineiden merkityksiä. Museoesineet ovat tietoisesti valittuja esittämään aineellista ja aineetonta kulttuuria. Museoesityksissä parhaimmillaan halutaan esittää tarinaa.⁴⁰⁰ Edellä olen jo tuonut esille kengät metsätöissä sekä sotilasjalkineina. Kengät onkin tavallisesti esitetty elinkeinon rinnalla. Toiseksi kengät liittyvät kansanomaiseen pukeutumiseen ja kansallispukuihin. Suutari Koljonen kertoi tehneensä supikkaita kansallispukunukkejen jalkoihin Pohjois-Karjalan museoon. Tuupalan museossa Kohmossa löysin puolestaan pieksusaappaat, lapikkaat sekä kenkänahkaa pienestä kauppapuodista, joka esitti aikaa ennen sotia. Pieksukengät on kuitenkin useimmin esitetty yhteydessä suutarin työhön, jolloin kenkien vierestä löytyy lestejä, pahvisia tai puisia kaavoja ja erilaisia suutarin välineitä.

Kuva 21. Suutarin välineitä ja pieksukenkiä Pielisen museossa.

Kansanomaiseen kenkään liittyy aineettomana arvona tekijän taito. Käsityön arvostus on noussut ja kengät ovat nostaneet statustaan arkijalkineesta takaisin *herran pieksuiksi*. Kaikki haastattelemani suutarit kertoivat tehneensä kenkiä lahjaksi. Suutari Martti Koljonen on valmistanut supikkaat presidentin puolisolle, Eeva Ahtisaarelle. Martti Murto on tehnyt lapikkaita Keskon johtajille eläkelahjaksi. Viimeisimpänä, aivan viime vuonna, suutari Ari Tylli on lahjoittanut supikkaat istuvan presidentin rouvalle Jenni Haukiolle.

⁴⁰⁰ Häyhä, Jantunen & Paaskoski 2015, 8-9; Ehanti 2015, 17.

Lahjaan liittyy perinneviesti. Se kertoo perinteisistä arvoista ja suuntaa myös tulevaisuuteen. Näen, että pieksut symboloivat edelleen suomalaista kulttuuri-identiteettiä vastavasti kuin sata vuotta sitten Gallen-Kallelan urheilumerkissä.

Kansanomaisten kenkien perintö on säilynyt elävänä tekemisen perinteen kautta sekä toisaalta puhekielessä sanontoina ja nimissä. Kenkiä on valmistettu käyttöesineiksi, elokuvien rekvisiitaksi ja museoihin. Kenkiä tehdään myös harrastuksena. Parhaiten kengistä ovat säilyneet lapikkaat, supikkaat ja paulapieksut. Harvinaisemmat pieksukengät, uilot ja upokkaat sekä saamelaisten vilkkimet ovat säilyneet kansallis- ja kansanpukujen kenkinä. Kenkien nimitykset ovat säilyneet erilaisten yhteisöiden nimissä: Kuusankoskella on *Jalkineliike Lapikas*⁴⁰¹, Lapin yliopiston luokanopettajaopiskelijoiden ainejärjestön nimi on *Lapikas*⁴⁰², Pohjanmaalta löytyy taas *Kurikan paulapieksut*⁴⁰³ -niminen Suomen Ladun paikallisyhdistys. Näitä voi kapeasti ajatella kulttuuriperintöprosesseiksi.

Aineettomaan kulttuuriperintöön kuuluu ilmiöitä, jotka säilyvät elävinä ja muuntuvina sukupolvilta toiselle. Käsityötaito on yksi tällainen ilmiö. Käsitöiden elävä perintö viittaa taitoon ja tietoon. Aineeton kulttuuriperintö on elävää perintöä, joka on läsnä ihmisen arjessa. Elävän kulttuuriperinnön suojelua ohjaa Suomen vuonna 2013 allekirjoittama *Yleissopimus aineettoman kulttuuriperinnön suojelemisesta*. Omasta puolestani näen, että kansanomaisien kenkien perintö on elävää ja suojelun arvoista. Mutta, kuten olen todennut, kulttuuriperintö on kollektiivista. Se vaatii yhteisöllisen tunnustuksen ollakseen julkista.

⁴⁰¹ <http://www.jalkineliikelapikas.fi/>. (Luettu 1.5.2018.)

⁴⁰² <https://lerpake.wordpress.com/>. (Luettu 1.5.2018.)

⁴⁰³ <https://kurikanpaulapieksut.sportisaitti.com/>. (Luettu 1.5.2018.)

5. PIEKSUN POHJALTA POHDITTUA

Olen tutkielmassani lähtenyt liikkeelle kansanomaisten kenkien muodoista ja nimityksistä. Tulkittavat ilmiöt rakentuvat aina aikalaiskokemuksista ja niistä nousevista tulkinnoista. Menneisyys ja nykyisyys ovat ikään kuin kiertoliikkeessä keskenään.⁴⁰⁴ Oma tulkintani kengistä perustuu 1900-luvun tutkijoiden tulkintaan sekä omiin aineistoihini tässä ajassa.⁴⁰⁵

Pieksukenkien muoto ja nimitykset ovat säilyneet 1700-luvulta tähän päivään. Pieksu oli alun perin yksipohjainen, parkkinahkainen jalkine, jossa on kippurainen kärki. Miehillä tavanomaisimmat kengät olivat suoralla lestillä tehdyt pieksusaappaat. Naisten kenkinä olivat matalat ruojupieksut. 1800-luvun loppupuolella yksivartisia pieksusaappaita seurasi pohjattu lapikas. Lapikkaita alettiin tehdä parilestillä. Pieksukengistä supikas säilyi kevyempänä kesäkenkänä ja myöhemmin tanhujalkineena. Yhteistä kengille on muoto ja kansanomaisesti periytynyt taito tehdä niitä. Lisänä aikaisempiin tutkimuksiin olen tuonut yksinokkaisen lapikkaan rinnalle syntyneen tylppäkärkisen, 2-nokkaisen lapikkaan. Kääntövarrellisen lapikkaan nimityksiä ei ole aikaisemmissa tutkimuksissa kuvattu.

Halusin selvittää kenkien käytön historiaa. Pieksut olivat alun perin talvijalkineina niin herroilla kuin kartanon neideillä.⁴⁰⁶ 1800-luvun loppupuolen yhteiskunnallisessa murroksessa pieksut koettiin vanhanaikaiseksi, koska kenkäteollisuus toi uusia kenkämalleja. Kengät säilyivät kuitenkin kansan perusjalkineina aina sotiin asti. Yksipohjaisia pieksukenkiä sekä pohjattuja lapikkaita käytettiin niin arjessa kuin juhlassa.

Olen kuvannut kenkien arkisia käyttöyhteyksiä Päätalon kirjallisuuden kautta. Pieksut ja lapikkaat olivat tavalliset jalkineet metsätoissa ja uitoissa. Tulkitsin lapikkaiden olleen osa metsätyömiehen habitusta. Metsätyömiehen ulkoasua rakennetaan edelleenkin muun muassa tukkilaisnäytöksiä varten. Tukinuittajia on kuvattu pieksut tai lapikkaat jaloissa lukuisissa muistomerkeissä. Tukkilaiskiset ovat myös elävää perintöä.⁴⁰⁷

⁴⁰⁴ Knuuttila 2006, 43.

⁴⁰⁵ Schvindt 1913.417. MV; Sirelius 1915, 230–233; Vuoristo 1954. HY; Kaukonen 1985, 89–92; Sihvo 2005, 223.

⁴⁰⁶ Ks. Pylkkänen 1982, 347.

⁴⁰⁷ <http://www.tukkilaiset.com/>. (Luettu 1.5.2018.)

<https://wiki.aineetonkulttuuriperinto.fi/wiki/Tukkilaiskiset>. (Luettu 1.5.2018.)

Pieksukenkien ja lapikkaiden säilymiseen on vaikuttanut funktionaalisuus hiihtämisen kannalta. Jo edellisten vuosisatojen vaihteessa pieksukengät hyväksyttiin hiihtojalkineina. Seuraavaksi funktionaalisuus hiihtokenkinä korostui eritoten talvisodassa. Puolustusvoimat tilasi lapikkaita ja suutarit tekivät kenkiä kautta maan. Ankarissa olosuhteissa lapikas oli paras hiihtojalkine mäystinsukseen. Näin perinteinen lapikas säilyi yli sotien.

Kenkiin liittyvä tieto ja taito ovat välittyneet kansanomaisesti sukupolvelta toiselle.⁴⁰⁸ Usein suutarit saivat oppinsa isältä pojalle, mutta myös koulutuksen kautta. 1960-luvun lopussa pieksut ja lapikkaat olivat jo ansainneet perinnejalkineiden statuksen. Aktiivinen kansantanssiharrastus työllisti suutareita valmistamaan supikkaita ja opettamaan niiden tekoa kansalaisopistojen kursseilla. Myös lapikkaita tehtiin ja harvinaisempia pieksuja kansallispukujen jalkineiksi. Perinteiset menetelmät toimivat yhä, mutta mahdollisesti si-anharjaksen käyttö ompeluvälineenä on jäämässä vähäiseksi.

Perinteen siirtymisen kannalta halusin tuoda kengät nykyaikaan ja kartoittaa, millaisia merkityksiä kengät kantavat 2000-luvulla. Kädentaitojen arvostus nousi aineistossani vahvasti esille. Kengät herättävät muistoja ja nostalgiaa. Käsityöperinne liittää tekijöitä ja kenkien käyttäjiä sukupolvien ketjuun.⁴⁰⁹ Itse tehty perinteinen jalkine koetaan arvokkaaksi sen persoonallisuuden ja ekologisuuden vuoksi. Nahka materiaalina on luonnonmukainen ja käsin valmistettu kenkä edustaa kestäväää kulutusta.⁴¹⁰ Pieksukengät sopivat käsityöläisen rooliin erilaisissa historiatapahtumissa, mutta kenkiä käytetään myös arki-jalkineina. Kansanomaiset jalkineet edustavat menneisyyden perintöä, jota on säilytetty tulevaisuuden jälkipolville muun muassa elokuvissa ja museoissa. Koska perinteisen käsityön arvostus on noussut, kengät ovat myös arvokas lahja. Lahjassa yhdistyvät aineellinen esine ja aineettomat arvot, tekijän taito sekä viesti perinteisistä arvoista.

Perinteisen esinetutkimuksen lisänä olen tuonut esille materiaalsen kulttuurin tutkimuksen näkökulmia. Monenlaisten aineistojen avulla olen pyrkinyt esittämään, millaisia merkityksiä kansanomaisilla kengillä on ollut historiassa ja nykyaikana. Esineiden luokittelun rinnalle olen tuonut jalkineiden arkista toimijuutta niin historiassa kuin nykyaikana.⁴¹¹ Tulkintaani olen lisännyt mausteina kansan suussa kulkeneita sanontoja ja loruja. Nämäkin näen osana aineetonta perintöä.

⁴⁰⁸ Knuuttila 2006, 19–21.

⁴⁰⁹ Rauhala 2016, 70–71.

⁴¹⁰ Luutonen 2007, 134–138.

⁴¹¹ Mäkilä 2010, 12.

Tässä tutkielmassa olen halunnut saattaa yksiin kansiin kenkätietoutta. Voin todeta saavuttaneeni tavoitteeni. Tieteen, fiktiivisten kertomusten, kuvien sekä omien haastattelujen ja kyselyiden yhdistäminen on ollut kuin palapeli, jonka kokoamisessa keskeistä on ollut luovuus. Aluksi aineistoa oli vaikea löytää. Lopulta aineisto oli kuitenkin rajattava riittävästi. Lisää aineistoa olisi mahdollisesti voinut löytää suutareille suunnatuista lehdistä. 1800-luvun lopussa ilmestyi jonkin aikaa *Jalkineseppä*-niminen lehti. Vuonna 1933 alkoi ilmestyä *Jalkine*-lehti.⁴¹² Täysin käsittelemätön aihe, joka olisi minua kiinnostanut, olisi ollut pieksukenkien kuvaaminen taiteessa. Akseli Gallen-Kallela on Kalevala-kuvaelmissaan maalannut hahmoille pieksuja. Esimerkiksi Kullervo ratsastaa pitkävartiset pieksusaappaat jaloissaan teoksessa *Kullervon sotaanlähtö*.⁴¹³ Jatkotutkimusta ajatellen nostaisinkin esille kultakauden taiteilijoiden kuvastoa, kuvanveistoa sekä mahdollisesti populaarikulttuuria.

Jatkotutkimuksen kannalta, olen pohtinut, onko enää tänä päivänä tarpeellista tehdä esi-neen typologista luokittelua. Kenkien malleja ja muita kansanomaisia kenkiä on paljon runsaammin kuin olen esittänyt. Kansatieteen isät: Schvindt, Sirelius ja Manninen ovat kuvanneet enimmäkseen karjalaisia kenkiä. Muuttuisiko esinetulkinta, jos näkisi kenkiä rannikkoseuduilla. Jotta saisi laajemman kuvan pieksukenkien muodoista, materiaaleista ja tekotavasta tulisi tutkia koko Suomi Saamenmaata myöten ja mieluusti myös naapureidemme kenkähistoriaa. Perinteen ja perinnön säilymisen kannalta näen kuitenkin, että tutkimuksen kannattaisi suunnata nykyajan ilmiöihin ja siihen miten perinnettä ja perintöä voisi vaalia.

Tutkielmani lopussa pohdin kansanomaisia kenkiä suhteessa perintöön ja kulttuuriperintöön. Osmo Vuoristo ennusti vuonna 1954 *kansanomaisen pieksunvalmistuksen ja koko jalkineen varmaa häviämistä*.⁴¹⁴ Johtopäätöksenä voin todeta, että näin ei ole tapahtunut. Kansanomaisten kenkien käsin tekemisen perinne on säilynyt. Jotta perintö säilyy tulevaisuudessa elävänä, kaikki työ kenkien eteen on tärkeää. Tulevaisuus näyttää löytykö yhteisöllistä tahtoa saattaa tämä perintö virallisesti tunnistetuksi kulttuuriperinnöksi.

⁴¹² Mustakallio & Korteso 2017, 59.

⁴¹³ <http://kokoelmat.fng.fi/app?si=A%20III%202144>. (Luettu 23.4.2018.)

⁴¹⁴ Vuoristo 1954, 146, HY.

Loppujen lopuksi huomaa, että kansanomaisien pieksukenkien kulttuurihistoria kiteytyy edesmenneen presidenttimme Urho Kaleva Kekkonen sanoi hän muistellaan kouluaikaansa Kajaanin yhteislyseon täyttäessä 75 vuotta:

--muistan, että alaluokilla käytin isäni tekemiä pieksuja. Isä oli nuorena miehenä kulkenut vuoden verran suutarin kisällinä talosta taloon ja oppinut ammatin. Meillä tehtiin kotona lapsille käyttökengät. Minulla oli pohjaamattomat pieksut, mutta kun pohja oli kulunut puhki, tehtiin pohjat, joita sitten puolipohjattiin tarpeen mukaan. Opin siinä sivussa minäkin pikilangan teon ja puolipohjan naulaamisen. Nyt ovat nämä taidot unohtuneet, mutta ei niitä osaa enää moni jalkineyöntekijäkään. Kesällä 1917 ei minulle enää riittänyt isän tekemä pieksu. Tilasin suutari Kurkiselta, Alakadulta, reisiin ulottuvat pieksut. Se oli joka suhteessa miehen kesä, niin että reilu piti olla jalkineenkin malli.⁴¹⁵

Tutkielman alussa toin esille hämmästykseni siitä, että oma ukkini oli tehnyt kenkiä. Monen muunkin isä tai isoisa on tehnyt kenkiä, kuten edellisessä UKK:n muistossa. Jossain määrin tämä gradumatka on ollut matka juuriini, omaan perintöni. Kansanomaisen kenkä elää perintönä, ei ehkä niin näkyvänä, mutta kuitenkin. Perintö on säilyttämisen arvoista. Jos perintö siirtyi aiemmin isien käsistä, niin tulevaisuudessa perintöä vaalivat yhtäläillä äidin ja isät.

Minua viehättää Marja-Liisa Rönkön ajatus siitä, että jokainen ihminen on museo. Rönkön mukaan ihminen astuu museoon, kun hän syntyy tiettyyn aineelliseen ympäristöön, kulttuuriin ja henkiseen perintöön. Aina tämä ei ole tiedostettua. Ihminen on kulttuurinsa tuote. Olemme saaneet syntymässämme aineellista ja aineetonta perintöä, joka elää meissä. Tieto lisääntyy vuosien mittaan ja voimme välittää sitä tietoa jälkipolville. Kulttuuriperinnön siirtyminen on näkymätön prosessi. Elämä on itsessään eräänlainen taide-teos, jossa itse kannamme kulttuuriperintöä.⁴¹⁶ Näihin ajatuksiin voin helposti yhtyä.

⁴¹⁵ Kekkonen:

<http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/10831/TMP.objres.3481.html?sequence=1>. (Luettu 13.3.2018.)

⁴¹⁶ Rönkkö 2014, 299–319.

LÄHTEET

Painetut lähteet:

Aikasalo, Päivi 2000. *Seuratkaamme järkevää ja terveellistä muotia. Naisten pukeutumisihanteet ja vaatevalinnat 1920-luvulta 1960-luvun lopulle*. Kansatieteellinen Arkisto 47. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.

Anttila, Aarne 1985. *Elias Lönnrot elämä ja toiminta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 417. 2. Painos. Helsinki: Länsi-Savon Kirjapaino Oy.

Anttila, Pirkko 2015. *Käsillä eletty elämä – Käsityökulttuurin jäljillä taidosta tieteeksi*. Suomen käsityön museo, Käsateollisuuden tutkimusseura ry. Mediapinta.

Appadurai, Arjun 2013 [1949]. *The Social Life of Things*. Commodities in Cultural Perspective. ACLS. Humanities E-book.

Blake, Janet 2009. UNESCO's 2003 Intangible Cultural Heritage. The Implications of 'Safeguarding'. Teoksessa; Smith, Laurajane & Akakawa, Natsuko (edit.) *Intangible Heritage*, 45–73. London & New York: Taylor & Francis Group.

Bourdieu, Pierre 1998. *JÄRJEN KÄYTÄNNÖLLISYYS – toiminnan teorian lähtökohtia*. Tampere: Vastapaino.

Ehanti, Eero 2015. Vrouw Maria, Merkityslausunto 30.11.2014. Teoksessa: Häyhä, Heikki; Jantunen, Sari & Paaskoski, Leena (toim.) *Merkitysanalyysimenetelmä*, 15–17. Suomen Museoliiton julkaisuja 64.

Ehn, Billy & Löfgren Orvar 2010. *The Secret World of Doing Nothing*. University of California Press.

Ehn, Billy 2014. Arjen yllätyksiä – huomaamaton etnografia ja kulttuurianalyysi. Teoksessa: Hämeenaho, Pilvi & Koskinen-Koivisto, Eerika (toim.) *Moniulotteinen etnografia*, 59–75. Helsinki: Ethnos ry.

Fingeroos, Outi & Jouhki, Jukka 2014. Etnologinen kenttätö ja tutkimus: metodin monimuotoisuuden pohdintaa ja esimerkitapauksia. Teoksessa: Hämeenaho, Pilvi & Koskinen-Koivisto, Eerika (toim.) *Moniulotteinen etnografia*, 79–108. Helsinki: Ethnos ry.

Ginzburg, Carl 1996. *Johtolankoja. Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista*. Tampere: Gaudeamus.

Halsti, Wolf H. 1955. *Talvisota 1939–1940*. Suomen sota 1939–1945. Ensimmäinen osa. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Haltsonen, Sulo 1947. *Karjalainen kansantutkija*. Theodor Schvindtin elämä. Helsinki: WSOY.

Heikkinen, Kaija 1997. *Käsityöt naisten arjessa. Kulttuuriantropologinen tutkimus pohjoiskarjalaisten naisten käsityön tekemisestä*. Artefakta-sarja. Helsinki: AKATIIMI Oy.

- Helsti, Hilikka 2006. Verkostoja, vaihtoja ja välittämistä. Tekstiilityö perhestrategiana. Teoksessa: Kupiainen, Tarja & Vakimo, Sinikka (toim.) *Välimatkoilla. Kirjoituksia etnisyydestä, kulttuurista ja sukupuolesta*, 180–199. Kultaneito VII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Hicks, Dan 2010. The Material-cultural Turn: event and effect. Teoksessa: Hicks, Dan & M. C. Beaudry (edit.): *The Oxford Handbook of Material Culture Studies*, 25–98. Oxford: Oxford University Press.
- Hämeenaho, Pilvi & Koskinen-Koivisto, Eerika 2014. Etnografian ulottuvuuden ja mahdollisuudet. Teoksessa Hämeenaho, Pilvi & Koskinen-Koivisto, Eerika (toim.) *Moniulotteinen etnografia*, 7–31. Helsinki: Ethnos ry.
- Häyhä, Heikki; Jantunen, Sari & Paaskoski, Leena 2015. Johdanto. Teoksessa: Häyhä, Heikki; Jantunen, Sari & Paaskoski, Leena (toim.) *Merkitysanalyysimenetelmä*, 7–9. Suomen Museoliiton julkaisuja 64. <http://www.museoliitto.fi/doc/Merkitysanalyysimenetelmä1.pdf>.
- Itkonen, T. I. 1984 [1948]. *Suomen lappalaiset I. Suomen lappalaiset vuoteen 1945*. Toinen painos. Porvoo: WSOY.
- Itkonen, Erkki; Joki, Aulis J. & Toivonen, Y.H. 1958. *Suomen kielen etymologinen sanakirja II*. Suomalais-Ugrilainen Seura. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapaino Oy.
- Itkonen, Erkki & Joki, Aulis J. 1962. *Suomen kielen etymologinen sanakirja III*. Suomalais-Ugrilainen Seura. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapaino Oy.
- Itkonen, Erkki & Joki, Aulis J. 1969. *Suomen kielen etymologinen sanakirja IV*. Suomalais-Ugrilainen Seura. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapaino Oy.
- Jaatinen, Satu 2004. *Kortilla korviketta – Säännöstelyä ja selviytymistä pula-ajan Suomessa*. Multikustannus.
- Johnson, Seija 2018. *I den folkliga modedräktens fotspår. Bondekvinners välbefinnande, ställning och modemedvetenhet i Gamlakarleby socken 1740–1800*. Jyväskylä Studies in Humanities 339. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Jomppanen, Karen 1982. *Lapin käsitöitä. Sami kiehtatuojik*. Porvoo: WSOY.
- Juottonen, Jorma 2000. Suomen Puolustusvoimien materiaallinen valmius talvisodan edellä. Teoksessa: Palokangas, Markku; Elfvengren, Eino; Juutilainen, Antti; Manninen, Juutilainen, Antti 1999. Materiaalitalanne ennen sotaa. Teoksessa: Leskinen, Jari & Juutilainen, Antti (toim.) *Talvisodan pikkujättiläinen*, 94–100. WSOY.
- Kaukonen, Toini-Inkeri 1946. *Pellavan ja hampun viljely ja muokkaus Suomessa*. Kansatieteellinen tutkimus. Kansatieteellinen arkisto VII. Helsinki: Kirjapaino-Osakeyhtiö Sana.
- Kaukonen, Toini-Inkeri 1985. *Suomalaiset kansan-puvut ja kansallispuvut*. Porvoo: WSOY.
- Kokkonen, Jouko 2008. *Kansakunta kilpasilla. Urheilu nationalismin kanavana ja lähteenä Suomessa 1900-1952*. Bibliotheca Historica 119. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Koponen, Onni E. 1974. *Pielisen museon kertomaa. Pielisen oloista lähinnä 1800-luvulla*. Pielisen museon julkaisuja nro 4. 2. painos. Joensuu: Pohjois-Karjalan Kirjapaino Oy.
- Korhonen, Teppo 1999a. *Tekniikkaa, taidetta ja taikauskoa. Kirjoituksia aineellisesta kansankulttuurista*. Tietolipas 162. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1999b. Aineellisen kulttuurintutkimuksen näkökulmia. Teoksessa: Lonkila, Helena & Meriläinen, Anneli (toim.) *RIHMA-aineksia*, 61–77. Oulu: Oulun yliopistopaino.
- Knuuttila, Maarit 2006. *Kansanomaisen keittämisen taito*. Kansatieteellinen arkisto 50. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Kurula, Mervi & Lehtikoinen, Leena-Liisa 2004. *Kansallispukuja Suomesta*. Helsinki: Ajatuskirjat.
- Kuula, Arja 2006. *Tutkimusetiikka*. Aineistojen hankinta käyttö ja säilytys. Tampere: Vastapaino.
- Layton, Robert 2012. Structuralism and Semiotics. Teoksessa: Tilley, Christopher; Keane, Webb; Kuechler-Fogden, Susanne; Rowlands, Mike & Spyer Patricia (edit.) *Handbook of Material Culture*, 29–42. SAGE Publications. London: Thousand Oaks.
- Lehtinen, Ildikó 1999. Marien mekot. *Volgansuomalaisten kansanpukujen muutoksista*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Lehtinen, Ildikó 2005. Seikkailuja esinetutkimuksessa. Teoksessa: Korkiakangas Pirjo; Olsson, Pia & Ruotsala, Helena (toim.) *Polkuja etnologian menetelmiin*, 184–205. Ethnos toimitte 11. Helsinki: Ethnos ry.
- Lehtinen, Ildikó & Sihvo, Pirkko (toim.) 2005. *Rahvaan puku*. Näkökulmia Suomen kansallismuseon kansanpukukokoelmiin. 3. uudistettu ja laajennettu painos. Helsinki: Museovirasto.
- Lehto, Anne-Mari; Lind, Mari & Palo-oja, Ritva 2005. 1870-luku 1880-luku 1890-luku. Teoksessa: Palo-oja, Ritva (toim.) *Suomalainen kenkä –pinkojia ja piikkareita*, 11–21. Tampere: Tampereen museoiden julkaisuja 87.
- Lehtola, Veli-Pekka 2012. *Saamelaiset suomalaiset – kohtaamisia 1896–1953*. 2.painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lehtonen, Juhani U. E. 1972. *U.T. Sirelius ja kansatiede*. Kansatieteellinen arkisto 23. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Lehtonen, Juhani U.E. 1989 [4-5/1978]. Huovikkaat. Teoksessa: Laaksonen, Pekka; Piela, Ulla; Heikinmäki, Maija-Liisa (toim.) *Valoa kansalle. Artikkeleita Kotiseutu-lehden kahdeksalta vuosikymmeneltä 1909–1989*, 250–258. Forssa: Suomen Kotiseutuliitto.
- Lehtonen, Juhani U.E. 2003. *Sotilaselämän perinnekirja*. Helsinki: Ajatuskirjat.
- Lehtonen, Juhani U.E. 2005. Kansatieteen tutkimushistoria. Teoksessa: Korkiakangas Pirjo; Olsson, Pia & Ruotsala, Helena (toim.) *Polkuja etnologian menetelmiin*, 11–24. Ethnos toimitte 11. Helsinki: Ethnos ry.
- Leskinen, Jari & Juutilainen, Antti (toim.) 1999. *Talvisodan pikkujättiläinen*. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.

- Lillbroända-Annala, Sanna 2014. *Kulttuuriperintö prosessina ja arvottamisen välineenä*. Teoksessa: Steel, Tytti; Turunen, Arja; Lillbroända-Annala, Sanna & Santikko, Maija (toim.) *Muuttuva kulttuuriperintö, Det föränderliga kulturarvet*, 19–40. Ethnos-toimite 16. Helsinki: Ethnos ry.
- Luutonen, Marketta 1997. *Kansanomainen tuote merkityksenkantajana*. Tutkimus suomalaisesta villapaidasta. Artefakta 3. Helsinki: Akatiimi Oy.
- Luutonen, Marketta 2007. *TUOTESUHTEITA – Pohdintoja ihmisistä ja tuotteista*. Hamina: Akatiimi Oy.
- Luutonen, Marketta 2014. Tekemisen taito - käsityön kulttuuriperintö. Teoksessa: Steel, Tytti; Turunen, Arja; Lillbroända-Annala, Sanna & Santikko, Maija (toim.) *Muuttuva kulttuuriperintö. Det föränderliga kulturarvet*, 94–119. Ethnos-toimite 16. Helsinki: Ethnos ry.
- Lönnqvist, Bo 1972. *Dräkt och mode i ett landsbygdssamhälle 1870 -1920*. Kansatieteellinen Arkisto 24. Etnologiskt arkiv. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys. Finska förminnesföreningen.
- Lönnqvist, Bo 1979. *Kansanpuku ja kansallispuku*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Lönnqvist, Bo 1983. Kansantanssi ja puvut. Teoksessa: Niemeläinen Päivyt (toim.) *Suomalainen kansantanssi*, 52–66. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Manninen, Ilmari 1934. Puvut. Teoksessa: Kannisto, A.; Setälä, E. N.; Sirelius, U. T. & Wichmann, Yrjö (toim.) *Suomen suku*, 297–400. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Mikkola, Kati 2009. *Tulevaisuutta vastaan. Uutuuksien vastustus, kansantiedon keruu ja kansakunnan rakentaminen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Miller, Daniel 1996. Editorial. *Journal of Material Culture* 1(1), 5-14. London: SAGE.
- Miller, Daniel 1997. Chapter 1. Why Some Things Matter. Teoksessa: Miller, Daniel (edit.) *Material Cultures: Why Some Things Matter*, 3-21. London: UCL Press.
- Mustakallio, Antti & Korteso, Katleena 2017. *Nahkakunta 100 vuotta – Pikilangasta globaaliksi 1917–2017*. Helsinki: Nahkakunta Osk.
- Mäki-kalli, Maija 2011. Johdanto. Materiaalisen kulttuurin historiaa. Teoksessa: Mäki-kalli, Maija & Iaitinen, Riitta (toim.) *Esine ja aika – Materiaalisen kulttuurin historiaa*. Historiallinen Arkisto 130. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Nieminen, Aila; Olsson, Pia; Ruotsala, Helena & Siivonen, Katriina (toim.) *Aineen taikaa*. Seurasarisäätien toimitteita 8. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Olsson, Pia 2011. Leijumista ja esineherkuttelua? Aineellinen kulttuuri 2000-luvun poikien sosiaalisissa suhteissa. Teoksessa: Nieminen, Aila; Olsson, Pia; Ruotsala, Helena & Siivonen, Katriina (toim.) *Aineen taikaa*, 23–42. Seurasarisäätien toimitteita 8. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pakkanen, Esko 2015. *Ankravee! Kirja uitosta*. Porvoo: Metsäkustannus.
- Palokangas, Markku 1999. Suomalaisjoukkojen aseistus ja varustus. Teoksessa: Leskinen, Jari & Juutilainen, Antti (toim.) *Talvisodan pikkujättiläinen*, 299–335. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.

Palokangas, Markku 2005. Jalkaväen aseistuksen ja sotavarustuksen kehittyminen 1941-1945. Teoksessa: Leskinen, Jari & Juutilainen, Antti (toim.) *Jatkosodan pikkujättiläinen*, 89–102. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.

Paulaharju, Samuli 2001 [1943]. *Rintakylä ja larvamaita*. Kurikan vanhaa elämää. Porvoo: WSOY.

Pursiainen, Leena; Repo, Jaakko; Toiviainen Martta & Torkkeli, Jorma (toim.) 1982. *Karjalaisia Kansanpukuja*. Eteläkarjalaisten Nuorisoseurojen Liitto ry. Porvoo: WSOY.

Pylkkänen, Riitta 1955. *Säätyläispuku Suomessa vanhemmalla Vaasa-ajalla 1550-1620*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 55. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys

Pylkkänen, Riitta 1982. *Säätyläisnaisten pukeutuminen Suomessa 1700-luvulla*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 84. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.

Pöysä, Jyrki 1997. *Jätjän synty*. Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itäsuomalaisessa metsätyöperinteessä. Suomalaisen Kirjallisuuden toimituksia 669. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Pöysä, Jyrki 2015. *Lähiluvun tieto. Näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen*. Kultaneito XVII. Vantaa: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.

Pöysä, Jyrki 2010. Lähiluku vaeltavana käsitteenä ja tieteiden välisenä metodina. Teoksessa: Pöysä, Jyrki; Järviluoma, Helmi & Vakimo, Sinikka (toim.) *Vaeltavat metodit*, 331–360. Kultaneito VIII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.

Rauhala, Anna 2003. Kansanomaiset nauhat ja lankavyöt. Teoksessa: Spoof, Sanna-Kaisa (toim.) 2003. *Tiltun kapiot. Iittiläinen käsityöperinne*, 121–133. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.

Rauhala, Anna 2016. Collaborative Knitting. Experiencing Tradition and Space. Julkaisussa: *Ethnologia Scandinavica*. Vol 46, 2016. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för Svensk Folkkultur.

Roivainen, Päivi 2016. *Puettu lapsuus. Löytöretkiä lastenvaatteiden saarille*. Kansatieteellinen Arkisto 56. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.

Roudasmaa, Stig 1986. Sotilasvirikapuvut vuonna 1918. Teoksessa: Lappalainen, Matti; Ilvessalo, Jaakko; Palokangas, Markku; Rautia, Seppo; Taunula, Hannu & Elfvengren, Eero (toim.) *Sotahistoriallinen aikakauskirja 5*, 29–102. Helsinki: Sotahistoriallisen Seuran ja Sotatieteenlaitoksen julkaisuja.

Rytkönen, Ahti 1931. *Savupirttien kansaa*. Porvoo: WSOY.

Rönkkö, Marja-Liisa 2014. Jokainen ihminen on museo. Teoksessa: Steel, Tytti; Turunen, Arja; Lillbroända-Annala, Sanna & Santikko, Maija (toim.) *Muuttuva kulttuuriperintö, Det föränderliga kulturarvet*, 299–319. Ethnos-toimite 16. Helsinki: Ethnos ry.

Saarin, Tuija 2003. Poikkeusyksilö ja kyläyhteisö. Tutkimus Heikan Jussin (Juho Mäkäraisen) elämästä ja huumorista. Lectio. Julkaisussa: *Elore 2/2003*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ry. http://www.elore.fi/arkisto/2_03/saa203.html.

Sallinen-Gimpl, Pirkko 2013. *Karjalainen nainen*. Helsinki: Unifada.

- Salo, Eino Vilhelm 1994. Ahlberg, Tommi (toim.): *Suutareiden elämää Salon silmin – takahuoneiden tarinoita*. Helsinki: Suutariliikkeiden liiton julkaisu.
- Sammallahti, Leena 1980. *Suomalainen kansanomainen jalaskehto*. Kansatieteen Arkisto 31. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Schneider, Jane 2012. Cloth and Clothing. Teoksessa: Tilley, Christopher; Keane, Webb; Kuechler-Fogden, Susanne; Rowlands, Mike & Spyer, Patricia (edit.) *Handbook of Material Culture*, 203-220. SAGE Publications. London: Thousand Oaks.
- Seppinen, Ilkka 1999. Sodan talous. Teoksessa: Leskinen, Jari & Juutilainen, Antti (toim.) *Talvisodan pikkujättiläinen*, 697–712. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.
- Sihvo, Pirkko 2005. Jalkineet. Teoksessa: Lehtinen, Ildikó & Sihvo, Pirkko (toim.) *Rahvaan puku*. Näkökulmia Suomen kansallismuseon kansanpukukokoelmiin, 219–227. 3. uudistettu ja laajennettu painos. Helsinki: Museovirasto.
- Sinisalo, Hannu 1981. *Ihmisen ja työn kuvia. Valokuvia 1920- ja 1930 luvun kansanelämästä*. Kuopio: Kimy Kustannus Oy.
- Sinisalo, Hannu 2005. Kuva tutkimuksen välineenä ja kohteena. Teoksessa: Pirjo Korkiakangas, Pia Olsson & Helena Ruotsala (toim.) *Polkuja etnologian menetelmiin*, 206–232. Ethnos-toimite 11. Helsinki: Ethnos ry.
- Sirelius, U. T. 1915. *Suomen kansanpukujen historia*. Suomalais-Ugrilainen Seura. Ylipainos Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirjasta XXXI. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapaino Oy.
- Siukonen, Timo 2016. *Puusuksia Suomesta*. Unohdettujen suksiseppien ja suksitehtaiden elämää 1880–1960. Jyväskylä: Docendo Oy.
- Snellman, Hanna 1996. *Tukkilaisten tulo ja lähtö*. Kansatieteellinen tutkimus Kemijoen metsä- ja uittotyöstä. Scripta Historica 25. Oulun Historiaseuran julkaisuja. Pohjoinen Oulu. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.
- Spoof, Sanna Kaisa 2003a. Iitti alueellisen kansankulttuurin tutkimuksen kenttänä. Teoksessa: Spoof, Sanna-Kaisa (toim.) 2003. *Tiltun kapiot. Iittiläinen käsityöperinne*, 10–19. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- 2003b. Tyyni Vahter ja Iitin kansallispuku. Teoksessa: Teoksessa: Spoof, Sanna-Kaisa (toim.) 2003. *Tiltun kapiot. Iittiläinen käsityöperinne*, 249–266. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Stark, Eija & Stark, Laura (toim) 2007. *Kansanomainen ajattelu*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1106. Helsinki.
- Steel, Tytti 2013. *Risteäviä eroja sataman arjessa*. Kansatieteellisiä tutkimuksia Helsingin yliopistossa 17. Helsinki: Unigrafia.
- Steel, Tytti 2005. Kirjava satama- elokuvat kansatieteen lähteenä. Teoksessa: Korkiakangas Pirjo; Olsson, Pia & Ruotsala, Helena (toim.) *Polkuja etnologian menetelmiin*, 233–245. Ethnos toimite 11. Helsinki: Ethnos ry.
- Suodenjoki, Sami 2009. *Kiistämisen rajat. Omapäinen suutari ja työväenliikkeen läpimurto maalaisyhteisössä 1900-luvun alussa*. Tampereen yliopisto. Historiatieteen ja filosofian laitos. <https://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/76514/lisuri00103.pdf?sequence=1>.

Swan, June 2001. *History of Footwear in Norway, Sweden and Finland*. Prehistory to 1950. Kungl. Stockholm: Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.

Talve, Ilmar 1979. *Suomen kansankulttuuri*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 355. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Turunen, Arja 2011. *Hame, housut, hamehousut! Vai mikä on tulevaisuutemme*. Naisten päällyshousujen käyttöä koskevat pukeutumisohjeet ja niissä rakentuvat naiseuden ihanteet suomalaisissa naistenlehdissä 1889–1945. Kansatieteellinen Arkisto 53. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.

Tuomi, Uuno & Seppänen, Marja Leena 1988. *Lapikkaan teon opas*. Tampere.

Tuomi-Nikula, Outi; Haanpää, Riina & Kivilaakso, Aura 2013. Kulttuuriperintökysymysten jäljillä. Teoksessa: Tuomi-Nikula, Outi; Haanpää, Riina & Kivilaakso, Aura (toim.) *Mitä on kulttuuriperintö*, 12–25. Tietolipas 243. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Tynkkynen, Vesa 1999. Talvisodan taktiikka tentissä. Teoksessa: Leskinen, Jari & Juutilainen, Antti (toim.) *Talvisodan pikkujättiläinen*, 580–605. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.

Tilley, Christopher; Webb, Keane; Kuchler-Fogden, Susanne; Rowlands, Michael & Spyer, Patricia (toim.). *Handbook of Material Culture*. SAGE Publications. London: Thousand Oaks.

Uotinen, Johanna 2010. Kokemuksia autoetnografiasta. Teoksessa: Pöysä, Jyrki; Järvioluoma, Helmi & Vakimo Sinikka (toim.) *Vaeltavat metodit*, 178–189. Kultaneito VIII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.

Vilkuna, Kustaa 1953 [1943]. *Isien työt*. Veden ja maan viljaa arkityön kauneutta. 2. laajennettu painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Vilkuna, Kustaa 1983 [1946]. *Työ ja ilonpito*. Kansanomaisia työnjuhlja ja kestitöitä. 2. uusittupainos. Keuruu: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Vuorela, Toivo 1975. *Suomalainen kansankulttuuri*. Porvoo: WSOY.

Vuoristo, Osmo 1978. *Suomalaiset haarikka-astiat*. Kansatieteellinen Arkisto 29. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.

Väisänen Heino 2000. *Kainuun perinteiset käden taidot ja murteen muodot*. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Woodward, Ian 2007. *Understanding Material Culture*. London: SAGE Publications.

Kaunokirjallisuus:

Pääatalo, Kalle 1973. *Kunnan jauhot*. 2. painos. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Pääatalo, Kalle 1991 [1974]. *Täysi tuntiraha*. 6. Painos. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Pääatalo, Kalle 1995 [1975]. *Nuoruuden savotat*. 8.painos. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Pääatalo, Kalle 1976. *Loimujen aikaan*. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Päätaalo, Kalle 1991 [1977]. *Ahdistettu maa*. 5.painos. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Elokuvat:

Lindman, Åke 1999. *Lapin kullan kimallus*. Åke Lindman Film Productions.
<https://www.elonet.fi/fi/elokuva/898664>. (Luettu 20.4.2018.)
<https://www.youtube.com/watch?v=Aw7BZrWbzX0>. (Katsottu 21.4.2018.)

Nikkilä, Eino & Mäkinen, Eino 1935. *Korpilahden suutari*. Elokuvassa: Mäkinen, Eino; Kyytinen, Pekka; Hautala, Jouko; Aaltonen, Esko; Appelgren, Arno & Tuhka, *Isien työt V*. Kansatieteellinen Filmi Oy. Lyhytelokuvia vuosilta 1936–41. Suomen Kulttuuri-rahasto. DVD 2011.

Siili, Jukka-Pekka 2012. *Härmä*. Yellow Film & TV.

Painamattomat lähteet:

Arkistoaineistot:

Helsingin Yliopisto:

Vuoristo, Osmo. 1954. *Pehmeäpohjaisten nahkajalkineiden valmistus ja käyttö Suomessa*. Laudaturkirjoitus kevätlukukaudella. Filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos. Topelia, arkistohuone. Helsingin Yliopisto. HY.

Kansallisarkisto:

Puolustusvoimien intendenttiosaston tilauksia:
PLM-47/Hab:146. Kansallisarkisto. KA.

Puolustusvoimien ohje pieksusaappaiden valmistuksesta:
T-27408-5_Pieksusaappaat_m34. Kansallisarkisto. KA.

Museovirasto:

Hannula, Verner 1957. *Supikkaiden eli lapikkaiden ompeleminen, eräs Lavansaaren käsityö*. Kansallismuseon kansatieteellinen käsikirjoitusarkisto. 403. Museovirasto. (MV)

Saikko, Lea 1973. Haastattelu, jossa Erkki Koivistoinen kertoo kotisuutarin työstä. Kotiseuturetket. MV.

Schvindt, Theodor 1913. *Suomen kansan pukuja 1800-luvulla maakunnittain esitettyinä*. Osat II- VII. (Keräelmät koskevat esim. Savossa aikaa 1835-1860). Kansallismuseon kansatieteellinen käsikirjoitusaineisto. 417. MV.

Vahter, Tyyni. 1949. *Tuusniemen naisten käsitöitä, nahkan muokkauksesta*. Kansallismuseon kansatieteellinen käsikirjoitusarkisto. 393. MV.

Vanamo, Kaarlo 1920-l. *Maalaisväestön jalkineiden kehityksestä läntisellä Uudellamaalla 1800-luvun lopussa*. Kansallismuseon kansatieteellinen käsikirjoitusarkisto. 430. MV.

Vuoristo, Osmo. 1953. *Kurpponen*. Kansallismuseon kansatieteellinen käsikirjoitusarkisto. 435. MV.

DIGI - Kansalliskirjaston digitoidut aineistot:

Huom. Aineistoihin pääseminen vaatii sisään kirjauksen.

Etelä-Pohjanmaa 04.09.1920, no 97. Pohjalaisia lapikkaita.

<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1165812?page=8&term=Pohjalaisia&term=Lapikkaita>. (Luettu 7.3.2018)

Kauppalehti, 14.04.1909, nro 28, 16. Pohjanahkaa.

<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/659523?page=16&term=pohjanahkaa>. (Luettu 7.11.2017.)

Lukemisia Suomen sotamiehille, 01.01.1892, nro 6, s. 47. Lapikkaat ovat vanhastaan...
<https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/1110324?page=47>. (Luettu 6.11.2017.)

Matti Meikäläinen, 17.5.1895, nro 10, 3. Voi herran pieksut ja hollimiehen saappaat.
<http://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/1003392?page=3>. (Luettu 24.11.2017.)

Sorretun Voima, 16.12.1908, nro 142, s. 4. Lapikasta lattiaan, iltamailmoitus.
<http://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/698121?page=4>. (Luettu 24.11.2017)

Suomen terveydenhoito-lehti, 01.06.1895, nro 6, s. 6 Konrad Relander: Koululaisten päällyysvaatteista ja pukineista. Sivut 1-7.
<http://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/878033?page=6>. (Luettu 6.11.2017.)

Suomen Urheilulehti, 01.09.1909, nro 16, s. 19. Enemmän arvoa suomalaisille kansantansseille.
<http://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/854822?page=19>. (Luettu 7.11.2017.)

Suomen Urheilulehti, 01.10.1909, nro 19, s. 19. Kansallispukuja ja kansantansseja.
<https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/854825?page=19>. (Luettu 7.11.2017.)

Suomen Urheilulehti, 06.12.1915, nro 9-11, s. 39. S.V.&U.L:n kunnia- ja urheilumerkkiehdotus.
<http://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/878768?page=39>. (Luettu 6.11.2017.)

Velikulta, 19.05.1904, nro 10, s. 7. Suutarin sälli.
<https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/1004847?page=7>. (Luettu 30.3.2018.)

Velikulta, 15.12.1909, nro 24–25, 8. Voi herran pieksut ja taivahan...
<http://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/1004986?page=8>. (Luettu 24.11.2017.)

SKVR. Suomen kansan vanhat runot. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura:

SKVR 2293. Etelä-Savo. Kuopion lyseon toverik. *XI n. 142. -1889*, (Useita toisintoja eri muodoissa, eri paikkakunnilta).

SKVR VIII. 3307. Perniö 1885. Hjorth G. E. 1. 85.
(Useita toisintoja eri paikkakunnilta.)

Internet-lähteet:

Bricolage: http://tieteentermipankki.fi/wiki/Esitt%C3%A4v%C3%A4t_taideet:bricolage
(Luettu 29.3.2016.)

Elävä perintö: <https://wiki.aineetonkulttuuriperinto.fi/wiki/Esittely>. (Luettu 23.4.2018)

Elävän perinnön kansallinen luettelo: https://wiki.aineetonkulttuuriperinto.fi/wiki/El%C3%A4v%C3%A4n_perinn%C3%B6n_kansallinen_luettelo.
(Luettu 23.4.2018.)

Etnologinen työkalupakki: Fingeroos, Outi. Elore 2/2003. http://www.elore.fi/artisto/2_03/fin203c.html (Luettu: 2.4.2017.)

Jalavan kauppa: <http://jalavankauppa.fi/historia/>. (Luettu 15.8.2017.)

Jalkineliike lapikas: <http://www.jalkineliikelapikas.fi/>. (Luettu 1.5.2018.)

Kansallispukujen tuuletuspiknik 5.8.2017: <http://kansallispuku.blogspot.fi/p/kansallispukujen-tuuletuspiknik.html>. (Luettu: 19.5.2017.)

Kekkonen, Urho, Kaleva: vähäisiä muistiinpalautumisia:
<http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/10831/TMP.objres.3481.html?sequence=1>. (Luettu 13.3.2018.)

Kengän käsityömäinen valmistaminen:
https://wiki.aineetonkulttuuriperinto.fi/wiki/Keng%C3%A4n_k%C3%A4sity%C3%B6m%C3%A4inen_valmistus.
(Luettu 23.4.2018.)

Kivilaakso, Aura; Luutonen, Marketta & Marsio, Leena (toim.) 2017. *Itsetekemisen perinne. Käsityöt elävänä kulttuuriperintönä*. Museovirasto. Helsinki.
<http://www.nba.fi/fi/File/3107/itsetekemisen-perinne.pdf> (Luettu 27.3.2017.)

Kullervon sotaanlähtö: <http://kokoelmat.fng.fi/app?si=A%20III%202144>.
(Luettu 23.4.2018.)

Kurikan paulapieksut: <https://kurikanpaulapieksut.sporttisaitti.com/>. (Luettu 1.5.2018.)

Lapikasta lattiaan: <https://www.youtube.com/watch?v=KEwWSYQ7pRg>. (Luettu, kuunneltu ja sanat taltioitu 7.10.2017.)

Lapin kullan kimallus: <https://www.elonet.fi/fi/elokuva/898664>. (Luettu 20.4.2018.)

Lapin yliopiston luokanopettajiksi opiskelevien ainejärjestö:
<https://lerpake.wordpress.com/>. (Luettu 1.5.2018.)

Marsio, Leena 2017. Elävää perintöä vaalimassa – Unescon yleissopimus aineettoman kulttuuriperinnön suojelemisesta Suomessa. Julkaisussa: Kivilaakso, Aura; Luutonen, Marketta & Marsio, Leena. *Itsetekemisen Perinne. Käsityöt elävänä kulttuuriperintönä*, 11–21. Museovirasto. Helsinki.
<http://www.nba.fi/fi/File/3107/itsetekemisen-perinne.pdf>. (Luettu 27.3.2017.)

Parkkinahkakurssi: <https://www.opistopalvelut.fi/rovaniemi/course.php?t=2421>. (Luettu 1.5.2018.)

Pöllänen, Sinikka 2017. Käsien tehtyä hyvinvointia: Käsityö psyykkisen hyvinvoinnin tuottajana. Julkaisussa: Kivilaakso, Aura; Luutonen, Marketta & Marsio, Leena. *Itsetekemisen Perinne. Käsityöt elävänä kulttuuriperintönä*, 73–85. Museovirasto. Helsinki.
<http://www.nba.fi/fi/File/3107/itsetekemisen-perinne.pdf>. (Luettu 14.4.2018.)

Tutkimuseettinen ohjeistus: <http://www.tenk.fi/fi/htk-ohje/hyva-tieteellinen-kaytanto>. (Luettu 3.4.2017.)

Roikoversilapikas: <https://toysankenkatehdas.fi/fi/node/10>. (Luettu 27.9.2017.)

Snellman, Alex 2011. *Näkökulma*. Kansatieteilijä Teppo Korhonen. http://www.artefacta.fi/uutiset/haastatteluarkisto/nakokulma_kansatieteilija_Teppo_Korhonen.172.news. (Luettu 2.4.2017.)

Syrjäänit: <http://sukukansat.mafun.org/komi.html>. (Luettu 28.1.2018.)

Talvisotahiihto: https://kuntokortti.resul.fi/index.phtml?3_m=1364&s=10. (Luettu 16.4.2018.)

Tukkilaiset: <http://www.tukkilaiset.com/>. (Luettu 1.5.2018.)

Tukkilaiskiset: <https://wiki.aineetonkulttuuriperinto.fi/wiki/Tukkilaiskiset>. (Luettu 1.5.2018.)

Vilkuna, Janne & Laaksonen, Taina 2017. Miesten käsityöt. Julkaisussa: Kivilaakso, Aura; Luutonen, Marketta & Marsio, Leena. *Itsetekemisen Perinne. Käsityöt elävänä kulttuuriperintönä*, 32–40. Museovirasto. Helsinki. <http://www.nba.fi/fi/File/3107/itsetekemisen-perinne.pdf>. (Luettu 14.4.2018.)

Perinne: <http://tieteentermipankki.fi/wiki/Folkloristiikka:perinne>. (Luettu 3.4.2017.)

Muut lähteet:

Hiihtomuseo. Lahti. Kirjallinen tiedonanto.

Suutareiden haastattelut:

H1 Koljonen, Martti s. 1943. Tuupovaara. Opiskellut perinnekenkien valmistuksen työvoimakurssilla 1967. Suutaroanut päätyökseen. Tekee perinteisiä lapikkaita ja supikkaita sekä kenkien korjaustöitä.

H2 Tylli, Ari s.1957. Lappeenranta. Suutari kolmannessa polvessa. Oppinut perinnekenkien valmistuksen isältään. On suutaroanut pian 40 vuotta maatalan ja talonmiehen työn ohella.

H3 Murto, Martti s. 1943. Joutsa. Eläkkeellä. Opetellut supikkaiden ja lapikkaiden valmistuksen omaehtoisesti sekä kursseilla. Suutaroinnut ja opettanut supikkaan tekoa vuodesta 1966 lähtien kansantanssin ohjauksen ja kankaankutojan töiden ohessa.

Muut haastattelut:

H4 Mies s. 1941 Lappeenrannassa. Lapikkaiden suurkuluttaja. Eläkkeellä. Käsityö- ja matkailualan yrittäjä.

H5 Mies s. 1955 Kannuksessa. Asuu Kymenlaaksossa. Tehnyt kurssilla supikkaat ja paulapieksut. Puukkoseppä. (Vastannut suullisesti kyselyyn.)

H6 Mies s. 1946 Vesannolla. Asuu Kymenlaaksossa. Tehnyt kurssilla supikkaat ja paulapieksut. Puukkoseppä. (Vastannut suullisesti kyselyyn.)

Kyselyvastaukset:

K1 Nainen s. 1975. Etelä-Karjala. Valmistanut lapsena supikkaat. Perinnejalkineiden suurkuluttaja.

K2 Nainen s. 1986. Pohjois-Karjala. Valmistanut pieksut sekä nutukkaat. Käyttänyt ikänsä perinnejalkineita, myös tuohivirsuja.

K3 Nainen s. 1977. Lapin lääni. Valmistanut muutamia kenkiä, joita kutsuu vuotakengiksi.

K4 Nainen s.1991. Lapin lääni. Tehnyt useamman parin pieksukenkiä, kutsuu näitä *kurposiksi*. Pitänyt myös kursseja tutuille.

K5 Nainen s. 1958. Etelä-Savo. Valmistanut useita lapikkaita eri materiaaleista erinäisillä kursseilla.

K6 Mies s. 1971. Lapin lääni. Valmistanut ensin vuotakengät 1990-luvulla, myöhemmin pieksut.

K7 Nainen s.1969. Lapin lääni. Valmistanut pieksut. Käyttää niitä saamenpuvun kanssa.

Haastattelu- ja kyselyaineistojen tallennus:

Suomen käsityön museo – Craft Museum of Finland. <http://www.craftmuseum.fi/> .

Museokäynnit:

Museovierailuihin liittyvä valokuvapäiväkirja on tekijän hallussa.

Valokuvat:

Kuvat: 1., 5., 6., 8. Piirrokset: Vuoristo, Osmo 1954. HY.

Kuva 13. Urheilumerkki: Suomen Urheilulehti, 1915, nro 9-11.

Kuva 14. Iltamailmoitus: Sorretun Voima 1908, nro 142.

Muut kuvat: Skön, Anu 2017.

Kenkätutkimus 2016–2017

HAASTATTELUKYSYMUKSET SUUTAREILLE (tekijän suhde esineeseen, esine prosessina)

Haastattelija

Haastateltava syntymävuosi syntymäpaikka

Päiväys Paikka Kellonaika

Kysy tutkimuslupa:

1. PERINNE

Ensimmäinen muisto lapikkaista/pieksuista?

Miten kengänteko on tullut perheeseen?

Miten ja sinusta tuli suutari?

Miksi teet kenkiä?

Onko suutarin työ ollut koko ajan ammattimaista?

Kengän teon trendit eri vuosikymmeninä? Onko joskus ollut hiljaisempaa?

Oletko vienyt kengänteon perinnettä eteenpäin? (opetustyö, missä kaikkialla? kuinka monelle?)

(Onko tullut ammattimaisia jatkavia?) Kauanko kestää kurssi Kankaanpäässä?

Olisiko kengänteon perinne voinut katketa?

Mitä olet oppinut pieksujen, lapikkaiden ja supikkaiden historiasta?

2. KENKIEN VALMISTUS - PERINTEISET MENETELMÄT?

Ompoletko käsin? Mitkä osat ompelet koneella?

Pikilanka? Teollinen lanka?

Sianharjas? Miksi käytät/ et käytä?

Menetelmä? lestille pinnaus?

Materiaalit? mitä materiaaleja käytät? - oletko itse parkinnut nahkaa?

Oletko käyttänyt tuohta kengän pohjaan?

Teetkö useita kenkiä sarjassa vaiko aina parin kerrallaan?

Kauanko kenkäparin teko kestää?

Liittykö kengän tekoon mitään riittejä? ”nokannostajaishahvit”

3. KENKIEN NIMITYKSET JA ERONTEOT

lipokas supikas pieksu lapikas

roimavarsi, riukuvarsi, roikkuvarsi kääntövarren nimitys?

4. MUOTI – TRENDIT

Suhdanteet? Milloin millaisia kenkiä? Mihin tarkoitukseen? Millainen ostajakunta?

Miten muuttunut: materiaalit, mallit, värit?

Millaisia malleja?

5. KENKIEN MERKITYKSET

Mikä on kippurakärjen merkitys tänäpäivänä?

Mistä johtuu kengän arvostus? / MUU KUIN TALOUDELLINEN ARVO?

Ketkä ostaa kenkiä ja mihinkä tarkoitukseen? Mikä kengissä miellyttää?

Millaista palautetta tulee?

Kenkien kesto suhteessa hintaan?

Käytäkö itse oma tekemiä kenkiä, miltä kenkä tuntuu?

Mikä selittää sen, että edelleen halutaan käyttää perinnekenkiä?

Onko kulttuuriperinnön käsite tuttu? Näetkö lapikkaat kulttuuriperintönä?

Tiedätkö tehdäänkö vastaavia kenkiä käsityönä muissa pohjoismaissa, Venäjällä?

Mitä teidät lapikkaiden, pieksukenkien ja supikkaiden historiasta?

Kysely:

1. SUUTARIN OPISSA – kenkien valmistamisesta:

Oletko valmistanut pieksut/lapikkaat/ (supikkaat)? Millä nimellä kutsut kenkiäsi?

Missä ja milloin teit kengät/kenkiä?

Kuka oli oppimestarisi? Mistä hän oli opin saanut?

Mistä sait idean kenkien valmistukseen?

Miksi halusit itse valmistaa kengät/kenkiä?

Millaiset kengät olet tehnyt? Mitä materiaaleja käytit?

Kuvaile kenkien ompelemista ja työvaiheita lyhyesti? Mitä koit vaikeaksi, entä helpoksi?

Miltä tuntui, kun kenkä valmistui?

Onko kengän valmistus jatkunut ammattimaisesti tai harrastuksena?

2. PIEKSUT JALASSA – käytöstä:

Olet käyttänyt käsintehtyjä kenkiä. Miltä kengät tuntuvat jalassa? Kuvaile käyttömukavuutta?

Millaisissa tilanteissa kenkiä käytät? (arki/juhla)

Millaisten vaatteiden kanssa kenkiäsi olet käyttänyt?

Oletko saanut palautetta ulkopuolisilta kenkien käytöstä, jos niin mitä?

3. MERKITYKSISTÄ

Liittykö pieksujen/lapikkaiden valmistukseen ja käyttöön merkityksiä? Kerro millaisia ja perustele. (esim. ekologisuus, kulttuuri, muoti, perinne, taloudellisuus, persoonallisuus, työ, harrastus, muu...)

4. MUISTITIETO

Kerro vapaasti millaisia muistoja ja kokemuksia sinulla on kenkiisi liittyen!

5. ITSE SUUTARINA JA OPPIMESTARINA

Jos olet itse ollut viemässä käsintehtyjien kenkien perinnettä eteenpäin, niin kerro siitä.

Missä ja milloin? Kenelle? Kokemuksia?

6. MITÄ TIEDÄT PIEKSUJEN, LAPIKKaidEN ja supikkaiden HISTORIASTA?

7. Millaisena näet perinnejalkineiden tulevaisuuden?